

2

szlovákiai magyar írók folyóirata

OLIVAS

I. évfolyam, 2. szám
 Felelős kiadó: Hodossy Gyula
 Főszerkesztő: H. Nagy Péter, szerkesztő: Vida Gergely
 Grafikai és képszerkesztő: Juhász R. József
 Szerkesztőség: Dom podnikateľov, Kukučínová 459, 92901
 Dunajská Streda, www.szmit.sk, E-mail: szmit@mail.t-com.sk
 Nyomta: Text-Print Nyomdaipari Kft., Győr
 Egyes szám ára: 2,60 euro. Éves előfizetés 2010-re: 14 euro
 Megrendelhető a kiadó címén
 Regisztrációs szám: EV 3714/09

Dvojmesačník, I. ročník, 2. číslo
 Vydavateľ: Spoločnosť maďarských spisovateľov na Slovensku
 Tel/fax: +421/315527964, +421/911239479
 Sídlo spoločnosti: Laurínska 2, 815 08 Bratislava, IČO 30806372
 Zodpovedný vydavateľ: Gyula Hodossy
 Šéfredaktor: Péter Nagy, H., redaktor: Gergely Vida,
 Garfický a obrazový redaktor: József R. Juhász
 Redakcia: Dom podnikateľov, Kukučínová 459, 92901
 Dunajská Streda, www.szmit.sk, E-mail: szmit@mail.t-com.sk
 Tlač: Text-Print Nyomdaipari Kft., Győr
 Cena jedného čísla: 2,60 euro
 Celoročné predplatné na rok 2010: 14 euro
 Registračné číslo: EV 3714/09
 ISSN: 1338-0265

Realizované s finančnou podporou Ministerstva kultúry SR
 program Kultúra národnostných menšín 2009

S FINANČNOU PODPOROU
 MINISTERSTVA KULTÚRY
 SLOVENSKEJ REPUBLIKY

szlovákiai magyar írók folyóirata

OPUS

MEGJELENIK KÉTHAVONTA

Kiadja a Szlovákiai Magyar Írók Társasága, Pozsony
 Tel/fax: +421/315527964, +421/911239479

TARTALOM

Spekulatív fikció

- Barcsi Tamás: Az emberi meghaladása?
 Kultúrkritika – humán biotechnológia
 – irodalom [tanulmány]2
 H. Nagy Péter: Imaginárium IX. SF:
 A képzelet mesterei [tanulmány]23
 Santa Szilárd: A jelen mintázatai
 [tanulmány]33
 Benyovszky Krisztián: A név kötelez
 [tanulmány]40

Horizontok

- Robert Luczak: Káli dala – SF-monológ
 [vers]49
 Fehér László: Pszichedelikus Kurtz
 ezredes [novella]51
 Z. Németh István: Cinciráda; Trend
 [versek]62

Közel múlt

- Csanda Gábor: Irodalomtudomány
 2008 [tanulmány]64
 Keserű József: Szemezgetés a 2008-as év
 prózaterméséből [tanulmány]71
 Vida Gergely: Líra 2008 [tanulmány]77

Horizontok

- Tsúszó Sándor: Szépelemkű drága Kassai
 Szabó Zsóka... [vers Szászi Zoltán
 közlésében és kísérőszövegével]83
 Angyal Sándor: Flashback [kíspróza]85
 Ardamica Zorán: sikoly; drót [versek]86
 Janković Nóra: Piros és kék [novella]87

Palimpszeszt

- L. Varga Péter: „...kép zuhog át a szón...”
 (Kovács András Ferenc: *Sötét tus,*
néma tinta) [kritika]92
 Deisler Szilvia: Objektívⁿ (A Kassák-kód)
 [recenzió]97
 Hushegyi Gábor: Varga Emőke
 [bemutatószöveg]99
 Munkatársaink100

Az emberi meghaladása?

Kultúrkritika – humán biotechnológia – irodalom

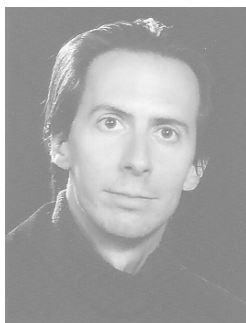
1 Vö. George
Orwell: *1984* (fordí-
totta: Szíjgyártó
László, Európa, Bp.,
1996)

Bevezetesként

Írásomban néhány regény kultúrkritikai és humán biotechnológiai (főként a géntechnológia és klónozás területét érintő) vonatkozásairól, és a két aspektus összefüggéseiről fogalmazok meg néhány gondolatot. Vajon az új technológiák alkalmazásával megoldjuk a jelen problémáit vagy inkább elmélyítjük azokat? Az optimalizált emberek világában marad-e még valami emberi? És mi a helyzet a szabadsággal? Elsőként a téma „klasszikusának” számító Aldous Huxley műveire utalok, majd áttekintem, mi minden valósult meg abból, amit a szerző egy jövőbeli világról gondolt, illetve ezen túl milyen lehetőségek és veszélyek rejlenek a mai biotechnológiában. Ezt követően kitérek a kortárs francia író, Michel Houellebecq társadalomkritikai regényeire.

Embertelen tökéletesség: Huxley híres utópiája

A 20. századi irodalom két legnagyobb hatású negatív utópiája Aldous Huxley először 1932-ben megjelent *Szép új világ* (*Brave New World*) és George Orwell 1948-ban született *1984* című könyve. Huxley felvázolta, hogy milyen is lesz a világ kb. hatszáz év múlva, ha a tudomány-alapú civilizáció tovább fejlődik, Orwell a 20. századi totális diktatúrák tapasztalatait gondolta tovább. Szabadság egyik képzeletbeli világban sincs: amíg Huxley könyvében az elnyomás „lágy”, észrevétlen, manipulatív, addig az Orwell-féle utópiában „kemény”, direkt, félelmen alapuló. Orwell víziói 1984-re nem realizálódtak (sőt a Szovjetunió is hamarosan összeomlott), viszont a Huxley által leírtakból sok minden megvalósult vagy megvalósulni látszik. Az *1984* világában semmibe veszik az emberi méltóságot, az egyformaság, a magányosság korában vagyunk. Az Angszoc rendszerét a Nagy Testvér vezeti „a háború: béke, a szabadság: szolgaság, a tudatlanság: erő” hármas jelszavának megfelelően, többek között a Telekép technikájának felhasználásával, amely a totális ellenőrzés eszköze (ezt a rendszert Orwell a náci Németország, a sztálini Szovjetunió és a Roosevelttel korabeli USA jellegzetességeiből gyúrta össze). Itt már az is bűn, ha gondolatban kritizálsz a fennálló rendet. Winston Smith, a lázadó megpróbál emberi módon élni és szembe szállni a rendszerrel, sorsa azonban a leleplezés és az átnevelés: nincs remény – sugallja Orwell.¹

Ahogy reménytelen a Huxley-féle „szép új világ” is, de más módon: F. után 632-ben járunk (az új időszámítás kezdetének azt tekintik, amikor Ford bevezette az első futószalagon gyártott gépkocsit, a T-modellt), a tíz ellenőr fennhatósága alatt működő Világállamban, ahol nincs nyílt erőszak, de van determináltság és manipuláció. A társadalom Alfa, Béta, Gamma, Delta és Epsilon kasztokra oszlik, az Alfák közé a legmagasabb, az Epsilonok közé pedig a legalacsonyabb rendű embereket sorolják. Hogy ki milyen kasztba fog tartozni, az már embrionális szinten eldől. Ebben a világban ugyanis nincs család és elevenszülés (az anya szó káromkodás, az apa nevetséges kifejezés), a *mesterséges megtermékenyítést* követően speciális palackokban, inkubátorokban nevelik az embriókat, illetve a magzatokat, majd lefejtik őket (ez helyettesíti a születést). A petesejteket nőkől kioperált petefészekből (ezeket a nők önkéntesen ajánlják fel, az operációért hathavi fizetést kapnak) nyerik a Podsnap-féle eljárással, amellyel akár százötven érett petét is elő tudnak állítani egy petefészekből. Az alsóbb kasztokba kiválasztott embriók esetében alkalmazott *Bokanovsky-eljárás* segítségével a megtermékenyített petét mesterségesen osztódásra kényszerítik, így 8-96 embriónt nyernek, ez azt jelenti, hogy akár 96 egyforma egyed is képesek létrehozni (egy petefészekből így több ezer egyed is állíthat elő). A lefejtés előtt az embriókat – az adott kasztra jellemző tulajdonság kialakítása érdekében –, különböző hatások érik (pl. az Epsilon-embriók esetében oxigénhiányt idéznek elő, melynek következtében értelmi szintjük alacsony lesz). A lefejtés után a gyerekeket mesterséges körülmények között, *kondicionáló központokban* nevelik fel: ennek során erős hatásokkal megváltoztathatatlan, a kasztra jellemző reflexeket alakítanak ki az új egyedekben. Az erkölcsi nevelés eszköze a *hipnopédia*: amíg alszanak a gyerekek, mondókák formájában azokat a tulajdonságokat, magatartásformákat sajátítják el, amelyeket elvár tőlük a társadalom.

Elvileg tehát *kizárt a boldogtalanság*, mivel az egyedek úgy vannak kondicionálva, hogy elfogadják sorsukat, de ha mégis elfog valakit a szomorúság, csak be kell vennie egy *szóma tablettát*, egyfajta boldogságszupplumát, amitől újra jól érzi majd magát (ez korlátlanul rendelkezésre áll). Az öregedés és a betegségek elleni harcban is nagy sikereket érnek el ekkorra a tudósok. Az állam jelszava: „*Közösség, Azonosság, Állandóság*”, itt mindenki a közösségért tevékenykedik, a rendszer megváltoztathatatlan, a kaszton belül mindenki azonos, sokszor külsőleg is. F. után 632-ben már nincsenek állandó emberi kapcsolatok (esetleg barátság, vagy valami arra emlékeztető), „*mindenki mindenkihez tartozik*”, minden nő és férfi szabadon létesíthet nemi viszonyt egymással, sőt ez kötelességük is, mert ha egy pár már régóta folytat viszonyt egymással, akkor erkölcstelenül viselkedik. A nők fogamzásgátlót szednek, hogy ne essenek teherbe (bár soha erre eleve képtelenek), ha ez mégis megtörténne, az Abortusz Központok megoldják a problémát. A tudományos kutatásokat az ál-

2 Vö. Aldous Huxley: *Szép új világ* (fordította: Szentmihályi Szabó Péter, Konkrét könyvek, Bp., 2003)

3 Aldous Huxley: *Visszatérés a szép új világhoz* (fordította: Szűr-Szabó Katalin, Cartaphilus, Bp., 2008) 130. o.

lam korlátozza, nincs vallás és művészet (a szórakoztatás céljára létrehozott „alkotásokon” kívül).²

A civilizált világtól elzárva rezervátumban tartják a vadembereket, akik a „rég emberre” emlékeztető módon viselkednek, de meglehetősen primitív körülmények között tengetik életüket. A regény egyik főhőse John, a Vadember (igazából félvér), aki a rezervátumból kerül az új világba, és bár először lenyűgözi mindaz, amit lát, hamar ráébred a rendszer embertelenségére. Az orwell-i világban még lehetséges a szerelem, Winston és Júlia kapcsolatának a rendőrség vet véget, Huxley művében a Vadember hiába ébred szerelemre Lenina iránt, megundorodik tőle, amikor a lány felajánlkozik neki. Ebben a magas technológiájú civilizációban éppen az hiányzik, amiért valóban érdemes élni: nincs szerelem, szeretet, küzdelem, nincsenek eszmék és főleg: nincs szabadság. A Vadember úgy érzi, számára egyetlen kiút marad csak: az öngyilkosság, amely cselekedet talán a szabad akarat egyik utolsó megnyilvánulása. Persze azért vannak (meglehetősen kis számban) gondolkodó, ezáltal kritikus emberek a rezervátumból jött Vademberen kívül is (a felsőbb kasztok köréből): miután lelepleződnek, különböző szigetekre szállítják őket, hogy a közösségtől elzárva ne csinálhassanak bajt.

Az író 1948-ban is megjelentetett egy kevésbé ismert negatív utópiát (*Majmok bombája*, *Ape and Essence*), amely egy nukleáris katasztrófa utáni világ víziója. Huxley az 50-es évek végén tanulmányt publikált *Visszatérés a szép új világhoz* (*Brave New World Revisited*) címmel, amelyben a korábbi könyvében felvázolt jövőképet veti össze az akkori társadalmi viszonyokkal, és úgy találja, hogy számos jóslata megvalósulni látszik. A legnagyobb probléma talán a túlnépesedés, ami új diktatúrák kialakulásához vezethet. Az író véleménye szerint igen is szükség lenne központi születésszabályozásra, sőt eugenikára, de, hogy ezt miként képzei el, arról részletesen nem szól. De ha valamilyen központosított eugenikai program valóban bevezetésre kerül, megőrizhető-e a demokrácia? Főként, ha tekintetbe vesszünk további olyan kulturális folyamatokat, amelyekről Huxley ír a könyvében, mint pl. a politikai és gazdasági hatalom koncentrációja, a túlszervezettség, az, hogy a propagandát és az agymosást a demokráciákban is alkalmazzák (lásd tömegkultúra), de ide sorolhatjuk a kémiai és a tudatalatti meggyőzés technikáit is. Sok ember a nyugati társadalmakban sem érzi magát szabadnak, hiszen ez nem csak a korlátozásoktól való mentességet jelenti: „Elképzelhető, hogy valaki nincs börtönben, mégsem szabad, fizikailag senki sem tartja rabságban, pszichológiailag mégis fogoly, mert kénytelen úgy gondolkodni, érezni, cselekedni, ahogy a nemzetállam vagy a nemzeten belül valamilyen magánérdek megkívánja tőle.”³ Manapság, a globalizáció korában már nemzetállamokon túlmutató érdekekről és befolyásoló csoportokról beszélhetünk, a manipulációs technikák is sokat finomodtak.

A *Visszatérés* megjelenése óta is eltelt pár évtized: Huxley utópiájára napjainkban még gyakrabban hivatkoznak. Nem véletlenül: az általa leírt eljárások közül jó néhány – ha nem is pontosan úgy, ahogy megjelenik a regényben –, már megvalósult: a mesterséges megtermékenyítés, annak is egy speciális változata, a klónozás a Bokanovsky-módszerrel mutat hasonlóságot, a különböző pszichotróp gyógyszerek (különösen a Prozac, amit valóban egyfajta boldogságpírulaként használtak több millióan az USA-ban) a szóma tablettára emlékeztetnek, a géntechnológia az emberi egyedek megtervezésének soha nem látott lehetőségét is jelenti (még további elgondolkodtató párhuzamokat is találhatunk pl. Világállam – globalizációs folyamatok). Ezek a technológiák a nyugati kultúra (illetve a globalizálódó tömegkultúra) sajátosságaival, mint a szépség- és tökéletesség-kultusz, az önálló gondolkodás hiánya, az élvezetek (pótlék-élvezetek) hajszolása sok tekintetben valóban egy olyan világ felé visz minket, amit Huxley vázolt fel a regényében.

Ezen folyamatok közül a következőkben két nagy jelentőségű biotechnológiai eljárás, a génsebészet és a klónozás lehetséges felhasználási módjairól és veszélyeiről írok. Klónozás a *Szép új világ*-ban is van, génsebészet nincs, bár más módszerrel végzett „fajnesítő és fajrontó technikák” igen (az író használja ezeket a kifejezéseket a *Visszatérés*-ben).

Egy szép új világ felé? A biotechnológia ígéretei és veszélyei

A humán géntechnológia – filozófiai, etikai és biológiai aggályok

A biotechnológia legnagyobb ígérete talán a *génterápia* (vagy másnéven: *génsebészet, génmanipuláció*). Itt emberi géntechnológiáról lesz szó, de génmódosító eljárásokat már évek óta alkalmaznak a növénytermesztésben, illetve használnak ilyen beavatkozásokat az állattenyésztésben is. A humán génterápia olyan eljárás, amelynek segítségével a géneket az embrionális fejlődés egy korai szakaszában, vagy a megtermékenyített petében módosítják (csírasejtvonal génmanipulációja, germ line therapy).⁴

A gyógyászatban az elvileg lehetséges génterápiás eljárások közül – ez a kör a génekkel kapcsolatos tudás növekedésével folyamatosan bővül – még nem mindegyiket alkalmazzák, lehetőség van például – a legtöbb országban szigorúbb törvényi feltételek közé szorítva – a *gyermek nemének megváltoztatására*. Ezen kívül *betegségek kiküszöbölésére*, illetve *tulajdonságok megváltoztatására* lehet használni a technológiát. Főként ez utóbbi lehetőség jelent problémát. Bár a legtöbb államban ebben a vonatkozásban szigorú szabályozást találunk, többen felhívják a figyelmet arra, hogy a modern géntechnológia végső célja a „*megtervezett csecsemők*”, az *optimalizált ember*

4 Beszélhetünk még ún. szomatikus génterápiáról is (somatic cell gene therapy). Ebben az esetben nem embrionális szinten nagy számú célsejtet genetikai anyagának megváltoztatása történik, ez az eljárás azonban eddig kevés eredményt hozott. A csírasejtvonal génmanipulációja esetében elegendő akár a DNS egyetlen molekuláját megváltoztatni a megtermékenyített petesejtben. Ennek a beavatkozásnak a következményei az utódokban is megmutatkoznak, míg ha sikerülne is a szomatikus génterápia, ez az utódokra nincs hatással. Francis Fukuyama: *Poszthumán jövőnk* (fordította: Tomori Gábor, Európa, Bp., 2003) 108-109. o., ill. *Az élet kultúrájáért* (A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a bioetika néhány kérdéséről, Szt. István Társulat, Bp., 2003) 74-76. o.

előállítására lesz. Egyre többet tudunk az egyes betegségekről, tulajdonságokról genetikai háttéréről, így megnyílik az út a genetikai hibák kijavítása előtt, és nehéz lesz érvelni amellett, hogy ha felismertek egy betegséget és lehetőség van a megváltoztatására, miért szülessen meg egy olyan ember, aki pl. hajlamos a cukorbetegségekre, vagy a rákra. Ez azonban könnyen elvezethet oda, hogy a szülők által nem megfelelőnek tartott tulajdonságot vagy képességet is megváltoztatták, pl. ha a szülő nem akar alacsony utódot, vagy nem akarja, hogy homoszexuális hajlammal szülessen gyermeke, és a genetikusok szülői nyomásra arra használják fel a megszerzett tudást, hogy egyre tökéletesebb gyermekeket alkossanak. A következőkben röviden összefoglalom, milyen veszélyeket hordoz magában ez a technológia, és ezek a veszélyek hogyan jelennek meg irodalmi alkotásokban, illetve egy filmre is utalást teszek.

A. A genetikai alapú egyenlőtlenségek növekedése, genetikai diszkrimináció

A csírasejtvonal génmanipulációja révén tehát, a nem túl távoli jövőben létre lehet hozni a „megrendelt” kiváló tulajdonságokkal rendelkező emberi egyedet. Napjaink egyik legnagyobb problémája az egyenlőtlenség. Ez minden bizonnyal tovább növekszik majd, ha a tulajdonságok manipulációja lehetővé válik genetikai magánintéze-

Társaság, 2001

tekben, sok pénzért, amit csak egy szűkebb réteg engedhet meg magának (ez egy *új elitréteg* kialakulását jelentené, azokból, akik amúgy is meglévő előnyeiket genetikai eszközökkel is biztosítanák). De még ha a nyugati országokban mindenki számára hozzáférhetővé is válik az eljárás (amire kevés esély van), akkor a gazdag és az elmaradott országok közötti relációban jelentkezik a probléma. Többen felhívják a figyelmet, hogy a génterápia módosíthatja azt a képet, amit magunkról, mint emberekről, illetve az emberi tulajdonságokról gondolunk, *változhat az emberi és nem emberi közti határvonal*. És lehet, hogy ezt a határvonalat az optimalizált tulajdonságokkal rendelkezők húzzák meg (tehát azon emberek leszármazottai, akiknek lehetőségük volt igénybe venni génmanipulációs eljárásokat) megkülönböztetve magukat azoktól, akik még mindig a természet „szerencsejátékának” vannak kiszolgáltatva – talán már nem is embernek nevezik majd magukat, egy új, felsőbbrendű fajnak kijáró tiszteletet követelve. Ez a probléma megjelenik Huxley regényében is a civilizált világ emberei és a szinte állati sorban, rezervátumokban élő Vademberek közti különbségben, illetve gondolhatunk az elit és az alsóbb kasztok között meglévő nagy eltérésekre is. De ha nem is megyünk el egy új emberi elitréteg, vagy egy új emberi önmeghatározás víziójáig, azt nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy egy biotechnológiai alapú társadalomban a *genetikai diszkrimináció* általánossá válik. Már napjainkban is tapasztalhatunk olyan jelenségeket, hogy a nyugati társa-

Társaság, 2001

dalmakban a faji, a nemi, a szexuális orientációt érintő diszkrimináció visszaszorulásával, vagy legalábbis jogi eszközökkel való visszaszorításának általánossá válásával párhuzamosan a kirekesztés olyan új formái jelennek meg, mint az esztétikai vagy a genetikai alapú diszkrimináció. Mindkettő korunk *tökéletesség-kultuszával* magyarázható. Már nem csak azt várják el egyre több munkahelyen, hogy megfelelő szakmai felkészültséggel rendelkezzen az alkalmazott, hanem az aktuális szépségeszménynek való megfelelés is fontossá válik. Egy szép alkalmazott (és most nem ápoltságról, hanem fizikai szépségről van szó) sok esetben előnyt jelent pl. az ügyfelekkel való tárgyalás során, és egyébként is kellemesebb szép emberek társaságában dolgozni egy irodában, mint kevésbé mutatósakkal. De már olyan esetekről is lehet hallani, hogy új munkatársak felvételekor az állást meghirdető cég a jelentkezőkről genetikai tesztet csináltat (pl. a személyesen bevitt önéletrajzokon fellelhető sejtek alapján), hogy a genetikai állományt is figyelembe vehessék a döntés során (ezt a módszert biztosítók is alkalmazták már ügyfeleikkel történő szerződéskötés előtt).

A nem túl távoli jövőben játszódó, *Gattaca* című film (1997, forgatókönyvírója és rendezője Andrew Niccol) nagyon jól bemutatja, milyen veszélyekkel járhat, ha a génebésszeti beavatkozások általánossá válnak. A film Vincent történetét meséli el, aki még természetes úton, genetikai beavatkozás nélkül születik meg egy genetikailag megtervezett világban. Az orvosok már a születéskor meg tudják adni a várható élettartamot és a betegségeket. Vincent sem tökéletes, előre láthatóan harminc évig fog élni, szívbajban szenved. Mindezekkel nincs esélye egy olyan társadalomban, ahol elfogadott a gének meghatározta diszkrimináció, ahol kasztok jöttek létre és ahol a genetikailag alsóbb szintű emberek csak egyszerűbb munkát kaphatnak, nem csinálhatnak karriert, a társadalom megbélyegzi őket. Vincent testvére már megtervezett gyermek és sokkal jobb képességekkel rendelkezik bátyjánál. Egyik kedvenc gyerekkori játékuk a „gyáva nyúl”: a testvérek mélyen beúsznak a tengerbe, és aki először visszafordul, az veszít, az a gyáva nyúl. Mindig Vincent fordul vissza először, ám egyszer legyőzi testvérét: úgy érzi, többre érdemes annál, mint ahogy a társadalom a génjei miatt kezeli őt. Vincent úrhajós szeretne lenni, ám erre elvileg semmi esélye sincs. De ő mégis hozzálát álma megvalósításához: a *Gattaca* bázison lesz takarító, ahol kisvártatva felfedezik képességeit, miután csalással eléri, hogy részt vehessen a kiképzésen. Vincent ugyanis üzletet köt Jeromme-mal, aki minden szempontból tökéletes, de egy baleset miatt tolókosiba kényszerült. Vincent az ő haját, vizeletét, véréát használja a tesztek során, megtévesztve az orvosokat. Végül a fiú eléri célját, úrhajós lesz és rátalál a szerelemre is (a lány akkor is vele marad, amikor kiderül, hogy Vincent egyáltalán nem tökéletes), bizonyítva ezzel azt, hogy az ember sokkal több, mint genetikai meghatározottságainak összessége.

B. Egy újfajta eugenika lehetősége

Egyértelmű, hogy a géntechnológia az eugenika megvalósításának új lehetőségét is jelenti. Charles Susanne egy tanulmányában rámutat, hogy éles különbséget kell tennünk az eugenika és az eugenizmus között. Az utóbbi az a politikai mozgalom, amely azt vallja, hogy a fajnemesítés javíthatja a faj tulajdonságait, az eugenika a szerző szerint pedig azoknak a technikáknak az összességét jelenti, amely egy faj jobbátételét szolgálják. Az eugenika atyjának Francis Galtont tekintik, ő alkotta meg az eugenika (fajnemesítés) kifejezést 1885-ben. Faj alatt az eugenizmus képviselői – mivel több emberi fajról beszélnek – lényegében egy kitüntetett emberi rasszot értenek, az eugenizmus a rasszizmusban gyökerezik. Az eugenizmus nemcsak a német náciizmus ideológiája volt, alapvetően a 19. századi konzervatív mozgalmakban gyökerezik, első sikereit az Egyesült Államokban aratta 1900 és 1930 között.

Huxley Világállamában megtervezik a születendő egyedek számát, és meghatározott feladatokra tenyésztik az embereket, így szerepe van annak, hogy milyen kasztokból származó sejteket használnak fel a mesterséges megtermékenyítés során, és milyen hatások érik az embrió, illetve egy petéből akár 96 embrió, azaz ugyanolyan genetikai állományú egyedet is elő tudnak állítani (na és persze nagy jelentősége van a „lefejtés” utáni kondicionálásnak is). A géntechnológiával, illetve a klónozással az embertenyésztés tökéletesebben megoldható, mint ahogy az író azt elképzelte. Hiszen genetikai manipulációval előállíthatunk az állam számára kívánatos tulajdonságú egyedeket különböző célokra, és azokat a klónozás segítségével akárhány példányban „sokszorozhatjuk”. Ha a nevelés eszközét is felhasználjuk, akkor tényleg az adott célokra legjobban alkalmas egyedeket állíthatunk elő. Így nem csak a felsőbbrendű (tehát kitűnő emberi tulajdonságokkal rendelkező) csoport teremthető meg, hanem egyéb, különböző más feladatokra felhasznált emberi csoportok is (kétkezi munkások, katonák, szolgák).

Többen úgy látják, hogy az új eugenikának nem lesz köze sem az eugenizmus politikájához, sem a Huxley-féle vízióhoz. Fukuyama szerint az eugenika megvalósítására tett korábbi kísérletek azért futottak zátonyra, mert állami finanszírozásúak és kényszer jellegűek voltak, illetve a tudomány adott fejlettségi szintjén nem voltak megvalósíthatók. Ma már ez technikailag megoldható, és állami kényszerről sincs szó: az „új” eugenika mellett érvelők a szülők döntési szabadságát, illetve az állami beavatkozás tilalmát hangsúlyozzák és felhívják a figyelmet, hogy amíg a régi eugenika (az eugenizmus politikájának megfelelően) a kevésbé életképes egyedek kiselejtezését is jelentette, addig az új eugenika valamennyi kevésbé életképes ember számára lehetővé teszi, hogy genetikai szempontból egy bizonyos minőségi szintet érjen el. Charles Susanne szerint ebben a döntésben az anya az illetékes (és az apa hol marad?), a kormánynak

5 Vö. Charles Susanne: *Eugenetika és eugenizmus* (In.: Bioetikai Olvasókönyv: multidiszciplináris megközelítés, ford.: Európa Fordító Iroda Kft., Dialóg Campus, Pécs-Bp., 1999) 142. o. Galtonról és az eugenikáról ld.: Matt Ridley: *Génjeink* (fordította: Huszár Tamás és Simon Tamás, Akkord, Bp., 1999) 21. fejezet: 309-324. Az eugenizmus és a rasszizmus gyökereiről és kapcsolatáról lásd i.m. 135-139. o.

6 Vö. Hoffman Gyula: *Szovjet genetika – orosz regényben* (In.: Embertan és irodalom. Elbeszélésbe oltott gének Ljudmila Ullickaja regényeiben, szerk.: V. Gilbert Edit, Művészetek Háza, Pécs, 2005)

7 Ljudmila Ullickaja: *Kukockij esetei* (fordította: V. Gilbert Edit, Goretity József, Magvető, Bp., 2003) 336. o.

csupán a közvélemény objektív tájékoztatásának biztosításában lehet szerepe, hogy az emberek tisztában legyenek a genetika tétjével, és felelősségteljes döntéseket tudjanak hozni.⁵

Felvetődik ez a téma (az eredetileg genetikus) Ljudmila Ullickaja kitűnő regényében, a *Kukockij esetei*-ben (*Казус Кукоцкого*, 2001), amelynek címszereplője Pavel Alekszejevics Kukockij szülész-nőgyógyász (családjának sorsát végigkövetve sok mindent megtudhatunk a 20. századról, a szovjet életről), egy ízben barátjával, a genetikával foglalkozó, nézeteiért többször lágerbe hurcolt Ilja Goldberggel az eugenika lehetőségéről beszélget. Goldberg tétele szerint (ami azért sok szempontból vitatható)⁶ a szovjet nép génállománya teljesen leromlott, mivel sok kiváló képességű ember elhagyta az országot, sokan elesetek a háborúban, rengetegen kerültek lágerekbe, a rendszer a szürke, középsterű embereknek kedvezett, akik az óvatosság, a képmutatás és a morális hajlékonyság tulajdonságaival bírtak. A megoldást Goldberg abban látja, hogy géntechnológiai eljárásokkal kellene bevinni az új egyedekbe a hiányzó, illetve kívánatos géneket. Persze ez még csak egy távoli jövő lehetőségeként merül fel számára. Barátjának azonban nem tetszik az ötlet: „Nem lenne baj erről a gyereket is megkérdezni” – veti fel Kukockij.

„– És a halottak feltámadását nem rendeled el? – gonoszkodott Pavel Alekszejevics.

Egyelőre nem, de az élet hossza legalább a kétszeresére fog nőni. És az emberek kétszer olyan boldogok lesznek – heveskedett Ilja Joszifovics. Minden felfedezése és elképzelése vitát igényelt, polémia nélkül mindig hiányzott belőlük valami...

– És ha kétszer olyan boldogtalanok? Nem, nem, az ilyen világ engem nem elégít ki. Én akkor, mint Ivan Karamazov, visszaadom a belépőjegyet...”⁷

Az új eugenika Susanne szerint nem lehet tabu, ha egyértelműen definiáljuk, ha egyéni alapon szabadon választott, és az egyén, illetve család jólétét szolgálja. Véleményem szerint problémás a szülők döntési szabadságára hivatkozni ebben az esetben, hiszen a szülők nem saját magukról, hanem egy születendő emberi lény meghatározó tulajdonságairól döntenek. Emiatt szükség van *állami beavatkozásra*, de ez csak arra terjedhet ki, hogy *meghúzza a határt* a végezhető, illetve a nem végezhető eljárások között, de semmiképpen nem használhatja fel az állam ezt a technológiát egy központosított eugenikai program kialakításához. Ha nem történik korlátozó állami beavatkozás, és az igénybe vehető eljárásokat nem korlátozzák meghatározott szempontok alapján, akkor azok a szülők juthatnak „megtervezett csecsemőkhöz”, akik ezt meg tudják fizetni, ilyen módon már semmi akadályja sincs egy új „elit-réteg” kialakulásának, ahogy erről már szó volt. Valószínűleg ez sem jár jobb következménnyel, mintha az állam irányítaná az embertenyésztést, bizonyos preferált tulajdonságoknak megfelelően.

Némileg leegyszerűsítve a problémát, két lehetséges forgatókönyv létezik a jövőre nézve. a/ Az optimista forgatókönyv szerint

ezek az eljárások a megfelelő korlátozó állami beavatkozások hatására az emberek közötti egyenlőséget fogják szolgálni: csak a súlyos betegségek, fogyatékoságok kockázatával rendelkező embriók génállományának megváltoztatása lesz lehetséges. b/ A pesszimista jóslat szerint ezek az eljárások az emberek közötti további egyenlőtlenségekhez vezetnek, azok vehetnek igénybe ilyen lehetőségeket, akik ezt képesek megfizetni. Legrosszabb esetben az államok saját embertenyésztési programokat dolgoznak ki.

C. Emberi jellemzők elvesztése

Az egyik legnagyobb félelem a géntechnológiával kapcsolatban, hogy segítségével olyan egyedeket állítanak majd elő, amelyek híján lesznek alapvető emberi tulajdonságoknak. Regina Ammicht-Quinn utal rá, hogy a szenvedés csökkentésének legitím igénye és a szenvedés mindenáron történő elkerülése közötti elválasztóvonal nagyon keskeny. Az optimalizált ember már nem is ember lesz, hanem egyfajta gép, hiszen fontos emberi jellemzőknek lesz híján. Ezért rá kell mutatni, hogy a *sebezhetőség egy magas emberi minőség*, a gépek elromlanak, de sohasem szenvednek, a méltóság akár sebezhetőséggént is értelmezhető az ember esetében.⁸ Fukuyama is megfogalmazza, hogy a legcsodálatosabbnak vélt emberi minőségek gyakran azáltal állnak kapcsolatban, hogy milyen magatartást tanúsítunk a fájdalommal, a szenvedéssel és a halállal szemben. Mindezek nélkül nem létezne rokonszenv, együttérzés, bátorság, hősiesség, szolidaritás.⁹ Egyértelmű, hogy egy Huxley-féle „szép új világban” a legértékesebb emberi jellemzők, tulajdonságok, értékek vesznek el. Erre döbben rá John is. Amikor Mustapha Mond világellenőr a civilizáció előnyeiről akarja meggyőzni, a Vadember így felel:

„– De én nem akarok kényelmet. Én Istent akarom, én költészetet akarok, én igazi veszélyt akarok, én szabadságot akarok, én jószágot akarok, én bűnt akarok.

– Valójában ön azt követeli, hogy joga legyen a boldogtalansághoz – mondta Mustapha Mond.

– Rendben van hát – szölt a Vadember kihívóan –, követelem a jogot ahhoz, hogy boldogtalan lehessenek.

– Nem is említve annak jogát, hogy megöregedjék, csúf és impotens legyen; jogot a szifiliszhez és a rákhoz, jogot az éhezéshez, a tetvességhez, jogot az állandó félelemben való éléshez, hogy vajon mi lesz holnap, jogot ahhoz, hogy tifuszt kapjon, jogot, hogy mindenféle elmondhatatlan kínok gyötörjék. – Hosszú csend támadt.

– Mindezt követelem – mondta végül a Vadember.”¹⁰

D. A „bizonytalansági elv” és a nem kívánt mellékhatások veszélye

Nemcsak etikai, filozófiai, hanem számos biológiai problémát is felvet a gensebézés. Hamer és Copeland felhívják a figyelmet az ún. bi-

8 Regina Ammicht-Quinn: *Whose Dignity is Inviolable? Human Beings, Machines and the Discourse of Dignity* (In.: *The Discourse of Human Dignity*, Concilium, 2003/2, SCM Press London) 42. o.

9 Fukuyama: i.m. 233-234. o.

10 Aldous Huxley: *Szép új világ*, 174. o.

11 Dean Hamer – Peter Copeland: *Génjeink* (ford.: Puskás László, Osiris, Bp., 2002) 281-282. o.

12 Vö. Fukuyama: i.m. 115. o., de Charles Susanne is felhívja a figyelmet, hogy vigyázni kell, hogy egy gén kezeletével ne befolyásoljuk más gének kifejeződését. Lásd: *Bioetika és a modern genetikai technikák* (In.: Bioetikai Olvasókönyv: multidiszciplináris megközelítés, ford.: Európa Fordító Iroda Kft., Dialóg Campus, Pécs-Bp., 1999) 173. o.

zonytalansági-elvre: a gének csupán hajlamosítanak bizonyos viselkedési, alkati típusokra, de soha nem jelentenek biztos jóslatot. Például ha valaki rendelkezik függőségre hajlamosító génekkel, akkor lehet, hogy alkoholistává válik, de éppúgy lehet belőle pl. bogárgyűjtő is. A csírasejtvonal-terápiával az a probléma, hogy azelőtt veszi célba a genetikai hibákat, mielőtt azok megnyilvánulhatnak: ha nem történik beavatkozás, a kerülendő vonások talán nem is jelennek meg, vagy éppen előnyként manifesztálódnak.¹¹

Utolsóként egyes biológusok által megfogalmazott veszélyre, a nem kívánt mellékhatások veszélyére utalnék. A gének az ökoszisztémához hasonlíthatók, összefüggésben állnak egymással, és ha egy gént megváltoztatnak, vagy kicserélnek, az nem kívánt mellékhatásokkal járhat.¹² A géntechnológia humán célú alkalmazásának általánossá válásával radikálisan beavatkozunk a természeti folyamatokba, az emberi evolúcióba, és nem tudhatjuk, hogy ez milyen következményekkel járhat.

A klónozásról pro és kontra

Térjünk át a klónozás által felvetett kérdésekre. Huxley regényében a Bokanovsky-eljárás – amellyel azonos genetikai állományú egyedek hozhatók létre mesterséges úton –, még csupán a képzelet szüleménye volt, ma a klónozással mindez kivitelezhető. A klónozási technikákat is alkalmazzák a növénytermesztésben; az állattenyésztésben nagyobb méretekben nem használják, de folynak állatkísérletek. Az első klónozott állatot, egy birkát, akit Dolly névre kereszteltek, a skóciai Roslin Intézet munkatársai hozták létre Ian Wilmut vezetésével 1996-ban, Edinburgh-ban. Az állatkísérletek megmutatják, hogy mennyi veszélyt rejt magában a klónozás technikája. Számos állat született szív- és tüdőproblémával, rossz vesével, csavarodott lábakkal, vagy egyéb deformációval.

Mesterséges megtermékenyítést (in vitro fertilizációt) emberi petesejt és hímivarsejt felhasználásával a 70-es évek végétől alkalmaznak, 1978-ban született meg az első „lombikbébi”. Bár akkoriban voltak még etikai fenntartások az eljárással kapcsolatban, mára teljesen elfogadottá vált (legalábbis ellenkező nemű élettársak és házastársak esetén, ha csak így lehet utóduk). Persze azért számos speciális kérdés merül fel ma is a mesterséges megtermékenyítéssel kapcsolatban, amelyek vitát gerjesztenek (pl. egyedülálló nők, női élettársak részvétele az eljárásban, béranyaság, dajkaanyaság, stb.). De a legtöbb fenntartást a mesterséges megtermékenyítés különleges válfaja, a klónozás veti fel.

De mi is az a klónozás és milyen változatai vannak? Beszélhetünk molekuláris klónozásról (molekulák szaporításáról), illetve sejtklónozásról, ami mesterséges körülmények közötti sejtszaporítást jelent. A harmadik, és legbonyolultabb szint a többsejtű organizmusok klónozása, amelynek két alapvető módszere van: az embrióosztás és

a nukleáris transzfer. Az embrióosztási technológia (amelyet már rutinszerűen alkalmaznak háziállatoknál) segítségével a kivételesen jó génekkel rendelkező tenyészállatok utódait az egypetűjű ikrekhez hasonlóan sokszorosítják, a nyolc totipotens összejtet mesterségesen elválasztják egymástól, ezáltal nyolc genetikailag ugyanolyan utódot hoznak létre. Ezzel a módszerrel az utódok nem szülei, hanem egymás klónjai lesznek (a Bokanovsky-eljárás leginkább ezzel a módszerrel mutat rokonságot). A nukleáris transzfer a szó szűkebb értelmében vett klónozás (Dolly is ilyen módon jött létre). Ha definiálni akarjuk, akkor a klónozás lényegében egy adott szervezet genetikai állományának hiánytalan átörökítésével járó, ivaros folyamat nélküli mesterséges szaporítási eljárás, melynek eredménye klón, vagy klónok létrejötte.¹³ A *humán klónozásnak* két fő változata van: a *szaporodási célú* és a *terápiás célú* klónozás. Az előbbi esetben egy emberi lény előállítására a cél, míg az utóbbiban gyógyítási célra alkalmas embrionális összejteteket hoznak létre. Bármilyen is legyen a végső cél, az eljárás első lépése, hogy a klónozni, vagy kezelni kívánt személy egy egészséges testi (az ivarsejtek kivételével bármilyen más) sejtjének magját, azaz genetikai anyagát egy genetikai állományától megfosztott, sejtmag nélküli petesejtbe ültetik, vagy a testi sejtet egyszerűen egyesítik a magjától megfosztott petesejttel. Az így létrehozott sejtet külső elektromos impulzus segítségével osztódásra bírják: az eredmény egy embrió. Innentől válik külön a két eljárás. Szaporodási célú klónozás esetén kilenc hónap múltán megszülehet a gyermek (miután az embrió beültették egy kihordó anyába). A terápiás célú beavatkozásnál 5-6 nap múlva létrejön a mintegy 100 sejtből álló hólyagsíra állapot, amelyből embrionális összejtek nyerhetők ki, a felesleges sejtet pedig elpusztítják. A kinyert embrionális összejteteket tenyészteni kezdik, és a megfelelő technikákkal elérik, hogy a kívánt sejttypus, pl. szívizomsejt, csontsejt, idegsejt irányába fejlődjenek, majd az így előállított sejtet visszajuttatják a sejtmagot adó, kezelni kívánt személybe: szervezetében fokozatosan kicserélik a beteg szöveteket, a kilökődés veszélye nélkül.¹⁴ Mindkét eljárás egyelőre inkább elvi lehetőségnek tekinthető, tudományosan igazoltan még nem született klónozást követően ember (ezt a legtöbb országban tiltják), végeznek gyógyászati célú kísérleteket, de ez sem vált még általánossá, bár az összejtkutatás az orvostudomány egyik nagy ígérete (egyesek az élet meghosszabbításának lehetőségét látják benne: ha elő lehet állítani új szerveket, akkor azok kicserélhetők lesznek a már beteg és elhasználódott szervekre). A probléma az, hogy milyen módon jutunk az összejthez, mivel a terápiás célú klónozással kapcsolatban vannak morális kifogások (pl. el kell pusztítani egy embriót, hogy kinyerjük az összejtet). Találhatunk a felnőtt szervezetben is összejtteket (pl. a csontvelőben), de ezek korlátozott felhasználásúak. Alkalmazzák továbbá a születést követően a feleslegessé vált köldökzsinór vérének, illetve az abban lévő összejtek eltávolítását is (de ezt csak meghatározott ideig lehet felhasználni).

13 Vö. Solti László: *Klónozás és génmódosítás: szép új világ* (Magyar Tudomány, 2004/2) 199. o.

14 A klónozás tehát alapvetően nem bonyolult eljárás, részben ebben rejlik a veszélye is, bővebben lásd: Csikós Júlia: *Istent játszani – A klónozás* (<http://www.sulinet.hu/tart/fncikk/Kiaf/0/5715/start.htm>), ill. Solti László: i.m. 198-207. o.

15 Lásd erről:
Robert Merle: *Védett férfiak* (fordította: Réz Ádám, Európa, Bp., 1983) 237-239. o.

Nézzük, hogyan érvelhetünk a reprodukciós célú klónozás ellen (ezen a helyen a terápiás célú klónozásra részletesen nem térek ki), illetve mellett. A reprodukciós célú *klónozás elleni főbb érvek*:

A. A klónozás a szaporodás természetellenes formája, és ha ez az elfogadott humán reprodukciós eljárások közé fog tartozni, akkor a *szülők és gyermekük kapcsolata is természetellenesen* alakul majd. A klónozás útján született gyermeknek *aszimmetrikus viszonya* lesz a szüleivel: annak a szülőjének, akitől génjeit kapta egyszerre lesz gyermeke és ikerestvére, míg a másíknak genetikailag nem lesz rokona. Egyesek megfogalmazzák – bár ez kisebbségi vélemény –, hogy a klón nem tekinthető embernek, mert egy természetellenes eljárás révén, nem petesejtéből és hímivarsejtből jön létre, így megszakad az emberi kontinuitás. Továbbá: a klónozás technológiájának felhasználásával elképzelhető egy olyan társadalom, amelyet csak nőnemű egyedek alkotnak, hiszen a klónozáshoz szükséges petesejt (hímivarsejtre nincs szükség), illetve a magzat kihordása is probléma nélkül biztosítható. Ezzel a lehetőséggel játszik el Robert Merle *Védett férfiak* (*Les hommes protégés*) című könyvében, amely a hetvenes években íródott, amikor a férficentrikus társadalom sok szempontból még valóság, bár már megindult a küzdelem a teljes női egyenjogúság elismeretéseért. Merle regényének kiindulópontja, hogy egy halálos vírus támadja meg a nemzőképes férfiakat, akik közül rengetegen életüket veszítik. Ennek következményeként a nők az élet minden területén átveszik a hatalmat, ráadásul az USA-ban egy szélsőségesen férfiellenes nő lesz az elnök, aki egy férfiak nélküli világot akar teremteni. Sok férfi kasztráltatja magát, hogy elkerülje a vírust, mások állami védelem alatt végezhetik munkájukat, mint Martinelli doktor, aki a kórokozó elleni vakcinán dolgozik, míg egy kollégája a klónozás eljárásának kifejlesztésével van megbízva.¹⁵ Martinelli doktor sikerrel jár, így klónozásra nem kerül sor, mint ahogy a szélsőséges rezsim is megbukik végül. De a régi rend nem áll helyre, bár a férfiakat nem üldözi már senki, de az új társadalomban a nőknek többletjogaik vannak, a matriarchátus állandósul. Merle bemutatja a regényben, hogy valamely kulturális egyenlőtlenség elleni küzdelem akár egy ellenkező előjelű egyenlőtlenséggé válhat bizonyos körülmények összejátszása esetén. Mindenesetre a humán célú klónozás alkalmazása egészen biztosan aszimmetrikus emberi viszonyokat eredményezne.

B. A klónozással szemben is megfogalmazhatjuk továbbá, hogy ez a módszer egyelőre *nagy kockázatot* jelent: fennáll a szörnyszülötték veszélye, illetve együtt járhat egy sereg emberi magzat elpusztításával.

C. Nem is szólva arról, hogy – mivel a klónozás nem bonyolult eljárás és a klónozott személytől csupán egy testi sejt szükséges –, *visszaélésekre adhat alkalmat*, hiszen lényegében bárkitől beszerezhető egy sejt, így akár a tudta nélkül is klónozható.

D. Ha általánossá válik az eljárás, át kell gondolni az *egyediség* és az *önazonosság* kérdését. Változhat, vagy sérülhet az „absztrakt” em-

beri méltóság, az ember lényegéről kialakított kép, aminek része az, hogy minden ember különálló, megismételhetetlen lény. De sérülhet a klónozott ember individuális emberi méltósága is, pl. ha a beleegyezése nélkül klónozzák.

E. Nem beszélve arról a lehetőségről, amit már érintettünk, hogy milyen következményekkel járna, ha állami célokra állítanának elő meghatározott tulajdonságú embereket ezzel a technológiával (különösen egy diktatúrában).

A reprodukciós *klónozás mellett felhozott érvek:*

A. Ezzel a technikával „*halhatatlanná*” lehetne tenni kiváló tehetségű embereket, így nemzedékről nemzedékre tovább tudnánk adni pontos másolatukat, vagy akár egy balesetben elhunyt szeretettünk „másodpéldánya” is előállítható lenne (persze ugyanígy pl. egy tömeggyilkos is – fogalmazhatjuk meg az érvel szemben).

B. A klónozás mellett érvelők hangsúlyozzák, hogy *szó sincs az egyediség, a megismételhetetlenség sérüléséről*, a klónozással valóban nem sikerülhet az embermásolás, mert az utód még akkor sem lesz teljesen ugyanolyan, mint az eredeti klónozott sejt tulajdonosa, ha 99 %-ban öröklí is annak genetikai állományát (a fennmaradó 1 %-ot az „üres” petesejtben lévő genetikai anyag adja, persze lehet akár 100%-os nők esetében: ekkor ugyanattól a személytől származik a petesejt és a sejtmag is). Hiszen nem lehet létrehozni ugyanolyan környezetet, ugyanolyan hatásokat, mint amilyenek a klónozott személyt formáltak. Nyilvánvaló, hogy az ember nemcsak genetikailag meghatározott lény, bizonyítják ezt az egypetéjű ikerkutatások is: még ezek a 100 %-ban egymás klónjának számító testvérek sem ugyanolyanok (ez az érv azonban gyengíti a klónozás mellett felhozott első érvet is, hiszen ha más körülmények közé kerül, egy nagy művész klónja egyáltalán nem biztos, hogy ismét jelentős alkotóvá válik, vagy lehetséges, hogy tehetsége másképp nyilvánul meg, de egy tömeggyilkos klónja sem biztos, hogy ugyanolyan tetteket követne el, mint a klónozott személy, ha más hatások érik a nevelése során).

C. Dieter Biernbacher szerint *a klónozás eljárása nem sérti az emberi méltóságot*. Ezt az állítását a következőkkel indokolja. Sokan, akik a klónozás, az ember mesterséges létrehozása ellen vannak, az emberi méltóság elvére hivatkoznak, és ezalatt az „absztrakt” emberi méltóság, nem pedig az individuális értelemben vett méltóság megsértését értik, még akkor is, ha ez a megfogalmazásokból nem is mindig derül ki világosan. Biernbacher szerint tehát klónozással nem lehet megsérteni az individuális emberi méltóságot, mert ez csak inhumánus, megalázó bánásmód formájában sérthető meg, amely a klón létrejöttének módjától rendszerint független (kivéve pl. ha valakit a tudta nélkül klónoznak, tehetnének hozzá). De vajon sérül-e az „absztrakt” emberi méltóság a humán klónozási technika alkalmazása esetében? Ki instrumentalizálódik a klónozás révén? Biernbacher rámutat, hogy nem egy embert, vagy más kihasználásra vagy kizsák-

16 Dieter Biernbacher: *Verletzt die künstliche Reproduktion des Menschen die menschliche Würde?* (<http://www.wechselwirkung.com>)

17 Mindezzel a kérdésekkel kissé részletesebben foglalkozom *Az ember méltósága* c. könyvemben (Attraktor, Gödöllő-Máriabesnyő, 2005)

mányolásra alkalmas lényt használnak eszközként, hanem sejteket, és sejtalkotórészeket egy szokatlan szaporodási technikával együtt. Nem az ember, hanem az ember létrehozásának egy bizonyos módja válik eszközzé bizonyos célok elérésének érdekében. Az instrumentalizálódás véget ér az embrió létrehozásával: a klónozás, az embriók keletkezéséhez vezető folyamat lezárulása után – ellentétben pl. a csírasejtvonal terápiával –, az embriót már nem manipulálja. Esetleg azzal sértené a klónozás az emberi méltóságot – teszi fel a kérdést a szerző –, hogy az eljárás során a reprodukció szükségszerűen célirányos, hiszen kezdettől fogva az „eredeti” genetikai másolatára irányul? Erre azt válaszolhatjuk: nehezen belátható, hogy miért ne lenne összeegyeztethető az emberi méltósággal egy gyermek bizonyos célból történő nemzése, pl. azért, hogy a meglévő gyermekeknek testvére legyen, vagy hogy legyen támaszuk öreg napjainkra. Nehezen érthető, ha valaki azt állítja, hogy a tervezés és a cél-eszköz racionalitás ellentétben áll az emberi méltósággal, hiszen ezek jellemzően az emberi tökéletesség sajátjai. Ha a szaporodást átengedjük a természetnek – véli Biernbacher –, ez sokkal inkább az állatokkal köt össze minket, mint az istenekkel. Az emberi méltósággal nem a célszerűség összeegyeztethetetlen, hanem minden esetben egy, a másik számára in concreto káros cél, vagy egy, a másik számára in concreto káros eszköz: pl. abban az esetben, ha a klónozás célja egy „sorozatszemély” létrehozatala, vagy ha a klónozott személyt saját maga számára is káros módon optimalizálják. De az nem igaz, hogy a szaporodás bizonyos célok érdekében történő instrumentalizálása szükségszerűen együtt jár azzal, hogy az ily módon létrejött lény is kritizálható instrumentalizálódás tárgya lesz, vagy másféle kárt szenved. Elméleti szempontból csak magának a klónnak a károsodása, vagy kvázi károsodása lehet problematikus, amellyel etikailag kell elszámolni, anélkül, hogy az emberi méltóságra hivatkoznánk.¹⁶

Nem tárgyalva tovább a biotechnológiai eljárásokkal kapcsolatos problémákat¹⁷, mindezek alapján leszögezhetjük: mivel ezen technológiák jó vagy rossz volta vita tárgyát képezheti (és sokszor a jó és a rossz nehezen szétválaszthatóan összekapcsolódik) ezért folyamatos társadalmi diskurzusokra lenne szükség az eljárások megengedhetőségével, az elfogadható és az elfogadhatatlan beavatkozások közti határvonal meghúzásával kapcsolatban.

Kultúrkritika és biotechnológia: az emberi meghaladásának szükségessége?

Michel Houellebecq francia író regényeiben a 20. század végi, 21. század eleji nyugati társadalmat úgy ábrázolja, mint amelyben már nincsenek érvényes értékek és az emberi kapcsolatok teljesen kiüresedtek. Regényeiben (*A csúcson* c. könyv kivételével) fontos szerepe

van egy olyan jövő víziójának, amelyben az emberből biotechnológiai eljárásokkal létrehozott új faj váltja fel a szenvedésen alapuló emberi állapotot.

Az *Elemi részecskék* (*Les particules élémentaires*) című, Franciaországban 1998-ban megjelent regényben egy testvérpár, az 1956-ban született Bruno, és az 1958-ban született Michel történetét ismerhetjük meg. Bruno irodalomtanár, Michel neves mikrobiológus és mindketten boldogtalanok. Bruno a szexuális gyönyör beteges és féktelen hajszolásával tölti életét, Michel pedig magába zárkózik, csak a munkájával foglalkozik és közben ráébred: a rossz megvalósulása az elszakadás, az elkülönülés. Az emberiség a végletes elkülönültség állapotában van, ezért nem marad más lehetőség, meg kell teremteni egy új, boldogabb, összetartozásra képes faj létrehozatalának tudományos, genetikai alapjait. Michel Djerzinski erre vállalkozik, és ahogy végez munkájával, kidolgozza elméletét, már nem akar tovább élni. A regény epilógusából megtudjuk, hogy már 2080 körül járunk, az emberi fajnak csak néhány képviselője él, mivel Michel 2009-ben bekövetkezett halála után, a kezdeti ellenérzéseket legyőzve a tudósok az államok támogatásával hozzáláttak elméletének gyakorlatba történő átültetéséhez, és 2029-ben megszületett az új faj első példánya. Mi jellemző erre az új fajra? Eltűntek a szexuális különbségek, nincs nő és férfi, de a tudomány ennek ellenére megtalálta az eddiginél hevesebb szexuális élvezetek lehetőségét; a szexualitásnak csak örömszerző funkciója van, nem az utódok létrehozatalának eszköze; az új faj minden egyede ugyanazt a genetikai kódot hordozza,

Fejfedők. Rózsaszín zakó: a hallgató, 2001

18 Michel Houellebecq: *Elemi részecskék* (fordította: Tótfalusi Ágnes, Magvető, Bp., 2004)

19 Michel Houellebecq: *Egy sziget lehetősége* (fordította: Tótfalusi Ágnes, Magvető, Bp., 2006)

de ez nem jár a személyiség megszűnésével (hiszen az egypetéjű ikrek is – miközben „titokzatos testvériség” köti össze őket – különálló személyiséggé fejlődnek); a filozófia, illetve az ún. humán tudományok már senkit sem érdekelnek, az emberek békében, nyugalomban, boldogságban élnek.¹⁸

Az *Egy sziget lehetősége* (*La possibilité d'une île*) főhőse, Daniel egy negyvenes éveinek végén jár, de magát öregembernek érző volt humorista, aki sikeres pályafutást mondhat magáénak, anyagi problémái sincsenek. Daniel már visszavonult, de így is luxus-körülmények között éli üres, céltalan életét. Feleségétől elválik, amikor az elkezd öregedni és szexuálisan már nem vonzó számára (a nő ekkor negyvenvalahány éves), gyűlöli az embereket, teljesen feleslegesnek érzi magát. Két esemény változást hoz életében: találkozik Estherrel, a gyönyörű, de gátlástalan, színésznői ambíciókat dédelgető fiatal lánnyal, akibe – életében igazán először – szerelmes lesz. Emellett kapcsolatba kerül az elohimita szektával, amelynek vezetője örök életet ígér a tagoknak, méghozzá szigorúan tudományos alapon. A klónozás egy speciális változatával akarja ezt megvalósítani: a szekta tudományos műhelyében már dolgoznak az eljárás kifejlesztésén. Mindezek az élmények persze csak átmenetileg határozzák meg Daniel életét: az elohimiták tevékenységét ironiával szemléli, és nem hisz az örök élet lehetőségében. Esther számára a középkorú humorista csak egy kaland a sok közül, miközben Daniel felemésztyődik a szerelemben. Amikor a lány szakít vele, öngyilkos lesz, halála előtt az elohimita egyház eltávolja DNS-ét. Utolsó, Esther-nek szóló versében egy sziget lehetőségéről ír (ezzel a normális, valódi emberi kapcsolatokkal bíró közösség utáni vágyát fejezi ki). A regény Daniel önéletírása mellett tartalmazza 2000 évvel későbbi utódainak, Daniel 24-nek, majd annak halála (lemerülése?) után Daniel 25-nek a kommentárjait. Megtudjuk, hogy az emberi civilizáció összeomlott, az új-emberek – az elohimiták végül sikerrel járt eljárását felhasználva – klónozással szaporodnak, mesterségesen állítják elő őket, feladataikat is központilag határozzák meg: különböző telepekre kell felügyelniük egyedül, elzárva a külvilágtól, csupán számítógépen tarthatják a kapcsolatot a többi új-emberrel (egyik fő foglalatosságuk, hogy ősük életírásához kommentárokat fűznek). Az új-emberek nem érznek örömet és fájdalmat, csupán napfény, víz és sókapszula szükséges az életben maradásukhoz (az új-emberek mellett a vademberek hordákban, teljesen civilizálatlan, szinte állati szinten élik életüket a telepeken kívül). Néhányan mégis vágynak a valódi emberi életre, és elhagyják a biztonságos telepeket, annak reményében, hogy rátalálnak hasonló társaikra, akikkel talán egy új világot építhetnek. Így tesz Daniel 25 is, őse versének hatására útnak indul: élményeket szerezni, értelmet adni életének. Azt már nem tudjuk meg, hogy sikerrel jár-e és találkozik-e más vándorlókkal.¹⁹

Houellebecq említett regényeiben nincs más lehetőség kulturális problémáink megoldására, mint a biotechnológia eszközeit felhasználva

nálva egy új fajt teremteni: az emberi meghaladása az egyetlen lehetőségünk. A francia író nem fejt ki olyan részletesen a jövőbeli világ jellemzőit, mint Huxley, de annyi elmondható, hogy mindkét történetében a szaporodás mesterséges úton történik és az új világban nincs szenvedés, ugyanakkor szabadság sem, csakúgy mint Huxley Világállamában. Amíg az *Elemi részecskék*-ben az embereket elválasztó jellemzők kiküszöbölésével, egy nem-emberi, de boldog állapot jön létre, addig a másik regényben az atomizálódás csak még erősebb lesz az új faj esetében. Az emberi világ azonban semmiképpen sem maradhat fenn.

20 Vö. Renée Krebs-Rüb: *Egyforma, gondtalan és lélektelen. Álom az optimalizált emberről* (Publik-Forum, 1997/16, <http://list-s.c3.hu>)

21 Aldous Huxley: *Visszatérés a szép új világhoz*, 132. o.

Záró gondolatok

A legnagyobb kérdés mindezek után talán az, hogy egy teljes mértékben szabályozott, szabadságnélküli, de boldogabb, kevesebb fájdalommal járó élet és az emberi állapot fennmaradása között kell-e választanunk, amelyben nemcsak a szabadságunkból adódó felelősség terhét kell elviselnünk, de folyamatosan szembesülünk korlátainkkal, kudarcainkkal, félelmeinkkel, tökéletlenségünkkel, magányunkkal, amelyhez azonban hozzátartozik az önmeghatározás lehetősége, a szeretet, a szerelem és az alkotás is. És ha ezen utóbbi emberi jellemzők *már amúgy is hiányoznak* kultúránkból? Ha végletesen egyedül vagyunk, ha a kiteljesedés nem lehetséges, ha egyébként is gépszerűen cselekszünk? Akkor nem jobb-e az embertelen tökéletesség, mint az embertelen tökéletlenség világa?

Persze, ezeket a kérdéseket eldöntésre ilyen formában senki nem fogja nekünk felkínálni. Az ember nehezen tud ellenállni az új technológiák csábításának. Egészen biztos, hogy a biotechnológiai eljárások óriási hatással lehetnek a jövő alakulására. A felmerülő problémákról és a háttérükben meghúzódó filozófiai, etikai kérdésekről társadalmi vitát kellene folytatni, ehhez azonban – ahogy Renée Krebs-Rüb rámutat –, valamennyiünknek szakemberré kellene válnunk, hiszen a vita kihatásai mindannyiunkat érinti. Ez szükséges ahhoz, hogy elkerüljük az expertokráciát, a szakértők uralmát, vagy hogy ne teljessüljön Ulrich Beck jóslata, aki szerint a demokrácia vége nem robbanásszerű lesz, hanem csendes átmenet a tekintélyelvű technokráciába, amelyben a polgár észre sem veszi, hogy már régóta nem szólhat bele a túlélés lényegi kérdéseibe.²⁰ Huxley is valami hasonlóról ír a *Visszatérés*-ben: elképzelhető, hogy a demokrácia intézményei fennmaradnak majd, de „a mögöttük meghúzódó lényeg az erőszakmentes zsarnokság egy új formája lesz”.²¹

Mit tehetünk, hogy ne így legyen? Hogy az új technológiákat úgy használjuk fel, hogy jobba tegyük az életünket, de az megmaradjon emberinek? Huxley szerint ehhez alapvetően arra van szükség, hogy az új nemzedéket *szabadságra neveljük*. Ennek első lépése pedig a tényekre és értékekre nevelés, megismertetve velük az egyéni sokféleséget és a genetikai egyediség tényeit, és ezek etikai követke-

22 l. m. 123. o.

23 l. m. 136. o.

24 Vö. Aldous Huxley: *Sziget* (fordította: Vizi Katalin, Carthaphilus, Bp., 2008)

ményeit: a szabadságot, a toleranciát és felebaráti szeretetet.²² Az érték-alapon szerveződő, autonóm, kis közösségek létrehozásának fontosságát is kiemeli az író, ezek lehetnek egy új társadalom építőkövei.²³ Huxley a 60-as évek elején megjelent pozitív utópiájában, a *Sziget*-ben (*Island*) részletesebben bemutatta, hogy szerinte milyen elvek alapján kellene berendezni a jó államot. Pala szigetén a humánum, a szabadság és a közösségiség elveinek megfelelően hozták létre az új rendet, és ahol csak lehetett, kiküszöbölték a „technikai” megoldásokat. Ember-központú világ jött létre: alig van iparosodás, nem a versenyre épül a gazdaság, hanem az együttműködésre: a mezőgazdaságot a teraszos művelés jellemzi, ami a közös erőfeszítésen és barátságos megállapodásokon alapul. Pala polgárai párkapcsolatban és családban élnek, magas szexuális kultúrával rendelkeznek, ezt az önkiteljesítés egy módjának tekintik, mint ahogyan a moksha-gyógyszernek nevezett kábítószer kulturált fogyasztását is. A család nem „börtön”, ahol szigorú szabályok uralkodnak, szeretetben nevelik a gyerekeket. A szigetlakók etikai alapelve a természet egészére kiterjesztett Aranyszabály: „Tégy úgy másokkal, ahogyan szeretnéd, hogy mások veled bánjanak”, amely minden létformára vonatkozik (sőt a gyerekek az oktatás során a növényekkel, az állatokkal és az éltető földdel kapcsolatos Aranyszabálytól jutnak el az emberekre vonatkozó Aranyszabályig).²⁴ Sajnos az ideális társadalom nem maradhat fenn sokáig, a szomszéd diktatúra lerohanja a hadsereg nélküli Palát. Huxley nem tud felülkerekedni pesszimizmusán, de mégis mintha azt sugallná: van remény – nagyon halvány remény – egy normálisan működő társadalomra.

Egy sziget lehetősége jelentheti a gondolat, a morál, a szabadság képviselőinek száműzetésbe vonulását és lassú eltűnését egy túltechnicizált világból, de jelentheti éppúgy az értékek megőrzésének helyét, majd lassú továbbterjedésének kiindulópontját is.

Irodalomjegyzék

Az élet kultúrájáért (A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a bioetika néhány kérdéséről, Szt. István Társulat, Bp., 2003, 147. p., ISBN 9633615380)

AMMICHT-QUINN, Regina: *Whose Dignity is Inviolable? Human Beings, Machines and the Discourse of Dignity* (In.: *The Discourse of Human Dignity*, Concilium, 2003/2, SCM Press London, 141. p., ISBN 0334030730)

BARCSI Tamás: *Az ember méltósága* (Attraktor, Gödöllő-Máriabesnyő, 2005, 312 p., ISBN 9639580457)

BIERNBACHER, Dieter: *Verletzt die künstliche Reproduktion des Menschen die menschliche Würde?* (<http://www.wechselwirkung.com>)

CSIKÓS Júlia: *Istent játszani – A klónozás* (<http://www.sulinet.hu/tart/fncikk/Kiaf/0/5715/start.htm>)

- FUKUYAMA, Francis: *Poszthumán jövődönk* (fordította: Tomori Gábor, Európa, Bp., 2003, 384 p., ISBN 9789630772990)
- HAMER, Dean – COPELAND, Peter: *Génjeink* (fordította: Puskás László, Osiris, Bp., 2002, 317 p., ISBN 9633892295)
- HOFFMAN Gyula: *Szovjet genetika – orosz regényben* (In.: Embertan és irodalom. Elbeszélésbe oltott gének Ljudmila Ullickaja regényeiben, szerk.: V. Gilbert Edit, Művészetek Háza, Pécs, 2005, 176 p., ISBN 9632178386)
- HOUELLEBECQ, Michel: *Elemi részecskék* (fordította: Tótfalusi Ágnes, Magvető, Bp., 2004, 324 p., ISBN 9631422143)
- HOUELLEBECQ, Michel: *Egy sziget lehetősége* (fordította: Tótfalusi Ágnes, Magvető, Bp., 2006, 459 p., ISBN 9631425304)
- HUXLEY, Aldous: *Szép új világ* (fordította: Szentmihályi Szabó Péter, Konkrét könyvek, Bp., 2003, 192 p., ISBN 9632100867)
- HUXLEY, Aldous: *Visszatérés a szép új világhoz* (fordította: Szűr-Szabó Katalin, Cartaphilus, Bp., 2008, 154 p., ISBN 9789632660202)
- HUXLEY, Aldous: *Sziget* (fordította: Vizi Katalin, Cartaphilus, Bp., 2008, 499 p., ISBN 9789632660493)
- KREBS-RÜB, Renée: *Egyforma, gondtalan és lélektelen, Álom az optimalizált emberről* (Publik-Forum, 1997/16, <http://lists.c3.hu>)
- MERLE, Robert: *Védett férfiak* (fordította: Réz Ádám, Európa, Bp., 1983, 442 p., ISBN 9630731452)
- ORWELL, George: *1984* (fordította: Szíjgyártó László, Európa, Bp., 1996, 374 p., ISBN 9630758318)
- RIDLEY, Matt: *Génjeink* (fordította: Huszár Tamás és Simon Tamás, Akkord, Bp., 1999, 368 p. ISBN 978963780336X)
- SOLTI László: *Klónozás és génmódosítás: szép új világ* (Magyar Tudomány, 2004/2)
- SUSANNE, Charles: *Bioetika és a modern genetikai technikák* (In.: Bioetikai Olvasókönyv: multidiszciplináris megközelítés, fordította: Európa Fordító Iroda Kft., Dialóg Campus, Pécs-Bp., 1999, 308 p., ISBN 963912320X)
- SUSANNE, Charles: *Eugenetika és eugenizmus* (In.: Bioetikai Olvasókönyv: multidiszciplináris megközelítés, Ford.: Európa Fordító Iroda Kft., Dialóg Campus, Pécs-Bp., 1999, 308 p., ISBN 963912320X)
- ULICKAJA, Ljudmila: *Kukockij esetei* (fordította: V. Gilbert Edit, Goretity József, Magvető, Bp., 2003, 501 p., ISBN 9789631426731)

Szépítkezés. Hab, 2000

H. NAGY PÉTER

Imaginárium IX.

SF: A képzelet mesterei

Mi lenne, ha ezt a tanulmányt nem is én írnám (meg), hanem más (vagy mások) írná (írnák) (meg) helyettem? Körülbelül így nézne ki...

Gavriel Rosenfeld *Miért a kérdés, hogy „mi lett volna, ha...?”* című remek tanulmányában az alternatív történetírás szerepéről és kulturális háttéréről elmélkedik.

Az alternatív történelem számtalan meséje [– írja a szerző –, elegánsabb megnevezéssel élve »alternatív történeti narratívák« (*allohistorical narratives*) az utóbbi években jelentek meg igen széles témakörben: a náciak megnyerték a II. világháborút, nem került sor az amerikai függetlenségi háborúra, Jézust nem feszítették keresztre, a Dél megnyerte a polgárháborút, az atombombát nem dobták le Japánra, Hitler megszökött és bujkál a háború után, és még több ezekhez hasonló téma. Ezek a narratívák rengeteg fajta kulturális reprezentáció formáját magukra ölthetik, így lehetnek regények, novellák, filmek, televíziós műsorok, képregények, történeti monográfiák és esszék vagy internetes honlapok.¹

Valóban úgy tűnik, hogy az említett példákhoz hasonló „ötletek” át-meg átszövik korunk kultúráját. Az alternatív történelem képzelet-szerű olyan mű kiindulópontja egyúttal, mely a spekulatív fikció (SF) területéhez tartozik. E zsáner eredete a 19. század közepéig vezethető vissza, fellendülése azonban a közelmúlt egyik fontos jelensége. Rosenfeld szerint

A huszadik századig (...) az effajta munkák ritkák voltak. Az elszórtnan megjelenő időutazásos novellákon kívül, melyek sci-fi ponyva magazinokban jelentek meg, és a tudományos esszéken kívül, melyeket nagyobb antológiákban publikáltak, kevés alternatív történet jelent meg egészen az 1960-as évekig. Ettől fogva azonban a sci-fi irodalom legalizálása mint a kreatív kifejezési mód széles körben elfogadott műfaja segítette fellendíteni a kevésbé ismert alternatív történeti műfaj sikerét. A későbbiekben egyéb kulturális és politikai áramlatok is hozzájárultak ahhoz, hogy az alternatív történelem marginális helyzetéből a főáram felé mozdulhasson el. A posztmodernizmus megjelenése azáltal, hogy elmosta a határokat a tény és fikció között, valamint előtérbe helyezte a »más« (*»other«*), illetve alternatív véleményeket, és az elfogadott tör-

¹ Gavriel Rosenfeld: *Miért a kérdés, hogy „mi lett volna, ha...?”* Elmélkedések az alternatív történetírás szerepéről, fordította Szélpál Lívia, AETAS, 2007/1, 147. A műfaji felsorolásból – talán nem véletlenül – kimarad a líra, pedig erre is tudunk példát mondani. A *Már nem sa-jog* című, „József Attila legszebb öregkori verseit” tartalmazó kötet abból indul ki, hogy mi lenne, ha József Attila nem halt volna meg fiatalon, milyen verseket írna/írt volna idős korában.

2 Uo, 148–149.

3 Benyovszky Krisztián: *Ókori Poirot-k, középkori Holmes-ok*, Prae, 2005/3, 7. (*Pop History* c. szám)

4 Rosenfeld: l. m., 149.

5 Uo, 150.

történelmi igazságokat játékosan ironikus módon revideálta, segítette az alternatív történetírás felívelését.²

Ugyanarról van itt szó, mint amit Benyovszky Krisztián fejteget Lubomir Doležel egy tanulmánya alapján.

Rámutat arra, hogy a »Mi lett volna ha?« kérdésből kiinduló történelmi eszmefuttatások, melyeket korábban komolytalan szórakozásnak tartottak, mára elfogadott, a történelmi dokumentumok és források tanulmányozásán alapuló historiográfiai módszerré nőttek ki magukat. A ténylegesen bekövetkezett események vizsgálata helyett a lehetséges történelmi forgatókönyvek mérlegelésére fektetik a hangsúlyt. Olyan alternatív történeteket írnak meg, amelyek magukon viselik az írói képzelőerő nyomait. Ez leginkább az alkalmazott fikcionáló műveletek (regénypoétikai eljárások) jelenlétében nyilvánul meg. Nem véletlen ez az egybeesés, hisz az alternatív történelmi narratíva az irodalmi narratívákhoz hasonlóan egy lehetséges világ megalkotásában érdekelt. A történelemről való ilyenfajta gondolkodás, hangsúlyozza tanulmánya záró összefoglalásában Doležel, különösen közel áll bizonyos, a sci-fi és a detektívtörténet elemeit ötvöző populáris regények világhoz.³

E tendenciák közül számunkra most elsősorban a rendre spekulatív narratívákat működtető science fiction lesz érdekes (illetőleg egy-két olyan szöveg is, amely nem írható le maradéktalanul science fictionként).

Az alternatív történelmeket játékba hozó alkotások tehát a „mi lett volna, ha?” kérdésből indulnak ki. Ez a múltorientált gondolkodásmód azonban részben látszólagos. Rosenfeld joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy „Az alternatív történetírás eredendően a jelenben él (presentist). A múltat kevésbé a maga kedvéért kutatja, inkább eszközként használja arra, hogy a jelent értelmezze.”⁴ Ha ez így van, akkor rendkívül lényeges, hogy a múlthoz való hozzáférést a jelen kérdésirányai szervezik. A kialakítható narratívákat tehát olyan módális viszonyok szabályozzák, melyek a „most”-ban adóttak vagy lehetségesek. Rosenfeld is erre utal, amikor a múlthoz való hozzáférés két aspektusáról beszél:

(...) az alternatív történeteknek leginkább két formája van: a fantasztikus (*fantasy scenarios*) vagy a rémálom jellegű szcenáriók (*nightmare scenarios*). A fantasztikus történetek úgy képzelik el a múltat, hogy az felsőbbrendű a jelennél, és ezáltal egyfajta elégedetlenséget fejeznek ki arról, ahogy a dolgok mostanában folynak. A rémálom szcenáriók ezzel ellentétben a múltat mint a jelennél alsóbbrendűt festik le, s ebből kifolyólag egyfajta megelégedést sugallnak a *status quo*-val.⁵

Ez valószínűleg tagadhatatlan, ám esetünkben a képlet talán kicsit bonyolultabb.

A sci-fi irodalomban ugyanis rendre megfigyelhető, hogy a revideált történelemben olyan komponensek íródnak vissza, melyek többirányú dinamikát tesznek lehetővé. A futurisztikus retrónak éppen az a sajátossága, hogy a múltban science fictionként ható elemek a jelenben abban a formában meg sem tapasztalhatók. Éppen azért nem, mert a történelem időközben más irányt vett. Sőt, arra is akad példa jócskán, amikor az alternatív múlt se nem alsóbb-, se nem felsőbbrendű a jelenhez képest, hanem éppenséggel *ugyanolyan* (vagy nem helyezhető el az adott oppozícióban pl. etikailag). Csak mások a hozzá vezető történelmi szálak, másféle rekvizitumokat, kontextusokat hozott létre a történelmi idő. Kétségtelen azonban, hogy azért Rosenfeldnek van valami igaza: a múlt módosítása (ha nem is csak kétféle séma szerint történhet) a jelen terméke, s ezt általában nagyon is előtérbe helyezi a spekulatív fikció. De térjünk is rá tulajdonképpen témánkra, azon regényekre, melyek az eddig felvillantott összefüggés-hálózatba illeszkednek (természetesen a teljesség igénye nélkül, röviden, és csak pár példa erejéig).

Tárgyunk szempontjából megkerülhetetlen szöveg Philip K. Dick *Az ember a Fellegrárbán* (*The Man in the High Castle*, 1962) című regénye⁶, melynek kiindulópontját a szerző ekképpen fogalmazta meg egy interjúbán: „már évek óta meg akartam írni azt az ötletet, hogy mi lett volna, ha Németország és Japán tényleg legyőzi az Egyesült Államokat.”⁷ (Fentebb Rosenfeld éppen ezzel kezdte a spekulatív témák felsorolását.) Dick egyik életrajzírója szerint „A fasizmus és a Tao történetéről szóló, komoly és szépen megírt történetben fenekestül felfordul a világ.”⁸ Miről is van szó konkrétan? A világot a náci Németország és a császári Japán uralja, az Egyesült Államokat két régióra osztották fel: a keleti oldalt a náciak, a nyugatit a japánok irányítják, míg a Sziklás-hegység – némi autonómiával rendelkező – ütközőzóna. Ebben az alternatív világban játszódik a történet, melynek egyik hajtómotorja egy különös könyv. Sutin megfogalmazásában:

Létezik ugyanakkor egy másik szöveg, amelynek a cselekmény szempontjából még a *Ji King*nél is nagyobb a jelentősége – *The Grasshopper Lies Heavy* (*Nehezen vonszolja magát a szöcske*), amely regény a regényben. A *Nehezen* (a cím a *Prédikátor* könyvéből származik) olyan világot mutat meg, ahol a szövetségesek, és nem a tengelyhatalmak győztek. (Ebben a tekintetben Phil Ward Moore regénye, a *Bring the Jubilee* [»Kezdődjék az ünnep«, 1953] inspirálta, amelyben a Dél nyerte meg a polgárháborút.) A *Nehezen* alternatív világa nem egyezik tökéletesen a mi »valós« világuinkkal – például Rexford Tugwell az elnök és nem Roosevelt, aki az országot a háború alatt vezette. A *Nehezen* szerzője, Hawthorne Abendsen arra használja a *Ji King*et, hogy a regénye cselekményét meghatározza, és az eredmény lenyűgöző: annak ellenére, hogy a könyv be van tiltva, széles körben terjed, és a náci vezetőktől a menekülő zsidókig min-

6 Fordította Gerevich T. András, Agave Könyvek, Budapest, 2003.

7 Idézi: Lawrence Sutin: *Isteni inváziók: Philip K. Dick élete*, fordította Szécsi Noémi, Agave Könyvek, Budapest, 2007, 161.

8 Uo, 14.

9 Uo, 162.

denki olvassa. A *Nehezen* rémisztő eshetőségre mutat rá: lehet, hogy a világ, ahogyan látjuk, nem valóságos.⁹

10 Uo, 167.

11 Klapcsik Sándor: *Science fiction és történelem: utópia, szimulákrum, párhuzamos univerzumok*, Prae, 2005/3, 22–23. (*Pop History* c. szám)

Vagyis, kissé leegyszerűsítve: az alternatív világ párhuzamos világa a módosított jelenünk. A Dick-regény egyik legelképesztőbb megoldása ehhez kapcsolódik. A történet egyik szereplője (Juliana) a *Ji King* „tanácsára” elindul Cheyenne-be, hogy megkeresse Abendsent, s mikor szemtől szembe találkoznak, az „igazság” nem oszlatja el a szereplők rossz érzéseit. Abendsen félelemben él, Juliana pedig elszigetelt marad. Vagyis a párhuzamos világ ígérete nem hoz megnyugvást; ahogy Sutin fogalmaz: „A náci elnyomás érzete nem múlik. Az igazság szemlátomást nem elegendő ahhoz, hogy felszabadítsa a lelket.”¹⁰ Ebből könnyen arra a következtetésre juthatunk, hogy Dick regénye szerint a két világ értékinstanciái között nincs számottevő különbség. Durva belegondolni, de a szövegnek ténylegesen lehet olyan értelmezése is, mely az alapötletre így válaszol: létezik olyan szempont, amelyből kiindulva valójában *mindegy, hogy ki nyerte meg a II. Világháborút...*

Kétségtelen, hogy ebben a „megoldásban” felismerhetjük az eisenhoweri korszak válságtudatát és a hidegháborús idők félelmeit. Ugyanakkor alighanem igazat kell adnunk Klapcsik Sándornak, Dick egyik legpontosabb magyar olvasójának, aki értelmezésében ennél továbbmegy, és magáról a történelem alakíthatóságáról von le következtetéseket a mű alapján.

A történelmi tények csak azután lesznek tények, hogy leírásra kerültek. Az eseményeknek azonban, hogy rögzítésre és interpretálásra érdemesek legyenek, magukban kell rejteniük a többértelműséget, az eltérő interpretációkat. (...) A többértelműség a feltétele annak, hogy egy bizonyos jelentésadás, értelmezés megszülethessen. Minden elbeszelt történet mögött létezik egy másik, alternatív történet; a történelem variációk sokasága.¹¹

Többek között ennek az előfeltevésnek, a történelem dialogikus karakterű felfogásának köszönhető, hogy Dick regénye elindulhatott a maga diadalútján...

Az *ember a Fellegrárbán* megjelenése után számtalan hasonló alapötletű mű látott napvilágot, a történelmet variáló legkülönbébb hipotéziseket felvonultatva. (Ezek pusztá felsorolása is meghaladja e „tanulmány” kereteit.) Feltétlenül ki kell térnünk itt egy olyan zsáner kibontakozására, mely a SF expanziójáról tanúskodik. A steampunkról van szó. Ezt a szituációt nagyon jól érzékelteti Gyuris Norbert alábbi eszmefuttatása.

A steampunkot gyakran a cyberpunk ellenpontjaként tételezik, ahol a globális vállalati és bűnözői szféra behálózza az egész földet, újrakolonializálja a fogyasztói társadalom bizonyos szegmenseit, és mindezt a nem is olyan távoli jövőbe vetíti. A steampunk ezzel ellentétben nem a jövő, hanem a

múlt fantasztikus lenyomatának bizonyul, ahol nem a lehetséges jövő, hanem a lehetséges múlt alternatívája a kiindulópont. Ebben a kontextusban a steampunk gyakorlatilag mindazt szintetizálja, amit a SF – talán nyugodtan kijelenthető – több ezer éves történelme során magára öltött. Ami újdonságként hat, az a lehetséges világok ontológiájának megalkotása, pontosabban annak különleges módja, hiszen a SF alapjában véve a jövővel, illetve az alternatív, párhuzamos világokkal foglalkozik, és meglehetősen egyszerű narrációs apparátust mozgósít. A steampunk szakít ezzel a hagyománnyal és olyan fantasztikus történelmi regényt ír, amely a múltba projektálja a huszadik század és a harmadik millennium kezdetének legtöbb társadalmi, szociális, kulturális és (egzisztenciál-)filozófiai kételyét.¹²

12 Gyuris Norbert: *Sci-fi, posztmodern, steampunk?*, Prae, 2005/3, 30. (*Pop History* c. szám) Az idézetben az „SF” rövidítés a „Science Fiction” helyett áll!

13 Fordította Juhász Viktor, Galaktika Fantasztikus Könyvek, Nagual Publishing, Budapest, 2005.

Példaként William Gibson és Bruce Sterling közös munkáját, *A gépezet* (*The Difference Engine*, 1991) című regényt¹³ említenénk. Míg Dick iménti műve esetében a „neuralgikus pont”, a spekulatív narratíva kezdőpontja *politikai-történelmi*, addig Gibsonéknál inkább *technológiai-történelmi*. A több szálon futó cselekmény egy átrajzolt viktoriánus kori Angliában játszódik. A szigetország szuperhatalom, a brit gyarmatrendszer a fél Földre kiterjed, London a világ közepe. A Radikális Párt került hatalomra, melyet Lord Byron vezet, aki – eszerint – anno nem csatlakozott a görög szabadságmozgalomhoz. London és Byron felemelkedése Charles Babbage-nek köszönhető, aki gőzhajtású számítógépeivel forradalmasította a tudományokat (a hadviselést és a mindennapi életet). S itt álljunk is meg egy pillanatra, hiszen ez a fejlemény akár meg is valósulhatott volna. Mit is tett *ténylegesen* Babbage, a történelmi személy? Például Simon Singh *Kódkönyv* című kitűnő monográfiájából kiderül. Hosszabban idézem.

Babbage 1821-ben érkezett tudományos életének fordulópontjához, amikor John Herschel csillagással azokat a matematikai táblázatokat vizsgálta, amelyeket a kor csillagászai, mérnökei és hajósai használtak számításaikhoz. Bosszantották őket a táblázatok hibái, amelyek sok téves számítást okoztak. (...)

Ezeket a matematikai táblázatokat papíron, ceruzával számolgatták ki, a hibákat egyszerű tévedések, elírások okozták. Babbage ennek láttán így kiáltott fel: »Adná az Úr, hogy ezeket a számításokat is a gőz erejével lehetne elvégezni!« Ez a jámbor óhaj volt a kiindulópontja annak a rendkívüli vállalkozásnak, amelynek célja egy nagy pontosságú táblázatok hibátlan előállítására képes szerkezet összeállítása volt. 1823-ban tervezte meg az »Első számkülönbözeti gépezet«-et. Ez a ragyogó számológép huszonötezer precíziós alkatrészből állt, és megvalósítása állami támogatást igényelt. Babbage briliáns újító volt ugyan, találmányainak megvalósításához azonban nem nagyon értett. Tízestendei küzdelem után felhagyott az

14 Simon Singh:
*Kódkönyv. A rejtje-
lezés és rejtjelfejtés
története*, fordította
Szentgyörgyi József,
Park Könyvkiadó,
Budapest, 2007,
72–74.

15 Fordította Kol-
lárík Péter, Galaktika
Fantasztikus Köny-
vek, Metropolis Me-
dia, Budapest,
2006. (Antal József
utószavával)

Első számkülönbözeti gépezettel, s egy új terv, a »Második számkülönbözeti gépezet« kidolgozásába fogott. (...)

Állami támogatás hiányában Babbage sose készült el a Második számkülönbözeti gépezettel. Ez tudományos értelemben tragédia volt, mivel Babbage szerkezete mérőföldkő lehetett volna az »analitikus gépezet« felé vezető úton. Ez utóbbi nemcsak bizonyos típusú táblázatok kiszámítására lett volna alkalmas, hanem a belé táplált utasításoktól függően különféle matematikai feladatok megoldására is. Az analitikus gépezet valójában a modern számítógépek magva volt.¹⁴

Gibson és Sterling regénye tehát azzal a kérdéssel szembesít, hogy mi lett volna, ha Babbage tervei megvalósulnak. (Pl. ha a mester nem „szerencsétlenkedik”, avagy az állami támogatás beüt.) Ezzel Anglia jókora előnyhöz jutott volna a tudomány – és ezáltal a világ befolyásolásának – területén. A *gépezet* remekül bont ki egy ebből kiinduló „gózpunk” spekulatív fikciót. Számos érdekesség idézhető volna itt a regényből, de mivel csak példaként villantottuk fel, menjünk tovább, hiszen a steampunk mellett a Hard Science Fiction (Hard-SF) is produkált hasonló történeteket. Az a zsáner (vagy alműfaj) a sci-fin belül, amely a leginkább érdekli a kurrens tudományos hipotézisek és eredmények iránt. Méghozzá úgy, hogy a felépítendő történetet tudományos magyarázatokkal (kommentárokkal) racionalizálja. Ismét egyetlen példát hoznánk erre, de természetesen egy olyat, amelyben tetten érhető tulajdonképpeni tárgyunk egy következő variációja. Nézzük, hogyan fest egy lehetséges (vagy alternatív) élővilág Joan Slonczewski *Génszimfónia* (*The Children Star*, 1998) című regénye¹⁵ szerint.

A mikrobiológus író nő regényének cselekménye nagyrészt a Prokarion nevű bolygón játszódik, melynek élővilága – a földihez viszonyítva – alternatív evolúció eredménye. A bolygón ugyanis (ahogy neve is sejteti) nem az eukarióták (a sejtmaggal rendelkező szervezetek), hanem a prokarióták (a baktériumok) lettek az evolúció „győztesei”. A kulcs a prokarioti sejtek felépítésében rejlik, melyek maghátya nélküliek, körkörös kromoszómákat tartalmaznak, de egyúttal gyűrű alakúak is. A többsejtű élőlények (sejtközösségek) ugyanezt az alakot vették fel: pl. a gumibroncsra emlékeztető állatszerű lények (zooidok) a mezőkön gurulva legelésznek; ily módon a Prokarionon honos élőlények alapja a gyűrű alakzat. Rác Zoltán I. Péter nagyszerű tanulmányában a következőket mondja e különös bioszféráról:

A sejtmag, mely a földi életben a DNS-t rejt, kialakulatlansága (eukarióták hiánya) tehát nem kizáró tényező a törzsfajlódás szempontjából, a sejten belüli munkamegosztás, majd több sejt kooperációjából születő »épületek«; többsejtűek léte nem igényli a sejtszerkezet ilyen tagozódását. A DNS, azaz a replikációra képes génláncolat, a maga kromoszómaival hasonló módon kialakulhatott. Hasonlóan, de eltérően, ugyanis a Prokarion élővilágának DNS-ei a földi duplexről (dupla helix, kettős spirál vagy kettős csigalépcső) különbözően triplexek

(...), jobbra ugyanazon anyagokból épülnek fel (hidrogén, szén, oxigén, nitrogén, de kén és foszfor helyett arzén), de sokkal több kapcsolódásra képesek. (...) A gének vagy cisztronok elemeinek összekapcsolódása és a sejtek reprodukciója a triplexből adódóan máshogy megy végbe, mint a földi verzióban. Esetünkben mitózis (sejtosztódás) a bevett szokás, a Prokarion gyűrű vagy fánk alakú sejtjeinél két sejt összeegyül, DNS-csigalépcsőik felbomlanak, majd kettesével összekapcsolódnak, így három utód-sejtet hoznak létre két-két DNS-lánccal, majd az utódsejtek láncai a nukleotid kapcsolódás (földihez hasonló) szabályai szerint létrehozzák, felépítik a harmadik láncot. A sejtek evolúciója ezen különlegesség mentén hozta létre a prokarioni élővilág evolúcióját, ahol (...) a lények követik a sejtek alakzatát.¹⁶

16 Rác I. Péter:
Evolúció másként,
Prae, 2007/2, 21.
(*Biológiai sci-fi c.*
szám)

17 Fordította Varga
Csaba, Galaktika
Fantasztikus Köny-
vek, Metropolis Me-
dia, Budapest,
2008. (Két kötet-
ben)

A regény szerint ennek a földitől eltérő evolúciónak van egy-két fontos következménye. (Csak egyetlen példa.) A Prokarion baktériumhoz hasonló intelligens szervezetei (a mikrozooidok) ugyanis képesek szimbiózisba lépni az emberekkel, akik ezáltal („kölcsonös érdek-ből”) lemondanak a bolygó terraformálásáról, egyúttal képessé válnak újabb világok meghódítására is. Ezzel azonban a mikrók útja szintén a világűrbe vezet. Ha most ezek után feltennénk azt a kérdést, hogy a prokarioni evolúció vajon a földihez képest alacsonyabb rendű szervezeteket hozott-e létre, akkor aligha adhatnánk rá igenlő választ. Slonczewski regényét többek között ezért is különleges hely illeti meg a spekulatív fikció univerzumában.

Nem kevésbé igaz ez persze a következő példákra sem, Wolfgang Jeschke *A Cusanus-játzsma* (*Das Cusanus Spiel*, 2005) című science fiction alkotására¹⁷, amely – példátlan módon – nem csak az alternatív történelemmel és a lehetséges világokkal játszik el, de mindent a szöveg identitásának (önnön megalkotottságának) problematizálásával kapcsolja össze. A műből – ennek megfelelően – csak egyetlen mozzanatot emelnénk ki. A *Cusanus-játzsma* cselekménye multiverzumban játszódik. Egy atomkatasztrófa utáni, posztapokaliptikus Európában tudósok egy csoportja (a Vatikán közreműködésével) feltalálja az időutazást. Domenica Ligrina, fiatal biológusként (botanikusként), kihalt növényfajok után kutat a múltban. Küldetése közben – melynek célja a 15. század, Cusanus ideje; illetve a közelmúlt – azt tapasztalja, hogy a világ egymásra torlódó, ám egymást csak részben lefedő valóságokból áll. Az időutazás következtében olyan alternatív történelmek sokasága jön/jött létre, melyekben egyaránt „ott van” az időutazó valamelyik, alternatív „én”-je. Domenica rádöbben, hogy ahhoz hasonlóan, ahogyan a múltakat elő lehet állítani, alternatív „én”-jeivel is találkozhat a multiverzum valamely szeletében. A regény ezt a differenciált világot azonban nem csak elbeszéli, de szövegszinten is megjeleníti.

Ennek észlelése akkor következhet be, ha az olvasó összeveti azokat a részeket, melyek Cusanus ténykedésére vonatkoznak. Egészen

pontosan 6 fejezetről van szó, melyek azonban szét vannak szórva a regény szövetében. Ezek az első könyv *Boszorkányégetés, Csirkét Cusanusnak, Boszorkánylevelek*; illetve a második könyv *A Cusanusi akceleráció, Hír a kölni boszorkányról, ... és egy tél* című fejezetei. Az összevetés során ugyanakkor nem pusztán arra érdemes koncentrálni, hogy Domenica sorsa miként keresztezi Cusanusét a cselekmény szintjén, hanem arra is, hogy a regény ezt miként jeleníti meg. S ezen a ponton Jeschke eljárása valóban figyelemre méltó. A szövegrészek ugyanis identikusan megismétlődő szekvenciákat tartalmaznak, de olyanokat, melyek mégsem ismétlődnek meg kétszer vagy többször ugyanolyan formában. Ezzel a megoldással Jeschke túlmegy a peremműfajokra jellemző szövegfelfogáson, hiszen a történet elkülönböződéseit, variációit (a múltak sokszorozódását) a textus burjánzásával is támogatja. Ezzel viszont arra készíti az olvasót, hogy ne csak a cselekményre összpontosítson, hanem az azt létrehozó szövegszerű (retorikai) elemekre is figyeljen.

Ha az olvasó belemegy a (Cusanus-)játékba, jóval nagyobb élvezetben lehet része, mintha csak a történetet próbálná követni. Nem csak az a tét ugyanis, hogy Domenica megmenekül-e boszorkányégetéstől, vagy hogy Cusanus megeszi-e a csirkét (!), hanem az is, hogy a történelmi szöveg identikus-e önmagával vagy sem. A szövegszerű eltérésekből feltétlenül az következik, hogy a történelemben számos olyan nyom található, amelyhez csakis a múlt kibetűzésével lehet hozzáférni. Azaz a múlt szöveggé vált, méghozzá olyanként, amelynek egy része „valósággá” lesz, vagy nem kerül elbeszélésre, vagy csak történelmi lehetőség, melyből alternatív dimenzió keletkezhet (pl. Domenica Cusanusnak írt levelei, melyek a 15. század számára a jövőt kommentálják, és ezek hatása). Másfelől nézve pedig az lesz érdekes, hogy a történelmi „tény” átírásának milyen következményei lehetnek. Csak egyetlen apró példa. Domenica arra figyelmezteti Cusanust, hogy „óvakodjon Toditól”, vagyis attól az umbriai várostól, ahol meg fog halni. Könnyen lehet ugyanis, hogy ha Cusanus nem hal meg, akkor lett volna ideje a történelem pontosabb „olvasására”. Hiszen tudjuk, hogy a filozófus amellett érvelt, hogy a Föld nem lehet az univerzum középpontja, attól viszont már visszaretent, hogy a Napot helyezze a centrumba. A fikció szerint Domenica nagyon is hozzásegíthette volna ahhoz, hogy átlépje ezt a határt. S ezzel egy „új” valóság vehette volna kezdetét...

A *Cusanus-játszma* persze emellett számos más gondolatkísérletet is lehetővé tesz, hiszen – a történet szerint – az időutazók folytonosan „egyengetik” a történelem útját. De térjünk át végezetül röviden egy olyan regényre, amely a spekulatív fikció talán eddigi legnagyobb vállalkozásának tekinthető. Kim Stanley Robinson *A rizs és a só évei* (*The Years of Rice and Salt*, 2002) című alkotása¹⁸ ugyanis 600 év történelmét írja újra. Sánta Szilárd tetszetős megfogalmazásában: a mű

(...) olyan kidolgozott szöveg univerzumot prezentál, ami az alternatív történetmesékhez gyanakvással közeledő olvasókat is meggyőzheti. Felejtjük el az egész nyugati kultúránkat: a középkorban Európa lakosságának a 99%-át kiirtotta a pestis. A keleti és a távol-keleti birodalmak dominanciája érvényesül gazdasági, vallási, tudományos és művészi téren. Amerikát (persze, nem így nevezik) a kínaiak fedezik fel és a modern természettudományt is új alapokra építik, ahol lehet, az antik tudósok munkáit felhasználva. A regény keretét a reinkarnáció alkotja. A főszereplők a regény egyes fejezeteiben más korban, országban, kultúrában, vallásban születnek újjá, hogy a fejezetek végén a bardóban, egy közbülső állapotban találkozzanak újra, ahol a történelem menetéből kiemelkedve próbálják reflektálni életük folyását. Kim Stanley Robinson nagyon messzire jutott azon az úton, amely megvilágítja a »történelmi emlékezet evolúcióját«.¹⁹

19 Sánta Szilárd: *A jelen mintázatai*, Opus 2, 2009/2, 33–34.

Valóban; s itt akár meg is állhatnánk, hiszen ehhez nem nagyon kell bármit is hozzátenni. De egy-két apróságra azért ráirányítanánk a figyelmet *A rizs és a só éveivel* kapcsolatban. Egyrészt elgondolkodtató az, hogy ebben az „ázsiaizálódott” alternatív történelemben sok olyan komponens figyelhető meg, melyek – úgy tűnik – kultúrától függetlenül is megnyilvánulnak a világban, azaz bárhol is alakul a történelem, napvilágra kerülnek. Ilyenek például a tudományos eredmények. Eszerint a keleti gondolkodók ugyanúgy leírják az evolúció működését, a Föld tényleges alakját, a gravitációs, az optikai, a mechanikai stb. törvényeket, ahogyan az európaiak tették. Ezzel Robinson regénye arra is utal, hogy az emberen túli (vagy azt megelőző) valóságot úgymond nem lehet megkerülni. Ha a felfedezések időbeli mintázata és konkrét megfogalmazása eltéréseket is mutat, a végkövetkeztetések rendre azt bizonyítják, hogy a fizikai-biológiai igazságokhoz (azok belátásához) így-vagy úgy, de el fog jutni az emberi elme. Korántsem véletlen ezért, hogy az ázsiai porondon szintén lezajlik a felvilágosodás...

Másrészt Robinson esetében is megfigyelhető, hogy a kultúrával való játék a szöveg szintjére vezet. A tudományos eredményekkel ellentétben ugyanis a keleti diszkurzust másfajta opusok alkotják. Eből következően igen nagy poén, hogy azok a szövegek, melyek a nyugati kultúrán nevelkedett befogadót orientálhatnak a regény olvasásakor, a fikció szerint létre sem jöttek. Például *A rizs és a só éveinek* éppen egy ilyen mű képezi az egyik kötelező intertextusát, Montesquieu *Igaz története*, mely anno szintén a lélek vándorlás tanára (toposzára) építette alapkoncepcióját. De ezen túlmenően Robinson alkotása önnön kérdésirányaival is szembesül, azaz arra készíti olvasóját, hogy magára a spekulatív fikcióra is reflektáljon. Példa erre a következő párbeszéd:

Mi lett volna, ha ez történik, mi lett volna, ha az, mi lett volna, ha az Arany Horda áttör a Gansu folyosón a Hosszú Háború elején, mi lett volna, ha a japánok megtámadják Kínát Japán visszafoglalása után, ha a Mingek megtartják a kincses flottájukat, ha mi fedezzük fel és hódítjuk meg Jingcsout, ha Nagy Sándor nem hal meg fiatalon, és így tovább, csupa sorsfordító feltételezés, az egész mégis mindig teljesen hiábavaló. Nevetségesek ezek a történészek, akik légből kapott tényekkel próbálják alátámasztani az elméleteiket. Mert senki nem tudja, hogy miért történnek a dolgok, értitek? Bármiből bármi következhet. Még a valódi történelem sem árul el nekünk semmit. Nem tudjuk, hogy hatással vagyunk a történelemre vagy sem, és hogy egy szög híján elbukott egy civilizáció, vagy hogy eget rengetőnél eget rengetőbb tetteink is csak virágszirmok a hömpölygő ár tetején, vagy valahol a kettő között, vagy mindkettő egyszerre. Egyszerűen nem tudjuk, és a mi lett volna hák sem visznek közelebb a megoldáshoz.

– Akkor miért szeretik mégis annyira az emberek?

Kirana vállat vont, beleszíppantott a cigarettájába.

– Az emberek szeretnek lefetyelni. (528-529.)

Itt tehát a regény koncepcióját értelmezi a regény egyik szereplője, és koránt sincs jó véleménye a spekulatív fikciók alapképletéről. Ebben az alternatív világban tehát látszólag nincs helye a „mi lett volna, ha?” típusú kérdéseknek. Annak a kérdésnek tehát, amely nélkül ez a világ meg sem születhetett volna... De nem árt pontosítani: a részlet arra is utal, hogy az emberek nem tudják abbahagyni az ilyen jellegű dilemmákkal való foglalkozást. Talán pont azért nem, mert a történelemnek nincs megoldása, a tény pedig egyenrangú a lehetőséggel. Ez a finom önirónia pedig már legalább annyira szól a gondolkodás természetéről (pozitív értelemben), mint a „valótlan” történelemképről. Az ezekhez hasonló metafikatív megoldások minden bizonnyal még elképesztőbbé teszik Robinson teljesítményét, ugyanakkor azt is jelzik, hogy a spekulatív fikció immár nem csak áttörte, de le is rombolta azt a beidegződést, amely legitimitását valaha megkérdőjelezte.

Összegzés helyett elmondható, hogy a felvázolt hálózatot ki-kitetszése szerint továbbfejlesztheti, hiszen a spekulatív fikció palettája ennél jóval szélesebb és színesebb. Ám ha így tesz, a fenti mintázatba (a főbb tendenciákba) mindenképpen bele fog ütközni. De ne cifrázzuk, lényeg a lényeg: szinte bizonyos, hogy a „mi lett volna, ha?” kérdés olykor nem csak izgatóbb, de beszédesebb is annál, hogy „mi történt valójában?” Aki ugyanis az előzőn elgondolkodik, még inkább megértheti az utóbbit.

Szóval nagyjából így nézne ki... Bár párszor közbeszóltam, de azért köszönet a szerző(k)nek! Majd egyszer talán megmutatom, hogy milyen lenne, ha csak én írnám...

A jelen mintázatai

A spekulatív fikció egyik típusa, az alternatív történetírás, magával a történetírással egyidős. Már az ókori történetírók tollából is olvashatunk olyan gondolat kísérleteket, mint pl. „(...) mennyivel lett volna másabb, ha a perzsák megverték volna a görögöket, vagy ha Nagy Sándor hadat viselt volna Róma ellen”.¹ Leggyakrabban olyan események kerülnek a középpontba, amelyek mai értelmezésünk szerint alapvetően befolyásolták és alakították jelenünket. Ezeket a jelentős eseményeket nevezzük „divergáló pontoknak” (points of divergence), pl. a II. világháború kimenetele, pusztító járványok megjelenése, meghatározó uralkodók, politikusok halála, vagy forradalmak kitörése stb.² Az alternatív narratívák elterjedésének sikeréhez a huszadik század második felében több tényező is hozzájárult: egyfelől a science fiction, mely az „áttörés” előtt is ontotta az alternatív történeteket, fokozatos kanonizálódása és inspiráló hatása a mainstream irodalomra, másrészt, és az előbbtől nem függetlenül, a „posztmodernizmus” megjelenése azáltal, hogy elmosta a határokat a tény és fikció között, valamint előtérbe helyezte a »más« (»other«), illetve alternatív véleményeket, és az elfogadott történelmi igazságokat játékosan ironikus módon revideálta.”³

A „mi lett volna, ha” kezdetű narratívák gazdag hagyományából három kedvencet emelnék ki: az *Egy jenki Arthur király udvarában* (A Connecticut Yankee in King Arthur's Court, 1889) főhőse a 19. században élő Hank Morgan fegyverkovács egy méretes kupán vágás után Artúr király udvarában találja magát 528-ban. Mark Twain időutazójának a kora középkori társadalmat modernizáló kísérlete kétségtelenül a sci-fi hagyomány egyik fontos szövege. Feltételezhetjük, hogy a mára klasszikussá vált Philip K. Dick *Az ember a Fellegvárban*-jának (*The Man in the High Castle*, 1962) sikere a választott „divergáló pontnak” is köszönhető. Az Egyesült Államok a II. világháborút követően a vesztesek oldalán találja magát és a császári Japán valamint a náci Németország tartják megszállás alatt, de ahogy azt Dick-től megszokhattuk, a világok egymásba játszása ill. azok határainak elbizonytalanítása is hozzájárult ahhoz, hogy az egyik legtöbbször hivatkozott alternatív történelmi regénnyé váljon. Kim Stanley Robinson *A rizs és só éveiben* (*The Years of Salt and Rice*, 2002) olyan kidolgozott szöveg univerzumot prezentál, ami az alternatív történetmesékhez gyanakvással közeledő olvasókat is meggyőzheti. Felejtünk el az egész nyugati kultúránkat: a középkorban Európa lakosságának a 99%-át kiirtotta a pestis. A keleti és a távol-keleti birodalmak

1 Gavriel Rosenfeld: Miért a kérdés, hogy „mi lett volna, ha...?” Ford: Szélpál Livia. *AETAS* 2007/1. 148.

2 Uo. 151.

3 Uo. 149.

4 Uo. 150.

5 William Gibson: *Trendvadász*. Ford: Gálla Nóra. Magyar Könyvklub. (é. n.) *Pattern Recognition*. Berkley Books. New York 2005. A további hivatkozások e kiadványokra vonatkoznak. (A cím magyar fordítása erősen kifogásolható, a regény értelmezéséhez a „minta-/mintázat-/alakfelismerés” magyaráítás konstruktívabb lett volna.)

6 Idézi Neil Easterbrook: *Alternate Presents: The Ambivalent Historicism of Pattern Recognition*. *Science Fiction Studies*. Volume 33. November 2006. 485.

7 N. Katherine Hayles idézi Veronica Hollinger: *Stories about the Future: From Patterns of Expectation to Pattern Recognition*. *Science Fiction Studies*. Volume 33. November 2006. 452.

8 Bocsor Péter – Medgyes Tamás: Az amerikai minimalizmus. *Helikon* 2003/1-2. 7.

9 „She’s met the very Mexican who first wore his baseball cap backward, (...)” 33.

10 A Google kereső a magyar fordításban helyenként eltűnik. „Google

dominanciája érvényesül gazdasági, vallási, tudományos és művészi téren. Amerikát (persze, nem így nevezik) a kínaiak fedezik fel és a modern természettudományt is új alapokra építik, ahol lehet, az antik tudósok munkáit felhasználva. A regény keretét a reinkarnáció alkotja. A főszereplők a regény egyes fejezeteiben más korban, országban, kultúrában, vallásban születnek újjá, hogy a fejezetek végén a bardóban, egy közbülső állapotban találkozzanak újra, ahol a történelem menetéből kiemelkedve próbálják reflektálni életük folyását. Kim Stanley Robinson nagyon messzire jutott azon az úton, amely megvilágítja a „történelmi emlékezet evolúcióját”.⁴

A következőkben amellet próbálok érvelni, hogy William Gibson készülő *Blue Ant*-trilógiájának első regénye a *Trendvadász*⁵ (*Pattern Recognition*, 2003) is megközelíthető az alternatív történelmi regény műfaja felől. A trilógia második darabja *Árnyvilág* (*Spook Country*, 2007) címmel jelent meg, a harmadik, utolsó rész *Zero History*, az első két kötet történelemszemléletéhez jól illeszkedő címmel pedig még készülöben van. Első hallásra talán meglepő Gibson említett regényét az alternatív történelmi regény egy érdekes változataként olvasni, mivel számos kritikus, talán kissé tanácstalanul és a besorolási kényszernek engedelmeskedve, „realista”, „kortárs” vagy „non-sf-nak” nevezte. Néhány kritikust a *Neurománccal* befutott, a cyberpunktól elforduló Gibson „hétköznapiabb” és a „jelenben” játszódó regénye vezethetett óvatosabb kijelentésekhez. Jegyezzük meg, Gibsontól nem teljesen idegen a történelem elágazásainak spekulatív újraképzése, hiszen a Bruce Sterlinggel közösen jegyzett *A gépezet* (*The Difference Engine*, 1991), melyet a steampunk (al)műfaj eklatáns példájának is tarthatunk, a viktoriánus Angliát olyan helyként mutatja be, ahol már föltalálták a számítógépet.

Gibsontól egy interjúban megkérdezték, hogy miért helyezte a *Trendvadász* cselekményét a jelenbe. A következő választ adta: „Már egy ideje ezzel fenyegetőzőm. Az utolsó három regényem (a Híd-trilógia) az elképzelt jövő helyett az 'alternatív jelenről' szolt. A science fiction valójában mindig arról a korról szol, melyben születik, noha az emberek többsége ezt nem veszi tudomásul.”⁶ Technokultúránkban a jelent egyfajta jövőként érzékeljük, amely már megérkezett. „A jövőképek, különösen a technológiaiilag fejlett korszakokban nagymértékben befolyásolják a jelen továbbfejlődését.”⁷ A *Trendvadász* megragadhatatlan, illékony jelen idejét a jövő hatja át, cselekménye a „jelenben”, 2002-ben játszódik (a regény 2003-ban jelent meg). Gibson szövegalkotása az észak-amerikai kortárs próza olyan gyakorlataival is párhuzamba állítható, melyek a posztmodern metafikciós irodalmától eltérő technikákat alkalmaznak. Az „irányzatként” nehezen definiálható minimalizmus eszköztárából a részletekre való odafigyelést és a „posztmodern valóság szimuláción alapuló jelölő-hálójának játékba hozását”⁸ emelhetjük ki. A high-tech cuccok, a multik világában és a virtualizált térben Gibson stílusának ökonómiaja továbbra is lebilincselő.

A regény központi figurája Cayce Pollard, trendvadász (cool hunter), pontosabban marketing tanácsadó, aki „sajátosan »piacképes« allergiájának” köszönhetően képes megjósolni az új logók piaci sikerét. Ez a tehetsége azonban sajátos logofóbiával is társul, ami bizonyos logók láttán fizikai rosszulléthez vezet. A divat előrejelzése olykor terepmunkát is igényel, kilépést az irodaházakból, Cayce például „találkozott azzal a mexikói fazonnal, aki először hordta hátracsapva a baseball-sapkát, mielőtt divat lett belőle.”⁹ (35.) Gibson Cayce bemutatásához a Google keresőt használja (8.), majd Cayce a megbízójával folytatott beszélgetés során is a hivatkozott keresőre hagyatkozik (65).¹⁰ Ez egyszerre utal a tengernyi információhoz való hozzáférés lehetőségére és annak mikéntjére, az információ szelektív és hierarchikus elrendezésére. Egyébként a *Neurománc* óta jellemző Gibsonra az életszerű és a számítógépes világ egymásra kopírozása, keverése. Épp egy logofóbiás roham elől menekülve húzódik meg Cayce egy bárban, ahol a csapost így festi le: „Irgalmatlanul rövidre nyírt hajával olyan, mint egy életre kelt, karakterekből összerakosgatott primitív és infantilis emotikon. Maszk-szerű, fekete keretes szemüvege egy nyolcast formáz, az orra kötőjel, a szája fordított zárójel.”¹¹ (23.) Az emberi kapcsolatrendszer-hálózat is virtualizálódott, e-mailek, fórumok, chatszobák, mobiltelefonok a kommunikáció formái és színterei. Cayce a New York, London, Tokió, Moszkva közti ingázás következtében folyamatosan szenved az időeltolódástól, megpróbál jelen lenni, de állandó késésben van, ahogy ő fogalmaz, a lel-

Cayce and you will find »coolhunter«, and if you look closely you may see it suggested that she is »sensitive« of some kind, a dows-er in the world of marketing.” 2. (...) „She concentrates on bubbles rising through her almost untouched Pills. Trying to remember everything she’s ever heard or Googled about Bigend’s origins, the rise of Blue Ant...” 67-68.

11 „Brutally cropped, he regards her from the depths of massive, mask-like Italian spectacles. The black-framed glasses remind her of emoticons, those

Schöner wohnen. Bauen+Renovieren. Arbeitsraum: Punkte schaffen Atmosphäre, 2003

snippets of playschool emotional code cobbled up from keyboard symbols to produce sideways cartoon faces. You could do his glasses with an eight, hyphen for his nose, the mouth a left slash.” 19.

12 „(...) we have no idea, now, of who or what the inhabitants of our future might be. In that sense we have no future. Not in the sense that our grandparents had a future, or thought they did. Fully imagined cultural futures were the luxury of another day, one in which ‘now’ was of some greater duration. For us, of course, things can change so abruptly, so violently, so profoundly, that futures like our grandparents’ have insufficient ‘now’ to stand on. We have no future because our present is too volatile.” (...) „We have only risk management. The spinning of the given moment’s scenarios. Pattern recognition.” 58-59.

13 „The future is there,” Cayce hears herself to say, „looking back at us. Trying to make sense of the fiction we will have become. And from where they are, the past behind us will look nothing at all like the past we imagine behind

ke később érkezik meg. Ez az ön maga számára jelen nem lét és az önmegragadás képtelensége a jelenben áthatja a regényt.

Hubertus Bigend, a Blue Ant vállalat vezetője, Cayce megbízója egy üzleti vacsorán a következőképpen elmélkedik a jelen és jövő kapcsolatáról: „(...) fogalmunk sincs róla, kik vagy mik lesznek az utódaink. Lehet, hogy nincs is jövőnk. Vagy legalábbis nem olyan értelemben, ahogy a nagyszüleinknek volt jövője, vagy ahogy ők elképzelték. A részletekbe menően kidolgozott kulturális jövőkép a letűnt korok luxusa. A »most« akkor még lényegesen hosszabb ideig tartott. Manapság a dolgok hirtelen változnak. Ráadásul olyan szélsőségesen és gyökeresen, hogy egy nagyszüleink-féle jövőképnek egyszerűen nincs létjogosultsága. Nincs »most«, amire építkezni lehetne. Nincs jövőnk, mert túl bizonytalan a jelenünk. (...) Kockázatkezelés: ez jutott nekünk. Lépést tartani az adott pillanat eseményeivel. Struktúra analízis. Alakfelismerés.”¹² (57). Cayce replikája pedig így hangzik: „A jövő itt van (...) és figyel minket. Megpróbál értelmet vinni a jelenbe. A jövőből nézve a múlt semmiben sem hasonlít arra a »múltra«, amit előre megálmodunk magunknak. (...) A történelemben az egyetlen állandó dolog a változás. A múlt is változik. A mi verzióknak a múltól éppen annyira lesz izgalmas a jövő számára, mint amennyire minket érdekel, hogy például a viktoriánusok milyennek látták a múltat. Vagyis semennyire.”¹³ (57). Az alakfelismerés (*pattern recognition*) Parkaboy, Cayce fórumtársa szerint a *Homo sapiens* történetével egyidős és egy mintázat, egy teljes kép megalkotása a cél. A *pattern recognition* egyszerre áldás (gift) és átok (trap). (26) A regényben több nyomozás is folyik. Ezek közül kiemelkedik az interneten terjedő Klip titkának megfejtése, a rendszertelenül és névtelenül megjelenő szegmensek megtörlik a net „diszkurzív rendjét” és viharos sebességgel terjednek. Minden kliprajongó további részletekre kíváncsi, ők elsősorban fórumokon tartják a kapcsolatot egymással, megtárgyalják a legújabb szegmensek beilleszthetőségét a feltételezett narratívába, élénk vitákat folytatnak az egyes szegmensek stílusáról és természetesen az egyik legnagyobb titkok nem más, mint az alkotó vagy alkotók kiléte. A *pattern recognition* a regény központi metaforájává válik. A tizenkettedik fejezet nem véletlenül kapta az *Apofénia* címet. Apoféniának nevezzük, ha összefüggéstelen dolgok, jelenségek közt valaki látszólagos értelmet és jelentőséget fedez fel. Cayce a Klippel kapcsolatban eltöpreng azon, mi van, ha a feltételezett összefüggésrendszer csupán illúzió, „hibás alakfelismerés” (109) („faulty pattern recognition, 118.). Ezt az értelmezési stratégiánkba is visszairhatjuk, hiszen nyelvi elemeket használva próbálunk jelentéssel ellátni dolgokat.

A tizenötödik fejezet a *Singularitás* címet viseli, melyben Cayce a New York-i 9/11 eseményeit idézi fel, ezen a napon tűnt el az édesapja, Win Pollard. Cayce egy szállodaablakból figyel, amint a becsapódásokat követően lángol, majd összeomlik a két torony. „Mintha az ember a saját álomképeit nézné a tévében, élő egyenes adásban. Ez az emberi lélek intimitásának legeslegáljasabb megbecstelenítése.

Egy civilizáció kívüli élmény.”¹⁴ (128) Veronica Hollinger a *Pattern Recognition*-t a jelen poszt-szingularitás regényeként olvassa. Gibson szingularitása a technológiai szingularitáshoz hasonlóan működik. A Szingularitás előtt élők képtelenek rendelkezésükre álló jövőképeikkel megjósolni az eseményeket. Az apokaliptikus esemény bekövetkezte elzárja a múltat, a jövő pedig előrejelezhetetlen.

A Klip megjelenése egy új szubkultúrát is teremt. Cayce-t az a minimalizmus, anonimitás teszi követővé, ami az öltözködésére, megjelenésére is jellemző, mindig gondosan eltávolítja a márkajelzést és a logót ruházataról. A többiekhez hasonlóan izgatottan várja az újabb filmmozaik fölbukkanását, ami mindig meglepetésszerű, majd hosszasan találgatás veszi kezdetét a megjelent szegmensről. Esterbrook érvelésében Cayce-t a szegmensek benjamin aurája nyugtözi le.¹⁵ Íme egy leírás az egyik filmmozaikról: „Olyanok, mint mindig. A ruhadarabokról, amiket viselnek Cayce véget nem érő elemzések sorát írta a fórumon. Mindig megragadja az időtlenségük, a stílus neutralitása, mert közel áll saját minimalista világképéhez. Minden alkalommal megbabonázza az alkotás hibátlan profizmusa. A frizurák is tökéletesen kortalanok.

A férfi lehetne tengerész 1914-ből, aki tengeralattjáróra száll. Vagy dzsessz-zenész, amint belép a klubjába 1957-ben. Mindkét értelmezésnek van létjogosultsága. A konkrét érára utaló stílusjegyek teljes hiánya egyszerűen mesteri! A férfi kabátja a többség véleménye szerint bőrből van, de lehet akár matt vinil vagy gumi is. A galérlt mindig felhajtva hordja.

A nő hosszabb kabátot visel, ugyanolyan sötét színűt, de az anyaga minden kétséget kizáróan textil. Válltöme az elemzők kedvenc témája. Használata elméletileg behatárol bizonyos korszakokat és utalhat egyes évtizedekre, de eddig még nem alakult ki egységes álláspont a kérdésben. Csak újabb kérdőjelek.

A nő feje mindig fedetlen. Ez egyesek szerint a legtökéletesebb bizonyítéka annak, hogy a Klip mennyire nem kötődik konkrét korszakhoz. Mások úgy vélik, a nő igazi szabad szellem, akit nem korlátoz kora egyetlen konvenciója sem. Frizurája hasonlóan heves viták tárgyát képezi, de eddig még ebben a kérdésben sem alakult ki konszenzus.”¹⁶ (26-27.) Egy olyan művészet megszületését sugallja a regény, amely a „szemiotikai semlegességen”, a nevek, dátumok, divatok, és az eredet eltörlésén alapul.¹⁷ Hubertus Bigend, a leginnovatívabb üzletember kíváncsiságát is fölkelte a Klip, természetesen az abban rejlő piaci potenciált próbálja kihasználni, azaz árúvá tenni.

A *Trendvadász* magyar recepciója Dan Sperber naturalista kultúraelméletét hívja segítségül az értelmezéshez. Rácz I. Péter A Blue Ant ügynökséghez tartozó Transz stratégiáját – a bárókban a beépített „ügynökök” a szájról szájra terjedő mém marketingstratégiát alkalmazva információmorzsákat potyogtatnak el egy-egy márkáról, és a vírusként működő modellben a többiek később visszaforgatják a ka-

us now.” (...) „I only know that the one constant in history is change: The past changes. Our version of the past will interest the future to about the extent we're interested in whatever past the Victorians believed in. It simply won't seem very relevant.” 59.

14 „It will be like watching one of her own dreams on television. Some vast and deeply personal insult to any ordinary notion of interiority. An experience outside of culture.” 140.

15 Neil Easterbrook: i.m. 497.

16 „They are dressed as they have always been dressed, in clothing Cayce has posted on extensively, fascinated by its timelessness, something she knows and understands. The difficulty of that. Hairstyles, too.

He might be a sailor, stepping onto a submarine in 1914, or a jazz musician entering a club in 1957. There is a lack of evidence, an absence of stylistic cues, that Cayce understands to be utterly masterful. His black coat is usually read as leather, though it might be dull vinyl, or rubber. He has a way of wearing its collar up.

The girl wears a longer coat, equally dark but seemingly of fabric, its shoulder-padding the subject of hundreds of posts. The architecture of padding in a woman's coat should yield possible periods, particular decades, but there has been no agreement, only controversy.

She is hatless, which has been taken either as the clearest of signs that this is not a period piece, or simply as an indication that she is a free spirit, untrammelled by even the most basic conventions of her day. Her hair has been the subject of similar scrutiny, but nothing has ever been definitively agreed upon.”
23-24.

17 Fredric Jameson: Fear and Loathing in Globalization. In: Frederic Jameson: *Archeologies of the Future. The Desire Called Utopia and Other Science Fictions*. Verso. London – New York 2007. 389-390.

18 Rác I. Péter: A kultúra mint vírus. *Szörös Kő*. 2006/3. 51.

pott információt – a regény öntükröző alakzataként értelmezi: „(...) hiszen a regénybeli cselekmény éppen egy, az interneten – tehát medializált, interface-en keresztül aktivált – terjedő film-mozaikok titokzatossága keltette nyomozás-vágy, a teljes birtokbavétel irányában, mely nyomozás e reprezentációk metareprezentációi (fórumok, rajongóklubok, e-mailek, telefonbeszélgetések) terjedésével önmaga reprezentációjává válik, azaz intézményesül, lehetséges modelljéül szolgálva egy multinacionális vállalkozás reklámkampányának. A regény végén kiderül, hogy a filmkockákat egy mentálisan sérült lány hozza alkalom- és véletlenszerűen létre, azaz már a mentális és nyilvános reprezentáció folyamán mutációval számolhatunk, ezáltal gyakorlatilag kiszámíthatatlanná, felmérhetetlenné téve a magyarázatok számisságát.”¹⁸ Nora, az alkotó agyába ékelődött, túl kényes helyen lévő, éppen ezért eltávolíthatatlan repeszből és más sebekből született meg a Klip. A hipermédiumban digitális kódként terjedő filmmozaikok csak látszólag szakadnak el az empirikus világtól. Nora kattintgatása az egérrel olyan véletlenszerűséget generál, amely az alkotó felől nézve elbizonytalanítja a mintázat fölismerés fontosságát. A *Trendvadász*ban Gibson, a tőle megszokott stílusban és színvonalon bizonyította, hogy a nehezen megragadható, birtokba vehető jelen a science-fiction jövőjének fölismerését is elbizonytalanítja.

Bibliográfia

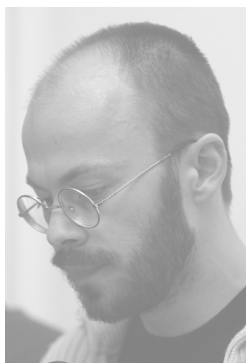
- Bocsor Péter – Medgyes Tamás: Az amerikai minimalizmus. *Helikon* 2003/1-2. 3-14.
- Easterbrook, Neil: Alternate Presents: The Ambivalent Historicism of *Pattern Recognition*. *Science Fiction Studies*. Volume 33. November 2006. 483-505.
- Duncan, Andy: Alternate history. In: Edward James – Farah Mendelsohn (szerk.): *The Cambridge Companion to Science Fiction*. Cambridge University Press. 2009. 209-219.
- Gibson, William: *Trendvadász*. Ford: Gálla Nóra. Magyar Könyvklub. (é. n.) *Pattern Recognition*. Berkley Books. New York 2005.
- Hollinger, Veronica: Sories about the Future: From Patterns of Expectation to *Pattern Recognition*. *Science Fiction Studies*. Volume 33. November 2006. 452-473.
- Jameson, Fredric: Fear and Loathing in Globalization. In: Jameson, Fredric: *Archeologies of the Future. The Desire Called Utopia and Other Science Fictions*. Verso. London – New York 2007. 384-393.
- H. Nagy Péter: Imaginárium VIII. Géngépezet. *Prae* 2007/2. 11-19.
- Rác I. Péter: A kultúra mint vírus. *Szörös Kő*. 2006/3. 49-53.
- Rosenfeld, Gavriel: Miért a kérdés, hogy „mi lett volna, ha...?” Ford: Szélpál Livia. *AETAS* 2007/1. 147-161.

A név kötelez

Mire is gondolhat az ember egy olyan cím olvastán, mint amilyen Roderick Anscombe regényéé: *Gróf Drakula László titkos élete*? Természetesen egy véres rémtörténetre. Alapvetően nem csalódik nagyot, ha valaki ilyen elvárásokkal közelít a korábban pszichiáterként dolgozó amerikai író első regényéhez. Vér, rémségek, izgalmas, nemegyszer hátborzongató cselekmény – ez mind megtalálható a könyvben, mégsem sorolható egy kategóriába Bram Stoker klasszikusával. Anscombe műve ugyanis nem természetfeletti horror, nem szerepelnek benne vámpírok vagy egyéb síron túli lények, és racionálisan megmagyarázhatatlan események sem. Ez viszont nem jelenti azt, hogy a 19. század második felében játszódó történet ne merítene a vámpírmitológia szerteágazó folklórkincséből, illetve annak irodalmi és filmes feldolgozásaiból. Sőt, épp ez teszi különlegessé: látszólag belesimul ebbe a hagyományba, tehát felkínálja magát egy „vámpirikus” olvasatra, közben viszont ki is vonja magát alóla, mivel a vérszívó szörnyek létét félreértésen alapuló babonaként leplezi le. Belepillanthatunk egy sorozatgyilkos elméjébe, s egyúttal azt is megérthetjük, mi készítette a babonás erdélyi népeket arra, hogy a kegyetlen gyilkosságokat egy vámpírnak tulajdonítsák.

Anscombe regényének zavarba ejtő formai sajátossága az, hogy naplóformában íródott. A napló szerzője egy erdélyi nemes, Drakula László, aki párizsi orvosi tanulmányai alatt kezdi el lejegyezni napjainak legfontosabb történéseit, gondolatait, futó benyomásait. A naplóírás számára elsősorban a személyiség teljesebb megismerését célzó önvizsgálat irodalmi eszköze. „Tükör lesz számomra”, írja, „a gondolat furfangos trükkje, amellyel megragadom azt, amit nem látok.” (21.) Önmagával folytat dialógust, jelenetезve az önmegismerés egyes szakaszait, de közben a majdani olvasóiról sem feledkezik meg; a mű végén abbéli reményének ad hangot, hogy a családi könyvtárban porosodó naplót majd egyszer valaki kézbe veszi, s akkor ő föltámad az olvasó fantáziájában (551.). A napló az őszinte kitárulkozás, a személyes reflexió és az élet dolgaival való egyéni számvetés műfaja. Ez igaz Drakula László naplójára is, annyi különbséggel azonban, hogy az őszinte vallomás rövid időn belül esettanulmánnyá és kórrajzzá, egy kényszeres gyilkos kórrajzává válik. Egy olyan férfi feljegyzéseit olvashatjuk itt, aki fokozatosan ébred rá arra, ki is ő valójában, micsoda ösztönök és leküzdhetetlen késztetések munkálnak benne. Kénytelen felismerni, majd hosszas tusakodás

és öncsalás után elfogadni is azt a tényt, hogy egy idegen, egy vad-állat, egy gyilkos szörnyeteg lakozik a lelkében, aki időnként átveszi tettei felett az irányítást. A zavarba ejtő ebben az, hogy mi, olvasók, rá vagyunk kényszerítve arra, hogy együttgondolkodjunk vele, s megpróbáljuk megérteni őt. De milyen készletéről is van szó közelebből?

A vér és a kék iránti együttes vonzódásról: László a fiatal, még szűz lányokhoz vonzódik ellenállhatatlan erővel, beléjük szeret, őszinte szerelemmel, de utána mégis megöli őket – az első kettőt még feltékenységből, a többi már az ölés és szexuális aktus együttes, minden másnál nagyobb, szinte önkívületbe döntő gyönyöréért. „Kevesen mondhatják el magukról, hogy szerelmük annyira pusztító és követelőző, hogy feltépik szerelmük nyakát, és megisszák az áldozat utolsó szívdobbanásig feltörő sűrű, sötét vérért.” (435.) Az imádat és a kegyetlenség kéz a kézben jár: „A szerelem az előjáték, ami fel szabadítja a vágyamat, és beteljesíti véres szerelmemet.” (506.) Csoda-e hát, ha a gróf kastélyának közelében fekvő városka lakosain, akik egyébként is hisznek az ártó szándékkal visszajáró élő halottakban, eluralkodik a pánik, és csakhamar „vámpír”-ként kezdik emlegetni az ismeretlen tettet, ajtókra aggatott fokhagymafüzérekkel és keresztekkel próbálván védekezni ellene?

A kétségbeesett rettegés atmoszférájának eluralkodásához nagyban hozzájárul a tifusz terjedése is, melynek megfékezésében maga a gróf jár az élen: életét kockáztatva járja a betegeket, és igyekszik meggyógyítani, akit még lehet, s csökkenteni fájdalmát annak, aki már menthetetlen. Ezért csakhamar (a sors kegyetlen iróniája!) szentként kezdik őt tisztelni. Ezzel egy időben viszont, anélkül, hogy tudnák, milyen közel is járnak az igazsághoz, maguk között a „halál angyalai”-ként (396.) hívják őt és betegápoló kísérőit. A betegségtől és a „vámpírtól” való rettegés csakhamar összekapcsolódik a nép tudatában, s egy olyan helyzet áll elő, amit az *Oidipusz királyból* ismerünk: „Az egyszerű nép szemében a járványt büntetésként küldték a közösségre, mert magunk között rejtegetjük ezt a szörnyeteget. Csak, ha rájövünk, ki az és elpusztítjuk a régi módszer szerint, csak akkor szabadulhatunk meg a betegségtől.” (404.) Ez be is következik: amikor a felügyelő letartóztatja az állítólagos gyilkost, a csöcselék erőszakkal kiragadja őt a rendőrség karjaiból, s karóval dőfi át (az egyébként ártatlan férfi) szívét.

Nem véletlenül fonódik össze ilyen szorosan a regény világában a vámpír garázdálkodása és a pusztító járvány terjedése: egymás metaforáiról van ugyanis szó. A vámpír harapásával megfertőzi az áldozatot, halhatatlansággal „ajándékozza meg” vagy inkább sújtja őt, és benne is leküzdhetetlen és gyilkos vágyat ébreszt a vér(szívás) iránt. Az áldozatok tehát újabb és újabb áldozatokat szednek, ami nagyban emlékeztet a fertőzés útján terjedő betegségek pusztító hatására. Érdemes emlékeztetni rá, hogy Stoker *Drakulája* az irodalomban és filmművészetben egyaránt népszerű ún. inváziós horror alapító szö-

vegének számít. Ennek megkülönböztető vonása a természeti és természetfeletti, kultúra és a természet, élő és holt, emberi és állati világ közti határokat áthágó monstrumok váratlan felbukkanása, amelyek vagy apokaliptikus méretű pusztítást visznek véghez, vagy pedig hatalomátvétellel készülve magukhoz teszik hasonlatossá az egyszerű halandókat.

Nemcsak a regény babonás szereplői vesznek részt a gonosz megalkotásában, hanem a szerző, Anscombe is. Kezdetről fogva, nagyon átgondoltan és helyenként felettébb szellemes módon demonizálja vagy ha tetszik „vámpirizálja” Drakula László alakját. Némi túlzással mondhatjuk azt, hogy már a névadással mindent eldöntött. Ha a – román nyelvben sárkányt és ördögöt egyaránt jelentő, történelmileg is referencializálható – „Drakula” helyett egy hétköznapiabb vagy irodalom- és filmtörténetileg kevésbé terhelt névvel ajándékozta volna meg főhősét, a történet úgy is működött volna – igaz, nem mozgósított volna az olvasók tudatában annyi irodalmi és képi emléket, mint emez. Így viszont a hírhedt vérszívó gróf neve, noha csak a mű elején és a végén hangzik el (a főszereplőt vagy Lászlóként, vagy gróf úrként emlegetik a többiek!), az egész történetre baljós árnyékot vet. Ezt persze csak mi, mai olvasók érzékeljük, hisz számunkra a „Drakula” nem egyszerű családnév, hanem gazdag szimbolikus holdudvarral rendelkező szó. A napló utolsó bejegyzése 1888 áprilisából való, a *Drakula* című regény viszont csak 1897-ben jelent meg. A regény szereplői tehát nem olvashatták Stoker művét, ezért a név iránt sem viseltettek semmiféle előítéllettel, nem volt az a számukra sem vészjósoló, sem félelmetes. Erdélyben és a Monarchia magyarlakta részein a név – a család harcokban elesett férfitagjai miatt – a hazaszeretet és a hősiesség konnotációját hordozza. Párizsban azonban nem ismerik. Charcot professzort is (Freud majdani mesterét, akinek előadásait az ifjú László is buzgón látogatja) csak a név szokatlan, idegenszerű hangzása ragadja meg (12.).

A néven kívül természetesen a vér iránti ellenállhatatlan vonzódás és az erdélyi származás köti a címszereplőt a rettegett vámpír alakjához. Érdekes mindkettővel kapcsolatban még néhány észrevételt tenni.

László orvosként kerül először közelebbi kapcsolatba az emberi vérrrel. Gyerekkorában fél tőle, az egyetemi évek alatt azonban sikerül legyőznie viszolygását, olyannyira, hogy e „csodálatos anyag” (105.) teljesen elvarázsolja. Amikor egy betege kezére cseppent vért, dacolva a fertőzés veszélyével, megkóstolja, nincs még szó sem gyilkolási, sem szexuális gyökerű kényszerről, inkább csak afféle szélsőről, vakmerő kíváncsiságról. Amikor azonban egy prostituált szifilisszel fertőzi meg, a vér a végzet és a büntetés képzetével kapcsolódik össze. Érdekes, hogy a BBC 2006-ban vetített, meglehetősen szabados, ha tetszik kreatív *Drakula*-adaptációjában (rendezte: Bill Eagles) szintén felbukkan a vérbajmotívuma, más összefüggésben persze, mint Anscombe regényében. A történet egyik szereplője,

Holmwood, aki apjától örökölte a gyógyíthatatlan kórt, a teljes vér-átömlesztéstől reméli állapota javulását. Anyagi segítséget nyújt tehát egy, a vér kultikus imádatán alapuló szektának, hogy azok meghívassák Londonba legnagyobb Mesterüket, aki egyedül képes elvégezni a kockázatos beavatkozást. Mondanom sem kell, kicsoda ő, s azt sem, a dolgok nem a várakozásoknak megfelelően alakulnak... De térjünk vissza a mi Drakulánkhoz!

A vér motívumán keresztül Anscombe ügyesen beleszövi a történetbe a *Csípkerózsika* egyik epizódját is, s ezzel mintegy vámpirizálja az ismert mesei szűzsét (akárcsak teszi ezt Angela Carter kísérteties Piroska-átírataiban vagy Neil Gaiman a Hófehérke értékrendjét felforgató zseniális travesztijában). Két jelenetről van szó, melyek egymásnak tükörképei. Mindkettő erotikus töltetű, az első még visszafogottabban utal a szexualitásra, a második már nyíltan és némi obszcenitástól sem mentesen. László párizsi unokahúga, Nichole, aki a nyarakat a Drakula család kastélyában töltötte, egy, az ébredező szexualitással elegy gyermekkori játszadozás során fennakad az elhanyagolt kert terebélyes rózsabokrának indáiban. Nem tud szabadulni, ezért, bármennyire is sérti a büszkeségét, kénytelen unokatestvére segítségét kérni – akitől azelőtt nem sokkal kobozott el egy neki szóló szerelmes verset. László nem sieti el a dolgot, kiélvezi a helyzet minden örömteli pillanatát. Óvatosan fejt ki a tüskék fogságából a kacér lányt: „Majdnem egymáshoz ért az arcunk, lenéztem bimbózó mellei körvonalára, ahogy emelkedtek és süllyedtek, belélegeztem a fiatal lány bőrének tiszta pézsmailatát, ezen a meleg, nyári délutánon.” (27.) Egy tüske befúródik Nichole karjába, s nyomában kiserken a vér. A fiú kihúzza a tüskét, de a vérzést már nem állíthatja el, mert a lány, megmagyarázhatatlan félelemtől hajtva, elrohan. A második hasonló jelenet főszereplője László szeretője, egy alig felserdült, ugyanakkor érzéki vonzerejével nagyon is tisztában levő és azzal mesteri módon bánó cukrászlány, Estelle. A lány egy alkalommal azzal „tréfálja” meg titkos pesti találkáik egyikére érkező kedvesét, hogy halottnak tettei magát és meztelen mozdulatlanágban várja be őt. Arra kíváncsi, miként reagál majd László az őt ért veszteségre. A férfi kezdetben tényleg bedől a színjátéknak, s kétségbeesetten próbálja újjáéleszteni a lányt. Miután azonban rájön a turpisságra, az újjáélesztés örve alatt végigtapogatja az egyre inkább izgalomba jövő lány testét, s végül magáévá teszi őt. A nekrofil árnyalatot kapó közösülés alatt az ajándékba hozott rózsacsokor kettejük közé kerül, s a tüskék befúródnak a lány testébe, az egyik éppen „mellének finom, fehér bőre alá”. (286.) A tövis kiszabadítása itt már a vér eksztatikus gyönyört okozó megízlelésébe torkollik: „A szűrés helyén egy csepp sötét vér sötétlett, megdagadt, de mielőtt a két mell közötti árokba futott volna, előrehajoltam és megcsókoltam a helyét, a számmal ittam fel a vért.” (uo.) A jelenet nemcsak visszaidézi a gyermekkori Nichole-epizódot, hanem előrevetíti a lány későbbi halálát is. A tövist ugyanis egy hajlott török kardhoz hasonlítja

a napló írója; mintha már tudná, hogy a közeljövőben pont egy ilyen fegyverrel oltja majd ki a lány életét.

A vér szimbolikája szempontjából figyelmet érdemel még az a cselekményszál is, amely a korban népszerű titokregények tematikus repertoárjából merít. Drakula Lászlót megkörményezi egy Magyarországi függetlenségének kivívásán ügyködő Ausztria-ellenes összeesküvés feje, Radó ezredes. A Magyar Liga nevű titkos társaság, mely magas rangú államférfiak hallgatólagos támogatását is élvezi, szeretné a tagjai közt tudni a grófot, akinek felmenői közül már többen is hőstettekkel bizonyították a magyar hazához való hűségüket. A beavatás alkalmával hangzik el az az egyébként korántsem meglepő, sőt nagyon is helyénvaló kérdés, ami a vámpírhagyomány felől nézve viszont sajátos mellékszöveget kap: „Hajlandó vérét áldozni az ügyünkért?” (237.) A vér itt a hűség, a patrióta elkötelezettség fokmérője. László beleegyező választ ad, naplójából viszont tudjuk, hogy nem veszi komolyan a magyar tiszték romantikus fantazmagóriáit, s a tagságot csupán fedőtevékenységként, alibiként használja, hogy szabadabban hódolhasson a vér és a kéj gyönyöreinek. Nem a sajátját, hanem mások vérének ontja, s nem a hazáért, hanem egyedül perverz vágykielégítésből. Később kiderül, hogy Radóék „véresen komolyan” gondolták a felkelést, s a kezdeti kisebb kudarcok ellenére sem adták fel a reményt és a titkos küzdelmet. Az olvasó pedig elmorfondírozhat azon, hogy talán másképp alakult volna a ma-

Vároteremben (türelmes kis virágok – flowerindo mizeririsimindo), 2000

gyar függetlenség ügye, ha hősünk nem a neve által kiszabott végzet szerint cselekszik...

A címszereplő vámpirizálása a *Drakulából* (és más vámpírtörténetekből is) ismert további jellegzetes motívumok bevonását is magába foglalja. Ilyen például a vámpírok láthatatlansága a tükörben. László az önmagával való meghasonlottság, a lelkében felfedezett idegen erő miatti elidegenedés előrehaladt állapotát ekképpen próbálja meg érzékeltetni naplójában: „Ha borotválkozás közben a tükörbe nézek, szinte nem is látom magam. Bizonyos értelemben saját magam számára megszüntem fizikai valómban létezni.” (179.) Ismételten a névvarázs okolható azért, hogy e nyilvánvalóan figuratív értelmű kijelentés a szószérintiség pólusa felé mozdul el. (Stokernél Jonathan Har-ker borotválkozás közben veszi észre, hogy a háta mögött álló szállásadója, a gróf nem látszik a tükörben). Tipikus és elmaradhatatlan szereplői egy valamirevaló vámpírtörténetnek a denevérek. Ismeretes, hogy Drakula gróf is nemegyszer denevérré változva cserkészi be áldozatait. A mi Drakulánk természetesen nem képes ilyen metamorfózisra, ez azonban nem akadályozza meg Anscombe-ot abban, hogy (a hangulat megidézése végett) két denevéres hasonlatot is elhelyezzen a szövegben. „Ezek a kérdések úgy keringtek körülöttem, mint a denevérek egy nyári estén, amelyeket inkább sejtünk az égen, mintsem látnánk őket.” (159.) A második példában László már önmagát azonosítja egy halott denevérral. A bűnösségére gyanakvó fel-

Váróteremben (türelmes kis virágok – flowerindo mizeririsimindo), 2000

ügyelő kérdezősködését és szimatolását ekképen jellemzi: „Alaposan meg akart gyötörni vele, mint a kutya a halott denevért: megszi-matolja, a foga között rázza, mire minden kétséget kizárva meggyőződik róla, hogy az állat halott.” (474.)

A vámpirizálás eljárásaiként tarthatók számon a szereplők azon nyilatkozatai is, amelyek hol komolyan, hol szellemeskedve László személyiségének ördögi oldalát igyekeznek kidomborítani. „László, maga egy született ördög” – jegyzi meg Radó ezredes grófunk ravaszágára utalva (302.), s nagyjából ugyanilyen értelmű a barát, Lothar mondata is, aki ördögfióknak aposztrofálja őt (471). Doktor Czernin, a város orvosa tifuszos lázában rossz szellemnek nézi Lászlót, aki azért jött, hogy magával ragadja őt a pokolba (365.). A címszereplő önjellemzései is hozzájárulnak a sátáni karakter megerősítéséhez. A gyerekkori barát, Gregory megbocsátó ölelését így jellemzi naplójában: „Szorosan átkarolt, mintha magával az ördöggel birkózna.” (381.) Egy másik bejegyzésében pedig ezt írja: „Szentnek hisznek, pedig maga vagyok a megtestesült gonosz, az ördög epitómiája.” (439.)

Stoker művének fontos horrorisztikus rekvizituma a gróf kastélya, mely a gótikus regények félelmetes, kísértetjárta épületeit idézi fel. Erre játszik rá Drakula László kiterjedt családi birtokon fekvő „széljárta, ódon kastély”-a (420.) is, melyre Nichole így emlékszik vissza: „Ha híján is volt a modern kényelemnek, ez csak még jobban hozzájárult tekintélyes, gótikus megjelenéséhez. (...) Egyesek nagy kiadásokba, hogy azt mondjam, adósságokba bocsátkoznak, hogy vidéki házaikat középkori romokká alakítsák, és itt van ön, aki mindezt eredeti, hamisíthatlan valójában birtokolja.” (uo.) Hozzá kell tenni, hogy az említett gyerekkori nyaralások emlékei is hozzájárulhattak ahhoz, hogy a Drakula-kastély ilyen romantikus épületként maradt meg a lány (itt már középkorú asszony) emlékezetében. A gótikus kastély toposza még egyszer megjelenik a műben, kicsinyített formában. László majdani szerelme és második áldozata egy „gótikus emlékműhöz hasonlatos” (193.) tortát készít a gróf feleségének születésnapjára. A műalkotásnak is beillő édességet aztán a férj szeli fel. Ez az ünnepélyes aktus a cukrászlány szexuális beavatását (szüzesség elvesztése) és a szerelmi kapcsolat véres zárlatát egyaránt előrevetíti: „(...) belemártottam a kést a sértetlen, hófehér tortába. Belül pazar volt és sötét, telis-tele nedvedző áfonyával (...)” (197.)

Nemcsak egyes ételek, hanem bizonyos italok fogyasztása is szimbolikusnak tekinthető a regényben. Ilyen az abszint, amit László párizsi tartózkodása alatt fogyaszt. A meglehetősen keserű fehér ürömből, ánizsból és édesköményből készült szeszes ital épp ebben az időben vált, nagyrészt a bohém művészeknek köszönhetően, kedvelt itallá. Van azonban egy olyan jelképisége is, amit Francis Ford Coppola Drakula-filmje (1992) bontott ki igazán. A film egyik, Londonban játszódó jelenetében Drakula egy vendéglőbe invitálja vagy inkább csábítja Minát, ahol aztán abszintot rendel neki. A mit sem

sejtő lány a méregerős pálinkát, a korabeli rituálénak megfelelően (cukor), el is fogyasztja. Az epizód egy antikrisztusi beavatás jellegét ölti: a keserű ital az úrvacsorai bor, az édes cukor pedig a „Föld sója”-ként aposztrofált Megváltó (Máté 5,13) negatív megfelelőjének tekinthető. A só fertőtlenít és tartósít, a cukor viszont az (erkölcsi) bomlás szimbólumaként értendő. Erre az összefüggésre Caterina Schiavon mutatott rá.¹ Tanulmányában még hozzáteszi azt is, hogy az ürmöm a Biblia szövegvilágában negatív konnotációt hordoz, mivel a Jelenések Könyvében (8, 11) az égből aláhulló, vizeket megmérgező csillagon keresztül az Antikrisztus személyével kerül összefüggésbe: „A csillag neve pedig Ürmöm, és ürmömmé lett a vizek harmada, és sok ember meghalt a vizektől, mert azok keserűvé váltak”. Drakula László absztintivására tehát (a filmbéli jelenet és a bibliai szövegösszefüggések felől) az ördöggel való eljegyzést megpecsételő aktusként is tekinthetünk. A naplóban a következőt olvassuk: „Vajon az ürmöm keserű íze emlékeztet ebben az olajszerű italban a halál ízére?” (164.) Véletlen-e ezek után, hogy nem sokkal a hivatkozott italozás után kerül sor a fiatal László első kéjgyilkosságára?

Anscombe a regénycselekmény idejére, tehát a 19. század második felére jellemző műfajok szerepköreinek és cselekménymintáinak megidézésén keresztül írja újra (racionalizálja) a vámpírmitológia egyes elemeit.

A regény első, Párizsban játszódó része (5-171.) a Balzac és Stendhal műveivel fémjelvezhető társadalomkritikai és lélekelemző karrier-regények narratív megoldásait követi. Egy beavatástörténetről van szó: egy tapasztalatlan, merész ideákat kergető vidéki (ráadásul idegen) fiatalember párizsi „nevelődését” kísérhetjük figyelemmel. A társadalmi és szakmai elismertség kivívásáért folytatott küzdelmeit, szerelmi sikereit és botlásait. A kezdetben nagy reményekkel biztató út az erkölcsi romlás széles ösvényébe torkollik. Tanúi lehetünk hő-sünk apró megalkuvásainak, fokozatos meghasonlásának és végső illúzióvesztésének is. Drakula László tölti be tehát a beavatandó jelölt (adeptus) szerepkörét. Az adott világban (párizsi arisztokrácia és nagypolgárság) otthonosan mozgó, annak visszasságát már jól ismerő és ezt ki is használó *beavató* szerepkörét újdonsült barátja, Lothar tölti be. A szűz szerepe a kérőktől körülrajongott Nicholé, aki jó útra terelhetné Lászlót, ő viszont mégis a másik utat választja, azt, amit a prostituálttal, Staciával való kapcsolata jelöl ki a számára.

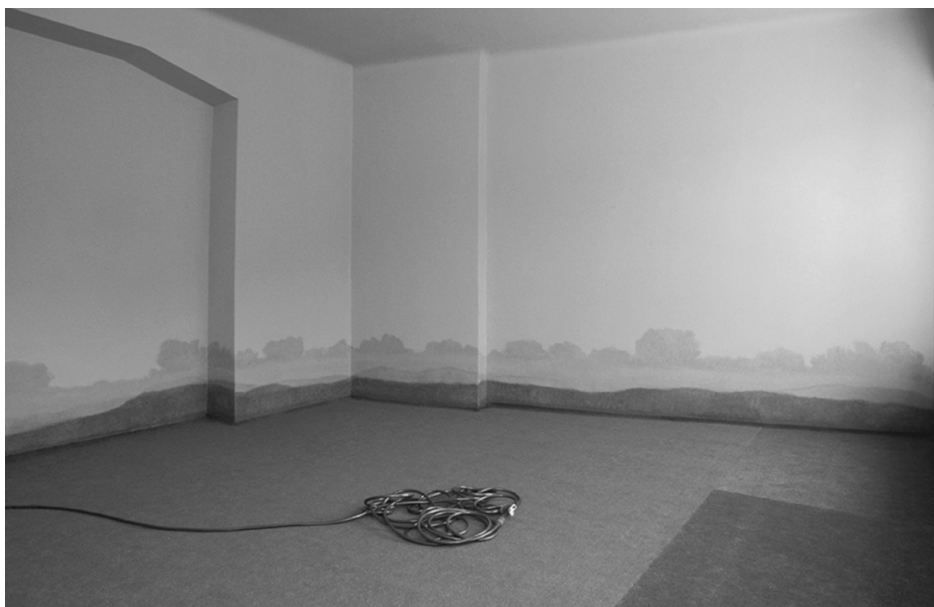
A regény második, Erdélyben játszódó részében a szerző a Dosz-tojevskij-féle polifonikus regény, egész konkrétan pedig a *Bűn és bűnhődés* alaphelyzetét és elbeszélői stratégiáit hasznosítja. A sorozatgyilkosságok ügyében nyomozó Kraus felügyelő és a gyilkos gróf kapcsolata emlékeztet Raszkolnyikov és Porfirij vizsgálóbíró feledhetetlen párosára. A felügyelő nem tudja, esetleg csak sejti, hogy a „vámpírgyilkosságok” mögött Drakula László áll, de ennek a lehetőségnek a komolyabb mérlegelését elodázza. Noha szüntelenül a kriminalisztika tudományának haladó módszereit emlegeti, nem olyan

¹ *La parola al cibo*. In: BRUGO, Isabella – FERRARO, Guido – SCHIAVON, Caterina – TARTARI, Manuela: *Al sangue o ben cotto. Miti e riti intorno al cibo*. Roma, Meltemi 2001, 70-77.

agyafúrt, mint orosz kollégája. Többször – szó szerinti és átvitt értelemben is – karnyújtásnyira kerül a megoldástól, mégsem él a lehetőséggel, s hagyja magát félrevezettetni a gróf hamis sugalmazásaitól és álnok cseleitől. Dosztojevszkij művével ellentétben itt a gyilkos a nagy manipulátor, s a nyomozó az, aki ezt nem veszi észre, és sorozatosan lépre megy. Amikor a végén László – hogy a hamisan megvádolt és bebörtönzött barátját mentse – feladja magát a rendőrségen, és részletesen beszámol a bűnténysorozat körülményeiről, Kraus nem hisz neki, s beismerő vallomását nemes gesztusként értékeli.

Anscombe műve meggyőzően kérdőjelezi meg a magas és populáris irodalom közti, gyakran mesterségesen kreált oppozíciót. A feszült, izgalmas, horrorisztikus hatáselemekkel is dolgozó történet nem zárja ki az árnyalt lélekrajzot és a különböző irodalmi és művészeti hagyományokkal folytatott szövegszintű dialógust sem. Olyan regényről van szó, amely végig képes fenntartani az érdeklődést. Nem hatásvadász fordulatokkal, hanem a történetet uraló narratív szólam egyediségével, a szükségszerűség logikáját érvényesítő cselekménybonyolítással és az intertextuális utalások jelentéssokszorozó játékával.

Csallóköz, 2000

ROBERT LUCZAK

Káli dala

– SF-monológ –

Egy szajha megölte a szeretőjét,
és mohón felfalta a testét a szerelem nevében.

Káli kora most vette kezdetét.

A lemészárolt milliók gyomrából sikolyok törnek föl,
a századot trágázó tömegsírokból dühödt kórus harsog.

Káli énekét zengik mindenütt.

A játszó gyerekek körvonalai ráégtek egy leomlott falra,
amikor a bomba felvillanása feketére pörkölte a betont.

Káli kora most vette kezdetét.

Az apa türelmesen megvárta, hogy lánya hazaérjen az iskolából.

Szelíden a halántékához illesztette a revolvert,
majd az anyja és testvérei mellé fektette a meleg testet.

Amikor a rendőrök rátaláltak, egy altatót dúdolt halkan.

Káli énekét zengik mindenütt.

Néha feltámad éjszakánként a szél.

Káli dala sohasem hallgat el teljesen.

A távoli kéményekből felcsapó lángnyelvek
az alacsonyan szálló felhőket nyaldossák.

Káli dala továbbra is szól.

Egy idős asszony és felnőtt lánya megsütötték a lány fiát a sütőben,
hogy kiűzzék belőle a démonokat.

Káli dala sohasem hallgat el teljesen.

Egy kaliforniai egyetemista többször megerőszakolta,

majd meggyilkolta barátnőjét,

aztán arra kényszerítette tizennégy barátját,
hogy három napon át bámulják a holttestet.

Káli dala továbbra is szól.

Egy helyen közel félholdnyi területet
egy méter vastagon borítanak az emberi koponyák.

Káli kora most vette kezdetét.

A gyerekeket oktató-nevelő munkatáborba vitték.

Káli énekét zengik mindenütt.

Feketeség. Fájdalom és feketeség.

Káli kora most vette kezdetét.

Egy féléves kislány holttestét

lopott javak elrejtésére használták fel.

Káli énekét zengik mindenütt.

Vannak helyek, melyek olyan gonoszak,
hogy nem lenne szabad létezniük.

Káli dala sohasem hallgat el teljesen.

Vannak városok, melyek romlottsága elviselhetetlen.

A város Kalkutta. Az álom nem rémálom.

Káli dala továbbra is szól.

Az emberek égő rovarokként táncolnak,

mintha obszcén imádkozó sáskák sercegnének

és fröccsennének szét a totális pusztítás égővörös háttere előtt.

Káli dala sohasem hallgat el teljesen.

Kalkuttát ki kellene törölni a létezésből.

Ez sem lenne elég.

Káli dala továbbra is szól.

H. Nagy Péter gyűjtése

Pszichedelikus Kurtz ezredes

Haight-Ashbury szélesen terült ki előttünk, kár, hogy csak a képeslapon. A kormos papír feliratából annyi maradt, hogy üdvözljük. Hogy hol, homályban marad, mert a képeslap másik fele elégett. Múlt századi téglaházak sora, mögöttük, a távolban a tenger, jobbra barnás pörkölődés, pernye, végül a nagy semmi. Leeresztettem az üdvözlőlapot, letöröltem pár könnyet. És előrebámultam a füstben.

Nem hasonlít, akárhogy is lessük. A városban elszabadultak a hosszú hajú buzik, az igaz, láttuk a tévében. A család leveleiben szó esett róluk. Ezt sose cenzúrázták. Csavarták a cigit, mindenfélét követeltek, szidták az anyánkat és minket, akik az óceán túlfelén értük marattuk a hátunkat napalmmal. Bélyeg, édes füst, izzadságszagú fetrengések, borzalmas nyirvákolás a gitáron, hirdesd a békét, ennyit kibírunk. Frisco látképében viszont most itt van a csomó felhőkarcoló, sokkal több, mint amikor hátunk mögött hagytuk az anyaföldet, és hiába a füstoszlopok égig érő homálya, nem nyomják el a mindenhonnan derengő kék fényt, a neont. Üvegcserepek, amerre lépünk. Kirakatok sehol, némelyikből a polcok tövéig kiszaggattak mindent, másokhoz ujjal sem nyúltak.

Egy parkolóban tévelygünk, én és a szakasz. Becsületes autó szinte sehol. Ezek kisebbek, gőzöm nincs, hol férhet el bennük a motor, és lekerekítettek, mintha félnének, hogy mindenbe beleakadnak. Almazöldek, ezüstkékek és bordók, mint a babaház, és közelebb tántorgok, hogy lássam, mi van bennük. Nem igaz, megint az a rohadt pittyegés, ezek autók, nem naposcsibék, az istenit. A kormány fölött gülüszemű, szőrös maci lóg. Hát-rebb pár karcolás, a motorházon meg megint egy olyan japcsis hangzású név.

Sokáig nem csodálhatom, mert a hátam mögött mély, belből felgomolygó dübörgés támad, a bal karomról leég pár szál szőr, ami maradt, és a kocsit előnti a lángszóró folyadék. Hátraugrok, szorongatom a fél kezem.

– Üres – mondta Flake szomorúan, és leeresztette a csövet.

Fél könyökön rángatózok hátrafelé, és nem tudom, Flake mire gondolt, a kocsí ben-zintankjára, vagy a tartályra a hátán. Aztán látom, kezdi lecsatolni. A lángszóró csöve csörömpölve karcolja a parkoló betonját, a tartály üresen dong, amint leér. Valami nincs rendjén, mintha nehezen menne neki. Furcsán mozog. Igen, amikor utoljára láttam, még megvolt mindkét keze.

– Ne... Nem fáj?

Talpra akarok állni, közben a csonkra mutatok, ami előtűnik a bal karja végén. Hideg, kékes és profi varrat, ilyen harctéren nem lehet. Nem lehetne.

– Kérdezd meg tőle – vigyorog, és a szimatszatyrom felé bök az állával.

– Mi?

– Kérdezd meg tőle!

A zsákba nyúlok. Nyálkás érintés, egy doboz Camel, az alján pár lopott cigi törmelékével. Üres üveg, ezt kivágom, három olvadt Magnum a sarki automata romjaiból, és a kéz a maga professzionális borzalmával. Egy kéz, bal kéz, hűvös, halvány lében. Rezig-nált lemondással dekkol a vastag nejlonzacsiban, némi fenntartással a körülötte kapará-

szó, izzadt, kormosan proli ujjaim felé. Kicsit nagy, azt hiszem, és Flake sose viselt ilyen hülye tetkót a dagadt macskával meg a kutyával.

- A tiéd?
- Á, az enyém szétment. Teljesen. Ezt rekviráltam. Levágtam, na, és be a zsákba.
- Nem is lehet visszavarni.
- A zacskó önmagát hűti. Regenerálja, vagy mi. Jobb lesz, mint a régi.
- Hogyan?
- Erőltessd meg magad. Egy kicsit, Victor, a kedvemért. Mit gondolsz?
- Ja. Ja egen. Azok a jövőcumók, ugye?
- Kukker mondta. Csak tegyem bele. A többi az ő dolga.
- Bele... Hémá', és mikor?
- Amikor legutóbb elszenderültél. Ha nem én lettem volna, öcsém, már itt se lennél!
- Te sose alszol?

Vigyorgott még egyet, és a sötétben villogóan fehér, csillámló fogsora mögé vágott még egy tablettát.

- Á, leszoktam. Segíts a farmakológiának, és a farmakológia segít neked...
- Hülye nyúl. Gőzöd sincs, mit etet veled.
- Dehogynem. A fürgeséget. Gyorsaságot. Jeges pontosságot. Egy harmadnyi plusz életet, ami csak a tied, suhansz a sok hortyogó élőhalott vietkong közt. Öntudatlan barok. Mint te, öcsém, például, két órája! Az álom előbb-utóbb mindet leveri a lábáról. És akkor jövőik én. Az egyedüli élő.
- Jó, leállhatsz. Mély levegő, oké? Meg hol találsz itt vietteket...
- Ki nem szarja le. Szeretem az ízet.

A japcsi verda nyekken egyet, de egyben marad. A füst színét nem látom, kékes lehet, és a lángok egy pillanatra megdermednek. A szememhez nyúlok, és időben kapcsolok, kormos ököllel talán nem való dörzsölgetni. Csak pislogok, a szemrebbenések kimerített plánokra vágják az időt. Erek rajza a szemhéjamon, vak ragyogás, köztük néha két alak fekete árnya. Közelebb lépnek, és a sötétségből előmászó, pengéktől, hevederektől meg csövektől tüskés hátú rémek körvonala Speck meg Kukker alakját veszi fel.

- Negyven fekvő!

Kukker elvesztette a szemüvegét. A pót szemüvege meg egybeolvadt a tokjával, még odaát, és az okosfej azóta kompenzálásképp egész sorozatokat ereszt meg mindenfelé, ahol csak moccan valami. Az ezredes rá bízta a jövőcumók rejtélyes pakkját. Drótok, kábelek, műanyag dobozok, tárolók, lehetetlenül lapos képernyők, vagy tévék, szóval valami monitorok, ahogy Kukker hívja őket. Az idő örvényétől lenyelt, most meg közénk bőfőgött, idegen technika. Az az érzésem, a cumó tart minket a markában, nem fordítva, maga rángatott ide mindannyiunkat leprás, mégis otthonos hatvankilences évünkből ebbe a japcsi irodai bútoroktól meg takarékos izzóktól benépesített, hánytató jövőbe az idő alagútjain át. Kukker azt mondja, ebben rejlik a kulcs, és ha megszólal, még az ezredes is figyelni szokott.

És ha Kukker megszólal, mi is fülelni szoktunk. Kurtz talán felismerte benne az engedelmes hörcsögöt, vagy csak figyelte, ki ugrik elsőnek az ugatásaira. Ő lett a kistizedes, a rang a tábornoszernagy alatt van valamivel, de Baka Joe felett biztosan, ezt megtanultuk. A rangot az ezredes találta ki. Feljogosít Baka Joe ugráltatására, zsebek kipakolására, és az okosfej nem is gátlásoskodik vele, annyi biztos. Néha viszont beszél a reményről, arról, hogyan juthatunk haza, meg hogyan varrhatja vissza Flake fél kezét a tábori minikórház nanoidjaival, vagy mijeivel. Csak időre van szüksége, engedelmességre, meg

sók kólára, lehetőleg jéggel, buborék nélkül, és csavarjunk már neki egy szál cigit, szakadjunk meg.

– Negyven fekvő!

– Örömmel, bébi... Neked negyvenegy.

Flake leereszkedik, meggondolja magát, és fél kézzel kezdi pumpálni a fekvőtámaszokat. A zsákját le se veszi, alig zihál, most tényleg nem több mint fehér fogak vigyora a parkoló és önnön kormos pofája pokoli feketéségében. Az egyik zsebe kilazul, deréktájon, és rózsaszín tabletták potyognak a földre. Én meg elképzelem, hogy nem vagyok itt, egyszerűen nem. Könnyebben megy, mint gondoltam.

– Neked is szól, Victorka!

Mintha apa szólongatna, csak kiherélt hangon. Sóhajtok egyet, és elnézek a lángoktól ölelt parkoló kerítésén túl, ahol semmi nincs, csak a füst. Legalábbis nem látom, hogy lenne.

– Lelkiismereti okokra hivatkozom, Kukker. Alkalmatlan vagyok, teljesen.

– Negyvenöt!

– Alkalmassági vizsgálatot követelek, pszichológiailag, meg minden. Most, helyben. És neked nem Victorka.

Tapogatja egy kicsit a zsebét, a tekintete zavart. Az enyém is az lenne, ha a ki tudja, immár hol is álló géppisztolyos rémekből csak elkenődött foltokat látnék. A végén megjön a hangja, szilárd talaj a lába alatt, amint előhúz hátulról egy csövet, a végén műanyag karommal, meg egy fülhallgatót.

– Ahogy akarod, kopasz. A tudomány velünk van.

– Negyvenhat, önként...

Izzadok, lököm a támaszokat, a betonon a köpetem foltja az olajjal mixel valami keveréket. Közeledik, távolodik, megint közel, megint távol, könyökhossznyi kilengések. A lihegéstől kényszerű ötletek vágnak a fejembe, egy pillanatra átfut, hogy a parkoló, Flake meg az én édeshármasomból miféle szörny születne.

Harminchétnél lerogyok, és úgy maradok. Kukker nem figyel, inkább félrehajtja a fejét, mert jön a Hummer zöreje a külső sötétségből. Kurtz kocsija. Az ezredesi verda befordul a gyűrött autók négyzetébe, leáll a tűz mellett.

Kongó hangú fazon énekel a hősökről. Ez újfent valami vadiúj sztár lehet, a kiesett időből hatvankilenc és ki tudja, hány között. Nem emlékszem a hangjára, se a számra, pedig dekkoltam eleget a rádió mellett, elvileg őrségben. A hang a kormány alól jön, az újonnan beszerelt hangszóróból. Kurtz egy csilivilí boltból nyúlta le ezt a karcsú kis kütyüt, már megint egy rakás idegesítő japcsi márkanév közül, és ráparancsolt Kukkerre, szerelje be. Az meg is tette, szűrt hangon káromkodott, közben a hátizsákja egyik rejtélyes, kék képernyőjére pislogott.

Az ezredes kiegyenesedik. Átnyúl az anyósülésre, betenne egy új kazettát. Kapkodás, recsegés, a kazetta nem passzol, Kurtz megunja, és egy rúgással leszedi a fél műszerfalat. A szeme nem látszik, nem is bánom. A napszemüvege a helikopterésnél egy árnyalattal vékonyabb fájta, divatosnak túl batár, harctérinek meg lötyög. Hasztalan divatvacak egy bevert kirakatból. Odaát az embernek nehéz volt meggondolnia, hogy akadnak civilek, valahol távol, de akadtak, és a harctéren belénk ívódott, csontig nyesett gyakorlatiasságtól eltérő szempontok szerint tervezték a szemüvegeiket és az almazöld, csipkés gatyákat. Olyanokat is láttam, állítólag szőrfőzéshez.

Felpislogok félkönyöktámaszból, és nem hiába, a szemem összevillan a vezér vakfoltjával a szélvédő mögött. Kegyes kézmozdulat.

– Elég!

Kukker vigyázban feszeng, nem tudja, mi a teendő, és mire elszánná magát, a táborok letolja, mint a használt alsót.

– Tizedes... Bedöglött. Ránézne, ha megkérem?

Az okosfej áthajol a kocsi ajtaján, emelgeti a leszakadt cumót. A tűz fényében csillogó, hosszú szalagot kezd tekergetni a kezén.

– Egyszerre csak egy fér bele, uram...

– Jó, hogy, mondja, tizedes... Ezért vagyunk itt.

Közben laza pihenjben körülvettük, a fegyvereink zörögnek, amint összeütődnek a mellényekkel, hevederekkel, maradék gránátokkal. A lángszóró leve lassan szűkülő tócsában emészti a japán kocsit, az néha reccsen egyet. Kurtz az anyósülésen kotorászik, és felemel egy olyan pici fajta kazettát.

– Ez az! Látják, emberek?

Társaság, 2001

Senki nem lát semmit, én biztosan nem, úgyhogy hunyorgunk, és közelebb imbolygunk. Így már talán, úgy-ahogy. A borítón öreg, kovbojkalapos fickó gitárral, a haja festett szőke, mosolya hibátlan. Grandpa Jones, aszongya.

– Ez az! Ezért kellett hazatérnünk...

– Nem értem ezt a helyet, uram.

– Nekem kicsit sok, uram.

Nekem éppen kevés... Kevés a Ford, na. Meg a hot dog.

Összekeveredett a hangunk, aztán mindhárman elhallgatunk, és várunk. Csak azt nem tudjuk, mire, állunk, az M16-osok lógnak, és a csendbe megint belerágja magát a felismerés. Külön-külön mind rájöttünk, nem volt nehéz, így együtt viszont most gondoltuk végig. Egy lökött tiszt kezében vagyunk, magában nem lenne nagy cucc, csak egy idióta jövő befolyásától fertőzött anyaföldön. Otthon, csak most már nehezen lehet otthon, ennyi képernyővel nem, meg a keleti kütyűkkel, hogyisne, műanyag cipőkkel, kandzsikkal a boltok felett, és ezekkel a rohadt, lekerekített élekkel mindenhol, amerre csak a szem ellát.

A megoldás, a válasz, a hazaút, az üdvösség és a friss borotválkozás pedig, ha van még az ég alatt, Kukker hátizsákjában van. A jövőcumók első torpedója, drótok és billentyűk. Már odaát sejtettem, nem egészem emberi, ami ott lapít. Kukker soha nem adott érthető választ. Flake egyszer osztályelső lett matekból, na jó, Oregonban, de titokban megvallotta, az okosfej dumája szinte teljes hablaty. Ott és akkor találja ki, feltehetően, amikor a kísérletről, a csúszásról, a kapukról és a hazaútról érdeklődtünk, először talán érthetően feszült ugatással, később egyre lanyhábban.

Az örült most megfeszítette a gerincét a kormány mögött, és igazított egyet a napcsiszemcsin.

– Magukért teszem... Különben elhullanak a géppuskatűzben, higgyék el.

– Engem a mikor érdekelné, uram.

– Emlékezzenek a kiképzésükre, többet nem mondhatok. Az adatvédelem nemzetvédelem.

– Mi lett a kísérlettel?

– A kísérlet sikerült. A háború folyik. Hozzon valaki egy fagyit, kezdek rekedni.

Nézünk egymásra, mindenki sejtí, ki fog először megmoccanni, és tényleg, Kukker lép ki. A fagyigéphez megy a parkoló szélén, mintha nem ő kapta volna szét az egészet pár perce négy és fél tárral. A gépben voltak dobozos üdítők, fagyik, hideg vackok. Most nagy, színes és sötét tócsa az egész, fölötte a gép adagolója helikopterek szerelvényeire hasonlít. Kukker kihalász egy zacsit, törölgeti, mintha lenne mit. Laposan felénk néz, majd egyenletes léptek az ezredes lökhárítójáig.

– A desszertje, uram.

– Micsoda neveket adnak manapság.... Magnum, mit szól hozzá?

– A mi gyerekkorunkban a Magnum egy pisztoly volt, uram.

– A mi gyerekkorunkban a pisztoly volt a pisztoly, tizedes. Sorakozó!

Kiigazítjuk a sorfalat, lomhán mocorgunk. Súlyos emlékek merülnek fel odaátról, az alakulótér dögletes melegéről minden nap, rögtön reggel héttől, bádogfalak és pálmalombok. Valamiért mégis örülök, hogy nem ott maradtam. A japcsi kocsi szélvédője mögött a maci mosolya szétterül. Olvad a műanyag.

– Egy, két há... Hé, Speck hol van?

– Az az, Speck! Hé, dagadt!

– Gyere má'! Gyűlés van!

A nevezett előjön a benzinkút éjjel-nappalija mögül. Valami nagyon dül benne, úgy látom. Széltében-hosszában ver mindannyiunkat, magasság százkilencven, az élősúlyról sose mertünk találgatásokba bocsátkozni. Beáll a sorfal elejére, ahogy szokott. Még egy-két böffenés, és megadja magát, legörnyed, nyersalkoholszagú bélpárlatot hány egy felezővonalra.

– Még nem kihágás, de nem is helyeselhetem, Speck. Látják az irodaházat?

Az ezredes ujjja az egyetlen, ami nem remeg. Egyébként merő rezgés ez a mi helyi tisztikarunk, örület, kialvatlanság, vagy kedvenc házimanójának rejtélyes bogyói a mini droglaborból, ott, Kukker zsákjában. Az ujj nem remeg. Utánanézőnk, és a kilőtt közvilágítás meg a füst sötétségében tényleg ott van pár ablak. Össze-vissza, egyikben fény, a másikban szilánk, a harmadikban semmi, csak egy homályos fehér fecni, fennakadva a ki-robbantott betonvasakon. Elég nagy lehet, kábé ember nagyságú. És az egész tetején hatalmas kék neonbetűk, sértetlenül.

– El tudják olvasni?

– Azt hiszem. Budweiser, uram.

– Nem ott! Nézzék kicsivel lejjebb... Négy emelettel.

– De hiszen ott nincs semmi...

– Ugyan, Speck! Információim szerint...

Papírokat húz elő, zörög velük egy sort, aztán átadja az egészet Kukkernek. A fiú odahunyorog, nem láthat túl sokat, annyi biztos, de nem zavartatja magát, ellép előttünk, és kiosztja a feladatlapokat. A stukkerről elnevezett fagyí foltjai kenődtek szét az egészen. Annyi baj legyen. Mert a térkép többi részét meg filctollal firkálták darabokra. Nyilak, kandzsik és halálfejek, minden világos.

– Információim szerint a temporális... Jól mondom, temporális? A temporális átjáró összekapásához szükséges kapacitás ott lehet. Wumper irodaház, a nyolcadik és tizenegyedik emelet között. Az utolsó ugrás, emberek! Lépés, bal, in-dulj...

Felpörgeti a motort, aztán megvárja, hogy beálljunk elé, és menetelni kezdünk. Caplatunk, mint az egyirányú hadifoglyok, a Hummer fényszórójának sugara ugrál a hátunkon, amint a kocsi átnyekken pár bukkanón. Kerülgetjük a szemétdombokat, a parkoló lemarad. Az ezredes kezéről fehér, vaníliás plecsnik csöpögnek a szélvédőre, és eszembe jut, a japán kocsi légmentes izzasztókamrájában az a szőrös maci a visszapillantóról lógott, de nem gyulladt be, csak olvadt, színtelen cseppekben potyogott apránként az ülésre.

Az első öltönyössel kellett volna kezdeni, Flake mindig ezzel fejezte be. Az elsővel, aki felbukkant a hatszáznegyvenedikiek táborában, akkor most nem lennénk itt. Mindig napnyugta után jöttek, amikor a legénységi állomány izzadtan verte magát félreeső zugokban, itta a sörös kólát, vagy papírokat hamisított az irodában pár napi kimenő reményében a város lötytyedt luvnyái közé. Helyreütöttük a helikoptert, újracsavaroztunk mindent, megnéztük a szivárgást, lefestettük a lyukakat, és a reptér, a poros bivalylegő felett mindig akkor hangzott fel a különgép dübörgése, amikor éppen befejeztük. Sugárhajtómű, egy külön kis utasszállítón. Soha nem láttuk, hol szálltak le, ezen a bivalytrágyás platin mondjuk nem is lehetett volna. A város repterén, úgy tippeltük. Később szürke Hummereken állítottak be, azonosító nélkül. Napszemüveget csak az egyik viselt, merev arcot, nyakkendőt és aktatáskát viszont mind. A parancsnoki körletbe mentek, mindig egyes sorban.

Fesztes idők jártak akkoriban. Tévét nem kaptunk, a rádióban csak Grandpa Jones atyafisága meg forradalmi indulók mentek azokból a régi, parókás, rövidgatyás évekből, hozzá a Lincoln összes. A levelekben a család sorait lassan egészen megette a cenzor vas-tag tolla, és Coben, az a századosi bőrbe bújt seftes elcsaklizta előlünk a füvet, még a helyi termést is, odahaza állítólag olyan nagy lett rá a kereslet. Flake keze reszketni kezdett, pedig ő kezelte a géppuskát, ezt végül egy egész komcsigyanús család bánta, nagypapistul, onokástól, csirkéstül és tehenestül. Beálltak egy falu közepén a kopterunk alá, öntestükkel óvandó a viet ügynököt ott középen. Mit volt mit tenni.

Az öltönyösök meg jöttek-mentek, csak néha álltak meg, hogy lekaparásszák lakkcipőjük orráról a bivalylegelő sarát, félúton a parancsnokság és a kocsiuk között. Megpróbáltunk mindent. Befizettük az ezredírnokot két teljes napra, Saigonban, a Vörös Kagyló Házába. Kidobott pénz, lelépett a rohadék. Szétvertünk egy kopaszt, aki a kávé hordta Coben asztalára, és Speckre fogtuk az egészet. Magyarázkodtunk, mi sem szívesen csináljuk, persze, és úgy tűnt, a kopasz sem szívesen fetreng a klotyó padlóján, de egy szót sem bőfőgött ki. Összehoztunk egy defektet, és elintéztük, hogy én cseréljem le a szürke Hummer kerekét. Húztam, ameddig csak lehetett, azok meg megátalkodottan fújták a füstöt odafent, egyik Dunhillről a másikra, és hallgattak, mint két aktatáskás hulla. Negyven perc múltán a lábamra léptek, be kellett fejeznem, de az alvázról annyit még lenyestem, hogy a kocsi nem szerepel a nyilvántartásban. Csak egy szám, Area 52. Flake búcsúzóul beszolt nekik, mire a következő szabadnapján ocsmány betegségét szedett össze. Deréktól lefelé mindene gennyedzett, és esküdözött rá, egyszer látta, valami megmozdult a vizeletében.

Kurtz akkor még hadnagy volt, a rangját és az ezredesi váll-lapot az utolsó éjszakán szerezte. Nem tudom, mit láthattak benne a fejesek, de valahogy összehozott magának egy belépőt az öltönyösök és a vezérkar megbeszéléseire, mi több, még kedvenc csókosának, Kukkernek is kieszközölt egy engedélyt. A kísérlet, csak ennyit mondott. Az okostojás sápadtan jött elő az észosztásról, egyenesen a szekrényhez, és lekaparta a puskatúról az Einstein-matricát.

Ezen az estén pakoltuk ki utoljára a szekrényeinket, mi úgyszintén. Éppen azon voltunk, hogy a peches kopasz mintájára Kukkert is kérdőre vonjuk, csak őt az ásott budi-nál, amikor beütött, amit régóta lebegtettek. A front a nyakunkon, napról napra közele-dett, odafenn meg nemigen tettek ellene semmit, akár egy flipperes, aki már lökdösni is lusta. Egyszerre szakadt a nyakunkba minden. A vietek átugráltak a hullákon, és nem zavartatták magukat semmitől, egyszerűen nem fogytak, újabb és újabb üvöltő pofák, habos fogsorok a lángoló erdő hátterében. Égtek a vágtyól, ahogy hallottuk a rádiójukban, hogy eggyé váljanak az úttal és a párttal, és égtek a napalmtól meg a lángszóró levétől, csak ezt Flake kezéből kapták.

A parancsnoki barakkot hagyták utoljára. A környékén csak a tűz pattogott, amúgy már a bajonetek és bökők dolgoztak. Reccsenések, üvöltések, kifújta a lőszer, vagy senkinek sem jutott ideje tölteni, ki tudja. Elengedtük az utolsó tárainkat, helyet csináltunk, és berúgtuk az ajtót. Odabenn rezgett a levegő, de nem a hőségtől, hanem attól a hülye villanypásztortól. Kurtz állította be, körbe a falak mentén, mindenhol, drótkerítésszerű háló, és huzalok egy különálló tévéig meg egy lapos, fehér írógépig, amiben nem volt papír. Kukker csépelte a gombokat, és a tévén számok ugráltak. Kurtz pofáján nyál és vegyszerszagú, nyúlós maradványok, a vállán nagy hirtelen letépett rendfokozatok, a kezén vér. Némán dagasztotta az ereket bivalyfején, néha rúgott egyet Kukker hátán, mi lesz már, mi lesz már, és abban a pillanatban, amikor a légingsapás megkésve átszaggatott a fejünk felett, a barakk sarkai kifordultak önmagukból.

És ennyi, a következő lépésünk már itt ért földet, a friscoi aszfalton. Kiráznám a fejemből a semmirevaló emlékeket, de nem megy, úgyhogy inkább pisálok egyet egy kuka árnyékában. Összehúrom a gatyám, és visszaállok a menetbe. Az irodaház közeleg, Kurtz egy szót sem szól. Oldalra nézek, és odasutyorgok Specknek.

- Hé, öreg... Milyen a pia?
- Elindít benned valamit, annyi szent.
- Mit gondolsz? Szerinted tényleg ott van?

Előrebökök a puska végével. Képzelt hármas sorozat a Wumper-ház közepére, ahol a kilencedik emeletet sejtem.

- Mi?
- Hát ami kell.
- Ami nekünk kell, az itt nagyon nincs... Számítókapacitás, Kukker azt motyogta ál-mában.
- Kapacitás?
- Ja. Gondolom, még jó sok azokból a gépekből, sok, egy helyen. Az a számítókapacitás. Az átjáróhoz kell. Temporális ko-ordonok...
- Koordináták.
- Ha te mondod. Bár attól a buzitól se hangzik sokkal értelmesebben.

Az irodaház magas, meg nem mondanám, mennyire, mert a füst időnként egész emeleketek tűntet el. A neon az ablakok mögül szögletes, lemerevített holdvilágként dereng. Parkoló veszi körül az egészet, ezt is, és még egy magas, vakolattörmeléből és betonvasakból idekürt barikádon kell átmásznunk, hogy odaérjünk. Durva annyukat, szíszegnék, de átnézek a parkoló széles, vaksötét térségére, amint felérek, és hirtelen hálás leszek a fedezékért.

A Wumper-ház földszintjének túlvilági ragyogásából hülye sorfal ront felénk. Ott még teljes a világítás. A zakós rémek egy pillanat alatt kirohannak a fényből, és az aszfalton nem látszik belőlük más, mint az ingek fehér sávja a fekete öltöny és a fekete nyakkendő közt. Szemüvegkeretek csillognak, és egy hang sem, csak a lihegés, puccos cipők csatognak a földön. Nem hiszem el, japcsi fináncok, egyszerűen azok, vagy nagyon annak tűnnek, de mindez egyre kevesebbet számít, mert már félúton járnak, és golfütőket rántanak elő az övükből. Kettétört golfütőket.

Flake megkér, dobjak már a szájába pár gyorsítót a halványlilából, mert ő nem ér rá. Egy szál kezével, ami maradt, tényleg a recés bökőjét húzza elő, közben hanyatt kúszik felfelé a törmeléken, és üvölt, adjam már, mit tökölök. Az egyik zacsiban megtalálom a halványlilákat, és utánaugrálva próbálom a szájába tömni. Egyenként elég nehéz. Meg-unja, foggal tépi ki a kezemből, benyeli a zacsival együtt, röhögve köpi vissza a nejlon darabkáit. Köhög, és átvetődik a gerincen.

- Hé, sárga tetvek! Pállottfarkú buzik, köcsög, csupaszszegecsű...
- Vele meg mi van?
- Speck mellettem liheg, láthatólag ő sem hiszi, amit lát.
- Asszem, megölték benne az embert – sóhajtom.
- Mit?
- Á, felejtse el. A legfontosabb az énközlés.

Ezt a lelki egészség húsz pontjában olvastam, a 'Tállózzon-böngésszen' polc közepe felé, még a benzinkút éjjel-nappalijában. A hátlapon Marleen doktornő mosolygott, és szerinte annyi a lényeg, hogy ne tartsunk magunkban semmit, semmi stresszt. A fejem-re illeszttem a sisakot, kinézek a fedezékből, és gyors, egyes lövésekkel helyből négy

japcsit szedek le az ék jobb feléből. Aztán üres kattanás. Valahol mélyen úgy érzem, Marleen doktornőnek igaza lehet, és tárat cserélek.

Közben a többiek is előbújtak, és mire Flake tajtékzó pofája összecsattan a japcsikkal, össze-vissza hárman maradnak. Ez a betépett barom rúgással viszi a földre az elsőt, aztán kölcsönösen átrohannak egymáson. Flake tétován, szinte bocsánatkérően fordul vissza, kocog utánuk, rövid ívben lendíti a bököt. A fehéringesek szintén, visszafordulnak, az egyiket szinte azonnal kibelezik, egy másik viszont lendületből csapja tarkón az ellent. Ide hallom, amint Flake koponyája csattan, de észre se veszi. A japcsik rosszul mozognak, a golfütő nem szamurájkard, most kiderül, és mire lerohanunk a lejtőn, a parkolóban ék alakban hevernek a hullák, kivéve hármat, akik egy csomóban, kizsigerezve gőzölögnek egy pár bakancs körül. A recés bökő újra a helyén, a hüvelyből sötét lé csöpög.

Az ezredes nagy ívben kerül, hogy utat találjon a barikád mellett. A Humerral nem könnyű. Egy perc múlva győzedelmes vigyorral fékez Flake előtt, mintha ő teregette volna ki a japcsikat, és kipattan a kormány mögül. A motor még megy, nem állítja le, vaníliaszagú kezét a tisztí gatyá szárába törli. Int a toronyház földszintje felé, és nem is nézi, követi-e egyáltalán egy is közülünk, csak megy, és a léptei egyenesek.

Halkan az egyik mozdulatlan ügyfélhez lépek, az inge már nem fehér. Nem is tudom, mit tehetnék, odébbbrúgom egy lépéssel, felhemperedik, és észreveszem, ez azok közül való, akiket fejen kaptam egy-egy pontos skulóval. A golfütőt, azaz a golfütőket nem volt ideje kirántani, mert ez kettő, egy rövid és egy hosszabb, az eredeti kettőtört darabjai az övbe tűzve. A rövid és a hosszú. Daisó, ha nem tévedek. Mellette egy másik dög háti zászlót visel, mint a régi önbelezők, rajta a hatyú és két szál nád képével. A zászló ki se lazult, nem hát, mert közelebből látom, az állat egyszerűen beleszúrta a hátába, a sajátjába, úgy rohamozott. Nem rögzítette, szúrta. Vagy talán megkért valakit.

Kukker körbemáskál, és a száruknál fogva csokorba szedi a hullák szemüvegeit, mint virágot a réten. Akadt szinte mindnek, csak az üvegek berepedtek, a keretek kikönyökölnek, ha vannak egyáltalán. Kukker sorra felpróbálja mindet, de nem passzolhatnak, mert a végén eldobja az egészet, a fekete műanyagkeretek ívben szóródnak szét, csörömpölnek az aszfalton. Az okos leguggol, lassan felveszi a hátizsákját, ordenárén szidalmazva egyes széltozó sindzsukui svindlereket.

A Wumper-ház földszintje, mint kiderül, tágas, fénye fehér és állandó, rezzenéstelenül árad a félgömb alakú, nyugtalanító bigyókból a sápadtra meszelt plafonon. Egy nagy kávézó az egész, vagy fogadóteremmel egybeépített üzleti kupleráj. Recepció pult, alacsony heverők bőrből, némelyik szövetből, és a huzatok mintáját érzésem szerint a hosszú hajú buzik kommunáiban ihlethették össze. Felkunkorodó papír hordalékában járunk, faltól falig. Kukker azt mondja, faxpapír, a fax pedig az az álnok, lapos valami ott a sarokban. Leverték az asztalkájáról, Kukker pedig odaimbolyog, és némán csodálni kezd.

A bakancsok fel-alá zörögnek, én meg Kukker mellé sodródok. Reményeim szerint észrevétlenül, és megszólalok.

– Figyelj, okostojás, lehet, hogy kitértél a hitedből...

Rebbenő pillantás a puskatusra, ahol a huszonkilenc rovátka mellett egy sötétebb folt őrzi az odanyalt Einstein-portré emlékét.

– ...de most elmondod, hol vagyunk, miért, meg mi ez az egész...

Egy mozdulat sugallata, vagy halvány ábrándja fél kézzel, a bajonettem felé.

– ...különbön felírlak a rosszak közé.

– Hm. Mit értesz azon, hogy mi?

- Kussolj, osztályelső. Négyes alá csinállok belőled, érted...
- Nem hiszem, hogy felfognád...
- Bízz bennem. Hol a pöcsben vagyunk?
- Inkább a mikor, azt hiszem. A mikor az, ami zavarba ejtő, hiszen a hely ismert.
- Ismert! Te ilyenek ismerted, most mondd meg anyád tévéjére!
- Erről a pontról lehetetlen megmondani, hogy mi történt. Elágazások jöttek létre...
- És hova lett mindenki? A civilek, a nép, na!
- ...az utolsó pillanatban, amikor az ezredes végrehajtotta...
- És kik ezek a japcsik?
- ...és a technika másoknak is a kezébe került.
- Kik voltak?

Ezt már üvöltöm, úgyhogy lecsavarom a hangom, körülnézek, és a hatás kedvéért fél-resöpörném a haját az arcomból. Két hete nyíráttam kopaszra. Kukker itt szemben pedig megereszt valami hányingerkeltőt, amit együttérző tekintetnek vél.

– Á, ne erőltessd magad. Neked nem való. A cumó itt van, összerakom, hazamegyünk, és... és utána elfelejtheted. Vagy ha nem... a tudomány csodákra képes. Húzz egy bogyt.

Miért ne, bekapok egyet. Almaíz mentollal, egyébként semmi. Kurtz hangja a lépcsőházból visszhangzik, rekedt és öblös.

- Lépés, emberek! Előttünk a kilencedik! Fejlődjenek már fel...

Hagyom, lökdösődjön elém, aki akar. Az ezredes még odakint leakasztotta a géppuskát a dzsip hátáról. A hozzá való hevedert eddig bírta, most átpasszolja Specknek, Kukkernek meg a maradékot adja. Vezényszó, és a tölténytárakkal egybenövesztett, három-rétű, hatlábú szörny, ami egykor a három komcsiölő volt, ügyetlen léptekkel felcsoszog a lépcsőfordulón.

Pár percig magunkra maradunk. Körbemutatok a falakon, ahol abban a furcsa, recés megjelenítésben plakátolták ki a sárgák csendes-óceáni flottájának anyahajóit. A japcsik egy háborúval arrébb megfeküdt anyahajóit. Különös, amit a posztterek sugallnak, eget betöltő árnyak, ősi rémképek, ezek lennének az Akagi meg a Kaga mindent elnyelő pófajukkal, hozzájuk képest a Yorktown rinyáló kiskölyök a rettenet markában, esélye sincs az eget-földet rengető végzet ellen. Még nagy, iszonyattól guvadó gyerekszemét is rajzoltak neki. Flake vállat von.

– Honnan tudjam. Ábrándok, vágyálmok. Vagy ki tudja, lehet, hogy itt ez történt meg...

A lift működik, semmi baja, de előbújnak egy szétlőtt liftakna emlékei egy határ menti gyárból. Irány a lépcsőház. Flake lábából kifújt a rugany, vagy csak nem akar lehagyni, fura mosoly a szája sarkában, amíg levezetésekképp egy nikotinízű rágot bontogat. Nem fáradok. Átlibbenünk a leszakadt neoncsöveken, pár méteren át teljes a sötétség, a falakból meredő drótok zizegnek a térdünk körül. És a hatodikon járunk, amikor halljuk. A Hummer géppuskáját nem ide tervezték, kattog, ugat, pár pillanatra megsüketülünk. A pityu elhallgat. Elsőnek a csönd, pár másodpercig, aztán Kukker sikítozik a fizikatanára után, Doug bácsi, Doug bácsi, és egy dörrenés, loccsanás, puffanás. Végleges csend.

Belehúznék, de hirtelen egyszerre száll a vállamra minden, alig állok a lábamon. Flake pedig úgy dönt, viszi a zsetonjait, és kiszáll. Egyszerűen guggolóállásba megy le az utolsó lépcsőfordulóban, kezek összekulcsolva a sisakján, és csak csámcsog, nyál és nikotinszag lengi körül. Nem érdekel, otthagynom, még pár lépcsőfok, befordulok, és elém táru.

Az iroda darabokban, a falak mentén az átjáró drótszövevénye, körbe feszítve, mint az égő hátú vietek éjszakáján. Hamar összerakták. Kukkeren már nem segít, sem ez, se a számítókapacitás, pedig van bőven, összetolt fautánzat asztalokon egy egész sor a zümmögő gépekből, és mindet be is lőtték. A monitorok kék fénye remegő derengésbe vonja az egészet, de csak az iroda egyik felét, mert a gépsort nagyjából a tér közepére állították be, és a másikon minden sötét. A nappali és éjszakai oldal határán pedig egy görgős szék, rajta Kukker, nyakban ér véget. Egyik keze még mindig azon a francos lapos frógépen. Valahogy nem értem, hová lett belőle ez a sok minden, most válik világossá, tudat alatt úgy tartottam, az okosfejen több agyvelőnek kell lennie, mint a sima bakában. E percben szánalmasan kevésnek tűnik a fehér lötty, szétfröccsenve körben az elektronikán.

A fej csonkja melán csöpög. A szemközi falnál kiszúrom Speck bálnatestét, nagy, elkent foltot húz a háta mögött, ahogy lecsúszik. Az ablakok nyitva, nem kilőve, és az üres város látképe előtt az egyikben ott ül Kurtz ezredes.

Bal kezében pisztoly, a jobbal új cigit bök a szájába a másik kettő mellé, és rágyújt. A stukkercső sötét vákuuma rajtam, az enyém meg túl messze van, nem a bokaszíjra kellett volna, rohadt életbe már. Az ezredes int, lépjek oda, hová, az istenit, talán középre.

– Parancsmegtagadás... uram?

– Á, lassúság. Most maga jön, ne okozzon csalódást.

Az ezredes örült, de nem enervált. Ellenkezőleg, mint aki most kezd élni, lekapja a napszemüveget, könnyedén, fél kézzel összehajtja, az ablakpárkányra illeszti, és kifújja a füstöt. Körülötte, az ablakkereten túl, a mélységben meg a mérföldek távolában Frisco fényei. A láthatáron épp ekkor huny ki egy óriáskerék, valami vidámparkban, és a város hallgat. Nem zúg. A moziban mindig zúgott.

A stukker újra meginog Kurtz kezében. Ideje megmoccanni. Belelépek egy fehér tócsába, elkenem a talpammal, és megállok a hulla billentyűzete fölött. Középre nem nyúlok, az Kukker kezének birtoka. A képen a gány foltjai közt egyetlen mondat. Az indítás-hoz üsse le a belépést.

Az ablakpárkány reccsen, léptek a hátam mögött. Nem nézek oda, kétoldalt kapkodok eszelősen, ott talán értelmes gombok is akadnak. Tenné már tövig a Mindenható ezt a távirót, aszongya, irányítás, abból jobbra, balra is van. Irányítás. Jó lenne. Balra fent a szökés, rácsapok, semmi. Jobbra, a három nyíl felett három kis lapos, torzszülött billentyű, sorban az Áram, az Alvás és az Ébredés. Semmi. Megpróbálkozom egy gyors szellemidézéssel, a tévében láttam, kirakati niggerek csinálták a mocsárban egy rajztáblával, amire az ábécét és a számsort vették. Kukker, jöjj, tudom, néha nem szerettünk, de nézz már vissza egy kicsit, hagyd ott a napalmtól égetett vietek földjét, nem lehet olyan jó. Odaát mind testvérek vagyunk. Ezt is a niggerek mondták, a legvégén, a felirat előtt.

Kurtz mögém lép, a fülembé fújja a füstöt. A stukker hideg vége a gerincemen maszszíroz, és megindul lefelé, a gatyaszíjamhoz. A szemem összeakad, a könnyeken és a cigifüstön át végre látom, a belépés, ott van, jobbra lent, a számsor négyzete, a pont meg a törlés után. Ökölrel csapok bele, és az átjáró drótjai megzendülnek. A levegőben villanások sejtelvei, átmeneti élmélygés, mint azon az éjszakán, és még látom, ahogy Kukker maradványain leszáll az első légy.

Cinciráda

Linda nem tudta még, hogy virtuális,
keblét hát kitette blúza ablakába,
ajkára lassan piros fényt varázsolt
néhány kattintással még a titkos alkotó,

majd szívébe vágyat mart a savval,
mert szenvedtette őt is már elégszer,
s leste teremtményét, merre indul
a szűkre szabott néhány terrabájtban.

Linda harisnyát húzott s lenge satöbbit,
tükörben hosszan nézte bájos arcát,
majd az esti utcát formázó világba lépett.

A nap éppen lemenni készült, zúgott az élet,
és Linda állt, csak állt az utca sarkán,
s tűrte boldogan, hogy mind többen letöltik.

Trend

Macska már voltam, mondja, s megremeg
kezében a vastag állatkatalógus,
lehetnék galléros pávián, de ahhoz
drága bunda kéne, ugye, mókus?

Hoppá, konyhába kiröppen, mert még
kihúlik a finom mákteája,
menj csak, idd utolsó csöppig, te drága,
ó, androidok Andreája!

Nem jár más fejedben, csupán az új
vadászidény, amit megpályáztál nála.
Ülsz most hosszú néma lesben az egérrel
a kezeden, mely elsülhet, szervernek hála.

Ám de Andi sem egy ócska kéjencprogram,
akit kottaolvasóvá tett a mélyzöld abszint.
Profi kéje, pofikája, no és főleg grafikája
segíti hozzá, hogy a vadászt levadássza... visszakattint.

Irodalomtudomány 2008

Ha figyelembe veszem, mit produkált a szlovákiai magyar könyvpiac 2008-ban a líra és a próza terén, akkor mindazt, ami a tavalyi termésből az irodalomtudomány tartományába sorolható, átlagon felülinek minősíthetem. Egyébként akkor is, ha semmi egyebet nem veszek figyelembe, csak az irodalomtudományt gyarapító szlovákiai magyar szerzők köteteit. A továbbiakban ezt fogom tenni, egy rövid kitérő után.

Az itt most értékelendő öt kötet mindegyike olyan mű, melyet bátran és szívesen ajánlhatok mindenki figyelmébe, aki a korrekt és színvonalas munkát kedveli. Egyiket sem vagyok képes a másik fölébe helyezni, mert e könyvek az irodalomtudományon belül esetenként egymástól merőben különböző területeket vizsgálnak, minden esetben olyan egymástól eltérő nyelven, mely nyelvi közeg szerves alkotóeleme kifejtendő tárgyuknak. Közös bennük az is, hogy – szerintem – egyikük sem olyan kiugróan egyedi teljesítmény, amely a korábbi években kitüntetett figyelemmel és sok esetben irodalmi díjjal is övezett irodalomtudományi munkákkal vetekedhetne. S még egyszer az értékükről: mindegyik kötet olyan, hogy bátran vállalható, mármint számomra, vagyis örömmel lettem volna a szerkesztőjük (egy esetben az voltam), örömmel lettem volna a kiadójuk, a szerzőjük. Örömmel voltam az olvasójuk, például olvasásuk közben más-más okból, de mindegyikért tudtam lelkesedni, rajongani. A következő öt kötetről van szó: Ardamica Zorán: *Perspektívaváltás a szlovákiai magyar irodalomban* (AB-ART), Bárczi Zsófia: *Szellemidézés* (Madách-Posonium), Benyovszky Krisztián: *Kriptománia* (Kalligram), H. Nagy Péter: *Extrák* (Nap Kiadó), Zeman László: *Visszalapozások* (Nap Kiadó).

Ardamica Zorán monográfiája (*Perspektívaváltás a szlovákiai magyar irodalomban*) sem témáját, sem terjedelmét tekintve nem kívánt szerény lenni, a több mint 400 oldalas munka egy nemzedék irodalmát választotta vizsgálata tárgyául; alcíme szerint: *Alkotói pályák az Iródia és a Próbaút antológia horizontjában*. A szerző láthatóan jól érzi magát ezen a széles terepen, mely alkalmat ad neki a lehető legtöbb és legkülönbébb vélemények ütköztetésére, s ezeken belül sajátjának megfogalmazására. Vagyis amennyire fontos számára a kellő háttérismeret feltérképezése és a vonatkozó apparátus avatott felsorakoztatása, legalább ennyire fontos a saját, érvekkel megalapozott véleménye is. Közben, mintha melleleg, vígan kiéli pedagógiai hajlamait is: vizsgálata tárgyát felvezeti, történeti kontextusba helyezi,

értékeli, s vagy levonja a következtetéseit, vagy röviden összefoglalja a legfontosabb tudnivalókat. Kötetének egy rokonszenves vonása, hogy tekinthető megbízható ismeretterjesztő kalauznak és poétikai eszmecserére sarkalló szövegértelmezés-gyűjteménynek is. Azaz képes megfelelni a tárgyban a legkisebb ismerettel sem rendelkező olvasó elvárásainak és az elmélyült irodalomvizsgálat kritériumainak is. A szimpátián túl ennek természetesen gyakorlati haszna is van: a részletező, minden fontosnak tartott szempontra figyelő előadásmód a tárgykör komplex feldolgozását és értékelését eredményezi. Legnagyobb hozadékát a konkrét műelemzésekben látom: az „íródiások-próbautasok” közül a szerző négyet emel a többi fölé (Hizsnyait, Farnbauert, Juhász R. Józsefet és Talamont), s az ő munkásságukra összpontosít. Apró hiányossága (szerintem), hogy a szóban forgó mozgalom s antológia ideje, valamint a szerzői életművek kiteljesedésének (s recepciójának) ideje közti nem csekély különbséget nem hidalja át; így például N. Tóth Anikó kétségtelenül sokrétű és jelentős munkásságának e kötetben egészen marginális szerep jut. A könyvhöz válogatott bibliográfia és névmutató is tartozik.

Bárczi Zsófia nehezen beszerezhető kötete (*Szellemidézés. Tanulmányok Mécs Lászlóról*) s nemkülönben a szerző ez irányú érdeklődése alapján azt is gondolhatom, létezik valamiféle nyitrai iskola, mely a hagyományápolásban érdekelt; ettől függetlenül tény, hogy szlovenszkói magyar(ként induló) költővel ilyen behatóan legutóbb Szeberényi Zoltán foglalkozott, aki monográfiát írt Győry Dezsőről. Az irodalomtörténet az idő tájt (a Győry-monográfia megjelenése idején, 1972-ben) és '45 után szinte a század végéig Győryt tartotta nemcsak a par excellence szlovenszkói magyar költőnek, hanem a két háború közöttiek legjelentősebbjének is. Ma már az irodalomtörténet a Mécs-lírának tulajdonít több esztétikumot és kevesebb messianizmust, kétségtelenül a Bárczi Zsófia-tanulmányoknak is köszönhetően. (Bár a Győry–Mécs libikókát sajnos vélhetően nem a verseik olvasása billegteti. Megint másrészt itt említendő meg, hogy a szerző *Fekete zúzmará* címmel válogatást állított össze a Mécs-lírából; Madách-Posonium, 2005.) Bárczi Zsófia már első kötetbeli tanulmányában, a *Sambucus Irodalomtudományi Társaság* munkáit felvonultató *Kor/szak/határok* (Szerk. Benyovszky K. és Keserű J., Kalligram, 2002) című gyűjteményben különbséget tesz „Mécs óvatos és Győry rendíthetetlen messianizmusa” közt, ami – s ez 2009-ből látható – még csak a finom cízellálás kezdete volt. Ma azt mondja, hogy a két háború közti Mécs-kultusz korántsem állt arányban költészete jelentőségével. Egyik rokonszenves vonása is ez a kötetnek, az tehát, hogy maximálisan érdekelt ezeknek a körültekintő pontosításoknak sorjáztatásában. Miközben az alapozó tanulmányok, s a kortárs (a Mécs- és a Bárczi-kortárs) filológia érvei (valamint Rónay László Mécs-monográfiája) mellett a levéltári és a fellelhető írásos hagyatékot is mozgósítva élesen leválasztja a papról a költőt, a költőről pedig az előadót, képes a Mécs-poétikára és alakulására összpontosíta-

ni úgy, hogy nem merül el saját filológiai apparátusában, hanem a Mécs-életművet végig az előtérben hagyva rendszerezi és típusokba sorolja a költő verseit. Azt gondolom, Bárczi Zsófia kötetének nagyobb hatása lehet és lesz ennek a lírának a szakmai megítélésére, mint a Mécs-versek egykori francia patrónusának, Paul Valérynek az előszava.

Benyovszky Krisztián újabb kötete (*Kriptománia. Titok és elbeszélés*) témájában a szerző háza táján marad, amennyiben az ő immár jól körülhatárolható tudományos-háztáji érdeklődése irányultságát – leszűkítve – abban ragadjuk meg, hogy ez a bizonyos jelek felkutatásától a jelek rejtettsége természetének kutatásáig tart. Ezúttal a titok foglalkoztatja, ez az önmagában is meglehetősen titkos fogalom: már a szó eredetét is homály fedi, fogalomköre pedig, mint azt a szerző munkája is bizonyítja, eléggé tág és körülhatárolhatatlan ahhoz, hogy akár tetszés (és szó) szerint bármit alá és mögé soroljunk. Benyovszkyt itt most egyes kiemelt prózai művek titok-természetrája érdekli, elbeszélések és regények epikai titok-összetevője: titokzatos helyeket és szereplőket különböztet meg és rendszerez, konkrét magyar és világirodalmi példákkal szemléltetve. Az élvezetes, élményszerű-ábrázoló narráció az ismeretterjesztő tudományos stílus kiváló példája lehet: ez az a fajta praktikus zsebkalauz, mely az általa birtokolt területről nem kíván mindent elmondani, vagyis nem fárasztja a befogadót a tágabb összefüggések és az elméleti-történeti háttér behatárolt felfedésével: tárgyához illően nem más a célja, mint az érdeklődés felkeltése és kellő szinten tartása. Ennek pedig teljességgel képes megfelelni. A *titok természete* című hosszabb bevezetőt is tagolja, s már ennek fejezetcímei is árulkodóak. Árulkodóak, a fenti értelembe: azaz valamit elárulnak, de csak éppen annyit, amennyi a kíváncsiság és az érdekeltség megteremtéséhez elegendő (ilyen cím pl. a *Föld, kaland, ilyesmí*). A magam kíváncsiságát a kötet záró fejezete, a *Titokzatos szereplők* című tette próbára legkevésbé: itt pl. egy helyt a szerző egy Gazdag József-szöveg főszereplőjének alakját vizsgálja: hogy ezt a figurát a narrációnak és az azon kívülinek milyen összetevői teremtik meg, engem pedig a narráció titkai ez esetben (és általában a Gazdag József-prózában) jobban érdekelnek-érdekeltek volna. Szerintem Alfonz Knudsennek (a szóban forgó Gazdag-szöveg szereplőjének) kevésbé titokzatos az identitása, mint (ismét csak például) a Gazdag József-próza-kötettel azonos évben megjelent György Norbert-regény (*Klára*) néhány kulcsfigurájának, beleértve a címadó szereplőt, a regény egyes szám első személyű elbeszélőjét, nemkülönben azt a személyt, akinek – mintegy telefonban beszámolóva – elbeszéli a történetet. A tanulmánykötet (kényszerűségből nevezem annak, hiszen valójában esszéfüzérként olvastam) csúcspontja a *Nero titkai* című kis művek jelent, ebben látom leginkább kiforrottnak azt a technikát, mely a szerző roppant tárgyi tapasztalatát és a szemléltető irodalmi szöveg elevenné tételét eredményezi, egyszerre, célrátörően, egy olyan kiváló irodalmi kirándulás élmé-

nyét adva, mely a titokkeresés és -fejtés vírusát hagyja az olvasójában.

H. Nagy Péter *Extrák* című kötete minden tekintetben extra: különleges és rendkívüli tárgyát és tárgya megközelítését tekintve, különbözik a szerző eddigi gazdag könyvtermésétől, az *Extrák*nak a sorozatban (Kaleidoszkóp könyvek sorozat) betöltött helyét illetően, sőt, az e sorozatban eddig megjelent H. Nagy Péter-kötetekhez viszonyítva is. Nagyon távolról filmértelmezések klipszerűen mozgalmassorozatának tűnhet; közelebbről szemlélve kiderül, hogy DVD-lemezen forgalomba hozott filmeket tárgyal; beleolvasva ezek bármelyikébe azt látjuk, hogy nem az illető korongon szereplő filmről szól, hanem azok egy-egy, de legföljebb is kettő-három mozzanatát merevíti ki; legkevésbé az adott film témáját és cselekményét, leggyakrabban a film képi, operatőri-technikai és optikai médiumbeli sajátosságai valamely izgalmas részét; végül a könyv arról győz meg bennünket, hogy nem filmekről szól, amiként az izgalmasnak tétellezett momentumok java részéről kiderül, hogy éppen a filmtől látszólag nagyon távol álló reáliák és természettudományinak mondható kérdések felvetésének lesz ugródeszkája. Amiként különbség van vetített film és lemezen forgalomba hozott film között, különösen ha ez utóbbi számos extrával, a legkülönfélébb hozzáadott-értékkel bővül, akként különböznek H. Nagy Péter többszörös áttételt működtető esszéi a szokványos filmrecenzióktól. A rokonszenvet vélhetően elsőként a narráció közvetlensége és keresetlensége váltja ki, másodszorban e rövidke, valójában a kérdésfeltevésre korlátozódó szövegek bravúros szerkezete: elképzelhetetlennek tartom, hogy a felütéstől a zárlatig terjedő időtartamban akár egy pillanatra is felmerülhetne az olvasás felfüggesztése. Másfelől a különösnek (H. Nagy esetében) láthatóan ugyanaz a természete, mint a titoknak (Benyovszky esetében): mindkettő a szerző helyzetismeretének és szemfülességének függvénye, vagyis úgy tűnik, csak a szerzón múlik, mit fogadtasson el velünk rendkívülinek. Ugyanezt, amit a filmek örven művel a szerző, nagyon el tudnám képzelni az irodalommal kapcsolatban is. Az *Extrák* végül önmagához képest is extra, hiszen a korábban a sajtóban megjelent darabjait e kötetben (a legelején és a legvégén) extra tartományok gazdagítják; az appendixként csatolt filmográfia pedig ismét (és okkal) a kiindulópontra, a filmekre irányítja a figyelmet.

Zeman László kötete (*Visszalapozások. Válogatott tanulmányok és ismertetések*) az irodalomtudós s nem mellesleg egy irodalomtudósi életmű névjegykártyája: szoros és szűkre szabott keretek közt nyújt, ha nem is átfogó, de a szerző szinte minden szakterületéből merítő válogatást. A gyűjteményben foglaltak ilyen értelemben a páratlanul impozáns tudós pálya metszetét adják, Zeman legfontosabb szakmai, pedagógiai és szellemi érdeklődési területeit szemlélítve, a műfordítástól az összehasonlító irodalomtudományig, a nyelvészettől a stilisztikáig, a lírai és az epikai műnem néhány kulcsfontosságúnak tétellezett irodalmi kivetülése vizsgálatáig. A válogatás szem

előtt tartja a szerző személyes vonzalmait is, amennyiben egyfelől (az irodalmi alkotás szerzői forrásai felől) Pilinszky, Márai, František Miko és Rákos Péter képezik a fő hivatkozási pontokat, másfelől (az otthonként tételezett régió felől) a töredékek és az egész viszonylatában a mai Kelet-Szlovákia területe, Sáros (és Eperjes) exponálódik. Az említés szintjén szóvá teendő a kötet szövegeinek nem standard gondozása: nem csekély számú nyomdahibája és tipográfiai esetlegessége nemcsak a már említett könyvekkel szemben tűnik kirívónak, hanem és főként a korábbi Zeman-kötetekkel összevetve.

Négy többszerzős munkát kell még említenem; röviden. Ezeknek csak az irodalomtudományi apropójára térek ki. A Németh Zoltán szerkesztette *Filológiai tanulmányok* című négy szerzős mű (Császár Andrea – Halász Rózsa – Ligárt Andrea – Lukács Márta; Plectrum) nemcsak a tekintetben kuriózum, hogy egyetemisták – egyébként kiváló – tanulmányait jelenteti meg (a beszercebányai Bél Mátyás Egyetem hallgatóiéit), hanem gondos szerkesztését tekintve is; az adatolásaikban s hivatkozásaikban következetes, szlovák nyelvű összefoglalókkal ellátott tanulmányok a kötetbe rendezés által nagyobb súlyt kapnak, mint amennyit önmagukban képviselnének.

Az Alabán Ferenc főszerkesztésében megjelent *Kontext – Filológia – Kultúra II. Kontextus – Filológia – Kultúra II.* című sokszerzős tanulmánygyűjtemény (kiadója a beszercebányai Bél Mátyás Egyetem Humán Tudományok Karának Hungarisztika Tanszéke) egy nemzetközi szakkonferencia anyagát foglalja magában a nyelvtudomány, az irodalomtudomány, a fordítás és recepció, valamint a kommunikáció és kultúra tárgyköréből. Rendkívüliségét többnyelvű volta adja (túl nyomórészt magyar szövegekről van szó, valamint egy szlovák és egy orosz nyelvű dolgozatról), valamint többnyelvű (váltakozóan szlovák, angol, német stb.) rezüméi, továbbá természetesen a szlovákiai magyar irodalomtudomány képviselőinek (Alabán Ferenc, Ardamica Zorán, Dósa Annamária, Németh Zoltán) tanulmányai – s mindaz, amit csak egy ilyen megtöbbszörözött kontextus biztosíthat egy kötetnek.

A Fazekas József szerkesztette *Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára* (Lilium Aurum) a szerkesztő-összeállító Zeman-méltatásán és a Zeman-életmű értékelésén (valamint a szintén általa összeállított Zeman-bibliográfián) túl, pontosabban a gyűjteményes munka e két sarkpontjai közt Zeman-hívek, -tanítványok és -tisztelők tanulmányait tartalmazza (szerzői: Szarka László, Lanstyák István, Mészáros András, Szabó Mihály Gizella, Žilka Tibor, Kónya Péter, Grendel Lajos, Misad Katalin, Hushegyi Gábor és Simon Szabolcs).

Negyedikként következze *A Kassák-kód* (a Szlovákiai Magyar Írók Társaságának kiadványa; szerkesztette Juhász R. József és H. Nagy Péter) című album – az „album” szónak a díszes könyv és a fénykép- meg szöveggyűjtemény jelentések értelmében. Lényegében egy nagyszabású (a kötetcímmel azonos nevű) rendezvénysorozat érsekújvári szimpóziumának anyagát tartalmazza; a háromnapos irodalmi-multi-

mediális nemzetközi eseményről, melyhez Kassák Lajos születésének 120. évfordulója szolgáltatta az alapot, minden lényeges megtudható a kötet elő- és utószavából (mindkettőt H. Nagy Péter jegyzi). A kötet ennek a szimpóziumnak úgy foglalata és utólagos rekonstrukciója, hogy maga is képes újabb – a rendezvényt nem csupán követni, utolérni szándékozó, hanem azt más dimenziókban újraértelmező – eseményként hatni. A kiadványt páratlanul szép kivitelezése, belső grafikai elrendezése, igényes tördelési technikája emeli az irodalomtudományos könyvek élvonalába úgy, hogy kiemelkedő szakmai színvonalához sem fér kétség. (Egyébként önnön páratlanságát is kész felülműlni: e könyvből ugyanis ötven számozott, szíttanyomatokkal és DVD-melléklettel ellátott példány is készült.)

Végezetül még szabadjon tennem egy rövid kis exkurziót az irodalomtudomány tartományát gyarapító lapok közé. Itt elsősorban a H. Nagy Péter alapította s 3. évfolyamát Benyovszky Krisztián főszerkesztésében író *Partitúrát* kell említenem, hiszen ez a (Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara és a Sambucus Irodalomtudományi Társaság által jegyzett) periodikum az önmeghatározása szerint is: irodalomtudományi folyóirat. Egy ilyen orgánus talán önmagában is komoly (szakmai) fegyverténynek számíthat, a *Partitúrát* szerencsére nem a léte, hanem a tartalma teszi azzá. Konkrétan világirodalmi közleményei: a 2008/1-es számot a Maurice Blanchot-anyag, a 2-est Miroslav Marcellié, a 3-ast Dominick Lacapráé; a magyarországi kritikusok közül Halmai Tamás, Kisantal Tamás és L. Varga Péter a vissza-visszatérő szerzői a tavalyi évfolyamnak, a szlovákiai irodalmárok közül Bárczi Zsófia, Benyovszky Krisztián, Csehy Zoltán, Dósa Annamária, Hegedűs Orsolya, Keserű József, Németh Zoltán, Polgár Anikó – azt gondolom, ennél sokkal illusztrisabb szerzői gárdát bajosan állíthatnánk fel.

A Madách-Posonium által megjelentett *Irodalmi Szemlében* (51. évfolyam) számomra Szalay Zoltánnak a prózairodalom térfelére vonatkozó könyvrecenziói jelentenek vissza-visszatérően élményt. Rajta kívül Alabán Ferenc, Ardamica Zorán, Csehy Zoltán, Németh Zoltán és Polgár Anikó képviselteti magát és az irodalomtudományt szakmai súllyal; Grendel Lajos irodalomtörténeti sorozata (*Magyar líra és epika a 20. században*) sajnos képtelen felcsigázni az érdeklődésem; a folyóirat 2008/9-es számának irodalomteoretikai blokkja (Alabán Ferenc, Németh Zoltán, Csehy Zoltán) az 51. évfolyam legemlékezetesebb olvasmányaként él bennem.

A *Kalligram* tavaly (17. évfolyam) hat könyvismertetőt közölt szlovákiai magyar szerzőtől; ez a mennyiség önmagában sem nem rossz, sem nem jó, az irodalomtudomány szempontjából a hat (mint szám) valószínűleg közömbös, a közlemények azonban kiválóak: Vida Gergelyé (2008/1.), Csehy Zoltáné (2008/7-8.), Németh Zoltáné és Keserű Józsefé (2008/9.), valamint Benyovszky Krisztiáné (2008/3. és 11.).

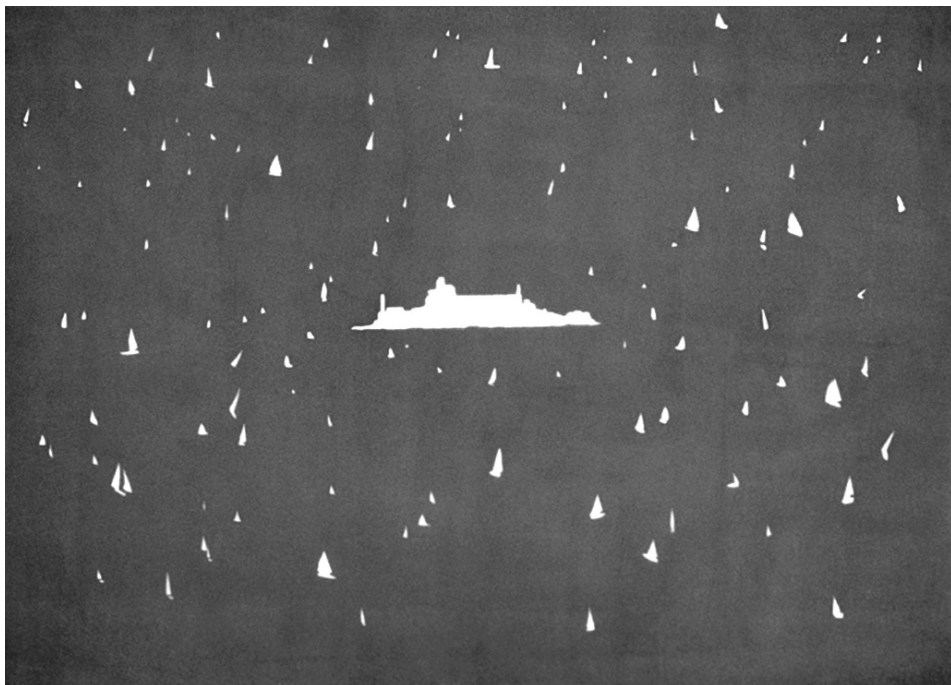
A *Szörös Kőnek* (AB-ART; 13. évfolyam) 2008-ban nem volt olyan száma, mely ne közölt volna szlovákiai magyar szerzőtől kritikát vagy

recenziót, sőt, már bevett gyakorlattá vált a kritika határainak kitérítése egyrészt az esszé és a kommentár felé, másrészt kiterjesztése a többi művészeti ágra (továbbá a természettudományra), a zenére és a filmre főként, mindezt nagyon erős vizuális alappal társítva. Bárczi Zsófia (2008/3.) és Vida Gergely (2008/4.) hozzászólásának köszönhetően tovább folyt-folyik a líra- és „hagyomány”-vita. Ezenkívül a 3-as szám nyilván nem csak szlovákiai magyar viszonylatok közt mondható kuriózumnak azzal, hogy összeállítást közöl magyar szakos egyetemisták könyvrecenzióiból.

Bár (természetesen) a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (Fórum Kisebbségkutató Intézet; 10. évfolyam) csak egészen ritkán, évente egyszer közöl irodalomtudományi jellegű munkát, 2008-ban is volt erre példa: a folyóirat 4-es száma Keserű József tanulmányát hozta.

(Az összefoglaló értékelés a Szlovákiai Magyar Írók Társaságának megbízásából készült.)

Alcatraz, 2002

Szemezgetés a 2008-as év próza-terméséből

N. Tóth Anikó halad a korrall – legalábbis ami a gyermekkönyvei célközönségének életkorát illeti. A *Tamarindusz*, az *Alacindruska* és a *Dülle és Kandika* után ezúttal a valamivel idősebb korosztály számára írt az előzőekhez hasonlóan élvezetes, mégis alapvetően más természetű könyvet. Bár a korábbi művekhez hasonlóan a *Tükörkönyv* is játékos és esztétikus (mindenképpen ki kell emelnem a kötet illusztrátorainak – Csanda Máténak és Németh Ilonának – a munkáját), mégis van benne valami más az eddigiekhez képest. Egyfelől persze felvonultat olyan hagyományosnak tekinthető mesei elemeket, mint az átjárás egy másik világba, a tárgyak antropomorfizálása, a csodás elemek (repülő és beszélő villamos, titokzatos térkép stb.), másfelől azonban nagyobb szerephez jutnak benne az alapvető emberi félelmek (elveszettség, bolyongás, elidegenedés). A könyvben időnként felsejlik – vagy inkább azt mondhatnám: végig ott van a háttérben – egy sötétebb világ, s az olvasó izgalmát fokozza, hogy szorít a szereplőknek, nehogy elnyelje őket ez a félelmetes sötétség.

A mesemondó igyekszik igazodni a megcélzott közönség elvárásaihoz, amikor beemel a történetbe olyan elemeket, amelyek a mai gyerekek világának szerves részét alkotják (mobiltelefon, számítógép, elfoglalt szülők), emellett pedig igyekszik alkalmazkodni a kis olvasók nyelvhasználatához is (csak néhány kiragadott példa: „doki”, „fura figura”, „anyu rácsörög apura”, „húzzál innen” stb.). Ugyanakkor számos leleményes nyelvi megoldással is találkozhatunk (ilyen a „nyafimaffia főnök”, a „krepdesin tömlőc” stb.). Ennek a leleményességnek és játékoságnak az egyik legemlékezetesebb megnyilvánulása a *röküt* nyelv, amely a szavak betűinek (pontosabban hangjainak) fordított sorrendben történő kiejtésén alapul.

Mivel meséről van szó, szerephez jut a könyvben a tanító szándék is. N. Tóth Anikó nagyon rutinosan oldja meg e véleményem szerint igen kényes feladatot: a tanító szándék sehol sem válik direktté vagy erőltetetté, minden esetben nagyon finoman és ötletesen szövi bele a tanulságot a történetbe. Ilyen például, amikor Uzor laboratóriumában kísérletek folynak az emberi gyarlóságok megfékezésére, vagy az a rész, ahol Ani műveltségi vetélkedőt játszik a Vezérlő nevű, nem túl barátságos szereplővel.

N. Tóth Anikó:
Tükörkönyv
(Kalligram,
Pozsony, 2008)

Felnőtt olvasóként gondom csak a történetmondás (mesei?) logikájával (vagy logikátlanságával) volt; néha öncélúnak tündek az egymásból kinövő történetek, amelyek nem is mindig záródtak le. Ezzel együtt azonban azt gondolom, hogy N. Tóth Anikó *Tükörcönyve* – röküt nyelven szólva – *evnyökesem vé za*.

Tózsér Árpád:
Szent Antal disznaja. Naplók naplója (Kalligram, Pozsony, 2008)

Címéből is sejthető, hogy egy kicsivel nagyobb „gyerekek” számára íródott Tózsér Árpád naplója, amely – legalábbis számomra – az év egyik könyvszenzációja volt. A *Szent Antal disznaja* szépirodalmi igénytel megírt napló, s ennyiben méltó társa Márai, Kafka, Tolsztoj naplóinak, mindemellett azonban több is ezeknél, hiszen – mint az alcíme is hírül adja – nem más ez, mint a naplók naplója. E könnyen félreérthető megfogalmazás nem a naplóíró elbizakodottságára vagy hiúságára utal, hanem pusztán arra a tényre, hogy nem egyszerű naplóval van itt dolgunk, hanem egy olyan könyvvel, amely a reflexiónak (legalább) két fázisán is keresztül esett. Mindennél többet elárul arról az alábbi önértelmező (illetve az alcímet értelmező) szövegrész:

„Naplót írok, tehát dokumentálni akarok valamit. De mit? Bizonnyos külső és belső (lelki) történéseket. Lehetséges ez egyáltalán? A dokumentum: hiteles tárgyi bizonyíték. Lehet az írás hiteles tárgyi bizonyíték? Mire a toll a tárgyhöz ér, már csak a szerzőnek a tárgyról való gondolatait, előítéleteit képes bizonyítani. A (viszonylag) hiteles napló az írásnak az a formája volna, amely együtt történne a dokumentálandó történéssel. Ehhez a szerzőnek előre ismernie kellene a történet előzetes forgatókönyvét, a még meg nem cselekedett cselekvés eredményét stb. De a tett és eredménye nem előzheti meg a tettet, az élet forgatókönyvét, ha volna ilyen, az élet pillanatonként hagyná cserben stb. A napló tehát mint olyan: lehetetlen. A tárgyi történet és az írás története között mindig is lesz időbeli eltérés, amely kitéríti a dokumentumot a hiteléből. (...) A napló is csak a tények és a történések, s a kvázi egykorú feljegyzések másként-olvasása. A mai napló a tegnapi napló mai olvasata. A napló naplója.” (155.)

A napló tehát mint az ön-újra-értelmezés ideális műfaja. Mert – valljuk be – elsősorban mégiscsak a naplóíró személye és gondolatai miatt olvasunk naplókat. Tózsér könyve ebből a szempontból igazán izgalmas olvasmány; kirajzolódik belőle a költő-gondolkodó habitusa, az író, a tanár és a hétköznapi ember személyisége. Bár a napló bizonyos mértékig a maszk-készítés műfaja is (nehéz szabadulni attól a gondolattól, hogy minden író, miközben naplót ír, egyúttal önmagát is nézi, amint naplót ír), a *Szent Antal disznaja* nyílt és őszinte könyv. Tózsér nem rejt véka alá véleményét, legyen szó könyvekről vagy emberekről. Ugyanakkor persze önmagát is kellő ironiával szemléli. A naplóban nemcsak a gondolkodó-reflektáló ember jut szóhoz (aki állandóan figyeli önmaga és mások teljesítményét), hanem a hétköznapi ember is (akit kétségek gyötörnek, akinek fáj a fo-

ga, aki unatkozik, egyszóval, aki esendő). Nem utolsósorban ez az, ami Tözsér Árpád naplóját igazán hiteles könyvvé teszi.

Első kötetet értékelni mindig nagy felelősséggel jár. Nemcsak azért, mert a visszajelzés minden bizonnyal rendkívül sokat jelent egy pályakezdőnek, hanem azért is, mert a könyvvel kapcsolatban általában nem alakul ki egyértelmű elvárási horizont, s így az értelmező nem feltétlenül tudja mihez mérni az olvasottakat (legfeljebb saját ízléséhez és előfeltevéseihez). A Nagy Erika első kötetével kapcsolatos elvárásokat egészen biztosan befolyásolják Grendel Lajos elismerő szavai a könyv hátlapján. Akit Grendel ilyen szavakkal indít el a pályán, az a legnagyobb reményekre jogosult.

A *Zsákutca* valóban számos erénnyel rendelkezik, én mégsem szeretném elhallgatni a könyv gyengéit sem. Az általában rövid terjedelmű írások gyakran az ismerőség érzetét keltik a befogadóban. Ez egyrészt a választott témáknak (hétköznapi helyzetek), másrészt a narrációnak köszönhető (a narrátor – azáltal, hogy megszólít, kiszól, egyes szám második személyre vált stb. – igyekszik bevonni az olvasót a szöveg világába). S bár az ismerőség sok esetben az otthonosság formáját ölti, gyakran éppen emiatt marad el a szöveg teljesítménye az elvárhatótól. Az ismerőséggel magyarázható például, hogy a csattanók nem mindig hatásosak. Az *Ünnepnapok tanulságai* című írás csattanója már az első mondatban elhangzik (ami persze nem feltétlenül hiba); megismétlése a végén azonban teljességgel felesleges, arról nem is beszélve, hogy meglehetősen közhelyszerű igazságot fogalmaz meg. Ugyanakkor a szerző képes arra, hogy az olvasó által át nem élt helyzeteket is érzékletes módon jelenítse meg. Ilyen volt számomra a foghúzás – döbbenetesen naturalisztikus és hiteles – leírása a *Nyissa ki a száját!* című szövegben. (Kár, hogy ennek is elkapkodott a befejezése.)

A kötet nyelvhasználatát a nyelvi áttetszőségekre való törekvés jellemzi; nem sejtet, nem épít a metaforikus jelentésre, a közlés mód egyenes és egyértelmű, más szóval nem teszi problematikusá a nyelvet és a megjelenített világ viszonyát (ami persze nem feltétlenül baj, teszem hozzá rögtön). Ettől nyilván nem független a szövegekben megnyilvánuló értékbiztonság. Az elbeszélőnek nemcsak nyelvi értelemben nincsenek kételyei, de morális értelemben sem. Az esetek nagy többségében nem kérdez (kivételet talán csak a *Júlia és a sötétség* képez), hanem állít, azaz egy biztos(nak vélt) pozícióból beszél. Az egyes szövegek a bennük tetten érhető morális célzat miatt meglehetősen monologikus jelleget öltenek. Számomra ez legzavaróbban *A szeretet ereje* című szövegben jelentkezett, ahol az erős moralizálást elég hiteltelen, némileg szappanoperásra sikeredett párbeszéd kíséri.

A kötet mindemellett számos pozitívummal bír. Ilyen a helyenkénti finom humor (*Hanghurrikán*), illetve a plasztikus ábrázolás (*Az özvegy*).

Nagy Erika:
Zsákutca
(AB-ART,
Pozsony, 2008)

Duba Gyula:
Valami elmúlt.
Erni gyermekkora
(Madách-
Posonium,
Pozsony, 2008)

Nyelvfelfogásában Nagy Erika könyvével rokonítható Duba Gyula regényes önéletírása, a *Valami elmúlt*. Bár a metaforikus tendenciák rejtve vagy kevésbé rejtve ott munkálnak a Duba-regényekben, az író szövegeit általában a metonimikus szerveződés, s ezzel együtt a nyelvi egyértelműségekre való törekvés jellemzi. Nincs ez másképp az itt tárgyalt könyv esetében sem, amelyben több önértelmező passzust találunk az író nyelvfelfogásáról. „A szavak természete ilyen, egyszerűen szólnak emberi dolgokról, az elemien tárgyilagos közlés szintjén, itt minden beszédjel azt képviseli, amit tartalmaz a valóságból, a tényeket, gondolatokat és érzéseket közvetlenül közvetíti.” (20.) Nem szeretnék most kitérni ennek a vélekedésnek a filozófiai igazolhatóságára (van-e közvetlen közvetítés), ez ugyanis egy tágabb kontextus felvázolását és egy hosszabb tanulmányt igényelne, inkább azt tartom érdekesnek, hogy miben gyökerezik az író szerint ez a fajta nyelvszemlélet. Az alábbi szövegrész sokat elárul erről: „A nyelv néha olyan, mint az érintés s a gondolat, akár a nemzés! Az archaikus emberi együttélés során különösen olyan, ahol a hagyományok rendjében, az ősi szokások és törvénnyé vált erkölcs kőtablái között a szavaknak kötelező jelentése és érvényes súlya van. Ebben az emberi létben a szó ereje dolgokat mozdít meg és viszonyokat tisztáz, s az elindított gondolat elmozdul, görög és hömpölyög, mint a lavi-na.” (75.) Röviden tehát az itt megjelenő nyelvfelfogás szorosan összefügg egy archaikus kontextusban elgondolt etikával, amelynek alaposabb elemzése, úgy vélem, megérné a fáradságot.

A nyelvfelfogás mellett a könyv emlékezetfelfogása érdemel még figyelmet. Dubánál az emlékezés – bár önéletírásról van szó – alapvetően közösségi jellegű. Nem az egyéni, hanem a közösségi emlékezet, s ennél fogva a közösségi értékrend bizonyul a főhős számára meghatározónak (az apák szava, illetve a történetekben megnyilvánuló narratív igazság). Különösnek is mondható, hogy a huszadik század főáramával (Proust, Kaffka M., Woolf stb.) szemben Duba Gyula könyvében az emlékezés nem a felidézés, hanem a tárolás, a megőrzés értelmében működik. Ez mindenekelőtt annyit jelent, hogy egyáltalán nem válik kérdésessé a múlt eseményeinek lefolyása, vagyis a múlt itt nem a jelenből kiinduló (re)konstruktív tevékenység eredménye (ahogyan azt például a mai emlékezetkutatás is állítja), hanem az elbeszélő tudatában őrzött valóság. Ez a felfogás minden valószínűség szerint szorosan összefügg a korábban már említett értékörző attitűddel.

Végezetül néhány szó a könyv történelemfelfogásáról. A történelem Duba Gyulánál mindig nagybetűs; ez alatt azt értem, hogy a történelemre, mint egy fenséges jelenségre tekint, amely alapvetően meghatározza az ember életét, s amely elől nincs menekvés. Talán ezzel magyarázható, hogy művéből teljesen száműzi az ironia alakzatát: a történelem komoly dolog, nem lehet vele viccelődni, és nem tanácsos őt ironizálni. Ha a történelemről beszél, Duba mindig a pártos hangján szól (csak két kiragadott példa: „A huszadik század szín-

padi jelmezekben, új játékokkal és táncokkal, bohócruhában kopogott be a gyarmati idő ajtaján.” 90., „A rég múlt idők valóságfolyama Erni és Dezső felé hömpölyög...” 99.), s ez némileg zavarhatja a huszadik század prózáján nevelkedett olvasók fülét.

Egészen másként viszonyul a történelemhez Hunčík Péter *Határeset*-e, amely a történelemre elsősorban, mint szövegre, még pontosabban, mint újraírható szövegre tekint. Hunčík ezzel a kortárs próza egyik tekintélyes vonalához csatlakozik, melynek képviselői között főként Darvasi László, Háty János, Márton László, Kukorelly Endre, Talamon Alfonz és Grendel Lajos nevét kell említenünk. Pátosz helyett a *Határeset*-ben a történelem demisztifikáló olvasatával találkozunk. A demisztifikáció legfőbb eszközei az irónia, a nivellálás (amikor nagy és kicsi, szent és profán, fennkölt és hétköznapi ugyanazon a szinten jelennek meg) és a familiarizálás. Míg Dubánál a történelem olyan hatalmas erő volt, amely a jelentéktelen falu életét is patetikus magasságokba emelte, addig a *Határeset*-ben nincs olyan fennkölt érték, történelmi nagyság, amely ne lenne egyúttal végtelenül hétköznapi is. „Szóval, Sztálin elvtárs meg a Führer összekacsintott...” (37.) – mondja a szószátyár elbeszélő, s az olvasó előtt a történelem eme félelmetes tömeggyilkosai máris egy kissé másképp jelennek meg. Ez természetesen nem jelenti a történelem meghamisítását, a történelmi tényeket a regény tényekként kezeli.

Az ironikus beszédmód jelentősége mindenekelőtt abban áll, hogy segítségével az elbeszélő képes másképp tekinteni a felvidéki magyarság történelmére (nem a szokásos tragizáló módon), sőt sikerül egy sajátos közép-európai mentalitást (egyfajta nem-gondolkodásmódot) megragadnia, amikor azt a kérdést szegezi az olvasónak, hogy mit jelent nekünk, közép-európaiaknak Európa szellemi öröksége. Imre bácsi groteszk alakjában ez a kérdés (illetve egy erre adott lehetséges válasz) testesül meg. S ezen a ponton már nem csupán a felvidéki magyarságról van szó – a *Határeset* nagy érdeme, hogy kilép a szűk regionális kontextusból.

A regény elbeszélésmódja főként az anekdotikus hagyománnyal mutat rokonságot; előbeszédszerű előadásmód és magabiztos hangűtés jellemzik, valamint a nagy narratíva helyett a mikrotörténetek előtérbe helyezése. A regénynek több elbeszélője is van, s mindegyikük egyformán távol áll mindenfajta totalizációs igény, egyikük sem tekinti magát az abszolút igazság kihirdetőjének. A narrátorok többszörözése tehát visszahat a regény értékviszonyaira (összetettebbé teszi azokat), viszont érdekes módon nem vonja maga után az alaphang módosulását, s ennél fogva némileg önkényesnek hat. Mivel Feri ugyanúgy beszél, mint István vagy Tomi stb. kérdéses, hogy van-e jelentősége annak, hogy melyik szövegrészt melyikük mondja. Mintha csak az lenne igazán fontos, hogy ne egyvalaki (egyetlen, rögzített nézőpontból) mondja az egész történetet.

Hunčík Péter:
Határeset
(Kalligram,
Pozsony, 2008)

A regény meglehetősen nagy műveltséganyagot mozgat, ezt azonban az író nem tudja mindenhol beledolgozni a textusba. Egyes szövegrészek mintha csupán ürügyként szolgálnának az elbeszélőnek ahhoz, hogy kifejtse gondolatait a melankóliáról, a demokráciáról stb. A szerző ugyancsak túllő a célon, amikor a könyv utolsó ötödében arra vállalkozik, hogy szinte egész Európa huszadik századi történelmét újraírja (Imre bácsi ügynökként való szerepeltése számomra már kicsit erőltetettnek tűnt). Ezzel együtt mégis úgy gondolom, hogy a *Határeset* kiemelkedően jó első kötet, amely a maga alternatív történelemfelfogásával egy gazdag hagyomány figyelemreméltó folytatójának tűnik.

Fájront, 2003

VIDA GERGELY

Líra 2008

(Szlovákiai magyar szerzők könyvei)

Tavaly két olyan verseskötet is megjelent szlovákiai magyar kiadók-nál, melyek valamiképpen a halálközelséget, az elmúlásra való rákés-zülést teszik meg tárggyul, úgy is mondhatnánk, szerzőik *őszikéit* publikálják.

Gál versei¹ az idő múlását azzal próbálják kompenzálni, hogy (a szerzőtől amúgy elvárható) erősen metaforikus versnyelv segítségével visszaépítenek valamiféle idő fölé emelkedő múltat. Amellett, hogy ezen megszólalásmód igencsak idejétmúlnak tűnik, reflektált versbeszéddel talán meg lehetett volna célozni valamiféle aktualizá-ciót. De éppen ebben rejlik a kötet teljes kudarca: a genitívuszos szerkezetekkel, a „csend” és az „örök” hívószavak köré épített, szen-zualitásától (természetesen nem véletlenül) megfosztott metaforiká-val súlyosbított hang teljesen önjáróvá válik. De nem pusztán a „kö-teten belül”, hanem ahhoz a váteszi hagyományhoz képest is, melyet magáénak tud. Számos példa ragadható ki. Például a *Fekete lángok* c. vers, de az *Időm ha volna* ciklus nyugatos reminiscenciái sem intertextusként érthetők, hiszen a hagyomány (a múlt) megfelle-bezhetetlen autoritásának bizonyítékaiként, a *szellem örökös tarto-mányai* felidézésének eszközeiként funkcionálnak csupán. A könyv hagyománykezelését jól jellemzi az a (szerző által) figyelmen kívül hagyott ellentmondás, hogy a működtetni kívánt versnyelv is csupán egyike a választható hagyományoknak, s önmagában már ez aláássa a visszavágyott „egység” egységességét (miközben tisztában van az-zal, ez „vélt egész” csupán). De a könyvben alig akadunk nyomára a többféleségből adódó feszültségnek, melynek az a nyelvi állapot ad-hatott volna teret, amit a Görömbei Andrásnak címzett vers így fo-galmaz meg: *vers volt a szándék de lásd / csupán ezek a szétzúzott szavak / indulnak szeretve köszönteni/ Andrásunk téged*. Csakhogy éppen a szavak nem szétzúzottak a kötetben, a költészet megszólító ereje nem válik kétségesé. A jelölt síkján létrejövő „szakadozottság” inkább a zavaros nyelv működőképességéből fakad, az ismétlések sora így nem ontológiai kérdés lesz ezután, hanem a választott hagyo-mány folytathatóságának kiüresedését prezentálja. Redundanciák so-rozata jön létre, és éppen e kiürültség nem válik reflexió tárgyává.

Hasonló kérdések vetődnek fel Zirig Árpád könyvét² olvasva. El-járása azonban jóval szimpatikusabb Gálénál, hiszen legalább úgy érezhetjük, itt hús-vér ember beszél az elmúlásról, várossal, Dunával, korral, no meg a *másikkal*, ill. a másik emlékeivel. Sajnos a múlta va-

1 Gál Sándor: *A tékozlás emlékei*, Madách-Posonium, Pozsony, 2008.

2 Zirig Árpád: *Küszöbén a télnek*, Liliium Aurum, Dunaszerdahely, 2008.

ló rátekintés itt is nosztalgikus, hiszen a végső menedéket nyújtja (az *emlék hullámváza / a végső menedék*) egy olyan korban, mely már nem vállalható a beszélő számára (elárulnám e kort / mely már erre sem érdemes / csak van megkopottan). Ezért érthetetlen az az írói attitűd, mely nem látszik figyelembe venni az elmúlt (nagyjából) száz év alapvető költészettörténeti fejleményeit. Már pl. az *Ősz és tavasz között* szerzőjének is világos volt 1936-ban, hogy a (verscímben „elhallgatott”) „tél” az elmúlás és halál ismert, és már akkor agyonhasznált toposza. Ezért írhatta Babits nagy halálversét állandó rájátszásokkal: az irodalom kliséi elkopnak, de csak így kommunikálható a személyes lét időbelisége (a saját halál eljövetele). Ahogy Gál Sándornál, úgy Zsirignél is egyoldalú hagyományképpel van dolgunk: a költő valamiféle világlélek, a hajdani váteszek kisvárosi leszámazottja, aki dacol az idővel: *magányosan áll akár a bérci szikla / leperreg a bánat / és minden gyalázat / viharok feszített íves homlokáról* – írja Zsirig a nyitóversben. A kötetzáró, egyben a könyv címadó versének dalszerűbb modalitása mintha árnyalná a korábbiakat, de az egyértelmű metaforizálás (a *fagy kinyújtja csápjait, / egyszer madárrá változom; lejárt útjaim porából / otthont rajzolok az égre*) nem hagy kétséget annak a hiánynak a nagyságáról, melyet a megnövelt ego hagy majd maga után: *Tudom, vak lesz az az éjjel, / mikor a házam elhagyom*.

Nem tudom, mennyire veendő komolyan valamely hátlapra helyezett fülszöveg, de Szászi Zoltán³ kötete esetében nagyon is világos olvasási instrukciókkal szolgál. Megtudhatjuk, hogy „szürrealista kompozíciót” fogunk olvasni, mely „feljegyzésekből és megjegyzésekből áll, töredékekből és foszlányokból” (elől, a belső cím alatt *bejegyzések* műfaji megjelölés szerepel). Az utóbbiak eredeti kontextusa nem visszakereshető, ezért a jelentéstulajdonításban főszerepet kap az olvasó. Maguk a számozott darabok is árnyalják e töredékességet. Szászi szabadverseinek legfőbb poétikai jellegzetessége abban az interpunkció nélküli szó és sortagolásban ragadható meg, melynek következtében átcsúsznak a mondat- és sorvégek, elmozdulnak a jelentéshatárok, egy-egy szóra és szókapcsolatra egyszerre több kontextus vetülhet, ill. más és más kontextust kaphat az újraolvasások folyamán.

Ezen a ponton azonban az a kérdés tehető fel, hogy az utóbb leírt szemiózis valóban képes-e az olvasót krónikássá avatni, vagyis másként fogalmazva, mennyire nyílt szerkezetek jönnek létre (vagy mennyire jönnek létre nyílt szerkezetek). Ugyanis gyanakvásra adhat okot itt is a cím súlyos genitívusza (*A krónikás könyve*), és természetesen az általa metafizikusan is leterhelt hagyomány. A bejegyzéseknek (mint műfajnak) is van olyan olvasata, mely valami lényegesnek a megörökítésére, ill. az erre való figyelmeztetésre terelheti a figyelmet, mint ahogy a krónikaírás is (mint nagy elbeszélés) egyszerre alapoz és őriz meg az időnek.

Úgy vélem, a kötet verseinek nem sikerül feloldani ezt az ellentmondást, mert bár valóban töredékekről van itt szó, de az olvasásban

előre haladván egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy valahova egy-felé mutatnak, azonos centrum felé kulminálnak. Szájszi metaforáinak, képeinek szemantikai távolsága nem a szürrealizmust idézi, s mintha ennek (az automatikus írásból fakadó) véletlenjei is biztos kézzel kerülőnének helyükre. A leírt elcsúszások hatóköre lokális jellegű, különösebb átrendeződéseket nem okoznak, így végső soron a könyv fenntartja a rész-egész hogyományosnak mondható struktúráját.

Természetesen nem egy kiváló darabot találunk a kötetben, melyek szemiozist „nem sikerül” elnehezíteni. Ilyen a 46-os sorszámú, amelyben szerencsésen találkozunk az *egyiptomi sötét* és a fotóautomata szűk tere, s ezek fénytörésében „villan fel” a szubjektum lehatároltsága és centralitásának illuzórikus volta (*körém épül*), s kerül ironikus fénybe a vallásos konnotációkat keltő *menekülésre fogtam* kezdő sora. Az elkészült képet még a Szászira oly jellemző „fölfelé kerekítő leírás” itteni előfordulása (*zúduló parancs, bábeli nyelvek csendje*) sem képes elkomorítani (mint ahogy teszi ezt több alkalommal is a kötetben). Imígyen e töredékek *isten pillanatnyi jelenlétét* próbálják megragadni, lejegyezni, de nem teszik kétségessé e jelenlétet egy pillanatra sem. Oly módon hozva szóba, amint azt a 34-es számú darab rom-temploma teszi: *egy izgatott romtemplom pihegve mesél isten pillanatnyi jelenlétéről*.

Tóth László⁴ kötete a szerző, vagy ha úgy tetszik, a versek beszélőjének nyelvi fordulatát dokumentálja. Ezen lejegyző jelleget az is bizonyítja, hogy a szövegek alatt megtalálhatjuk a vers keletkezésének napra pontos dátumát, aminek nyilvánvalóan szerepe van a kötet jelentésképzésében.

A nyelvi fordulat filozófiai hátterének megvilágítására itt nincs mód, s az sem érdekes természetesen, hogy nem a legújabb keletű fejleményről van szó (hiszen azóta már lezajlott egy képi és egy mediális fordulat is). Summásan, a költészet szubjektumára szűkítve a kérdést arról van szó, hogy eltörlődik a karteziánus (és annak leszármazottjának tekinthető romantikus és modern) szubjektum metafizikai státusa, már nem vers előtti szervező, teremtő entitás, amely birtokolni bírja a nyelvi szemiozist, hanem éppen az utóbbinak köszönheti létét. A problémának számos artikulációja ismeretes a filozófiában és az irodalomtudományban, azt is mondhatjuk, ma már tulajdonképpen közhelynek számít e kérdés. S ebben rejlik Tóth felvetésének veszélye és bátorsága egyszerre. A kötetkezdő vers mindjárt felveti a problémát: *S egyszer csak visszanéznek rá / a láthatatlan betűk (...) s nézi / amint az ég odafentről / lassan olvasni kezdi őt*. Ez az alapviszony lesz meghatározó a későbbiekben is, s nyer többször is megfogalmazást. Két szorosan összetartozó kérdés tehető fel mindezzel kapcsolatban. Mit tud Tóth hozzátenni a jelentős szakirodalommal rendelkező problematikához, avagy miben rejlik a nyelvi fordulat tóthi sajátosságai? Azt teszi-e a nyelv, amit a tematikus megfogalmazások állítanak?

Az első kérdésre egyszerűbben adható meg a válasz, Tóth arra tesz kísérletet, hogy a problematika antropológiai dimenzióját ragad-

4 Tóth László:
*Kötelen, avagy
Amin az ég*, Liliom
Aurum,
Dunaszerdahely,
2008.

ja meg: hogy személyes, napi, átélt, megtörtént tapasztalatként „mondja el” a szubjektum megrendülését a technológizált világban (ezért is a pontos dátumok). A másodikra már nem adható egyértelmű válasz. Ugyanis az olyan megfogalmazásokat, mint pl. a *Magát mondja a mondat; Minden, amit eddig írtál, abbahagy /, visszaolvas téged / értelmez*, a nyelvi kontextus nem képes megfosztani tételes-ségüktől. Vagy a címadó vers záró mondatának önreflexiója (– az *értelmezés lényegemtől foszt meg*) nem írja-e vissza a szubjektumba a diszkurzus ellenőrzésének képességét? Jellemző módon sikeresebbek azok a próbálkozások, melyekben nem válik hangsúlyossá a beszélő illetén önreflexiója, vagy maga a megelőzőttség vonódik írónia alá. Erre jó példa a *Számítógépvers No 1. (mindig e vers előtt / mindig e vers előtt jár / a cursor)*, mely egyszerre képes láthatóvá tenni a szövegalakulást és annak mediális feltételezettségét, s egymásra montírozni a technikai mező mögötti úrt és a lélek melegségét: *mintha angyalok tapsikolnának örömlükben / az alapgép halk zümmögése / számysuhogásukra / emlékeztet*.

Mindezek alapján elmondható, a „projekt” felemásra sikeredett, a projektmenedzser mintha a médium fejlesztésére (egyelőre) nem fektetett volna elég gondot.

Mizser Attila kötetéről⁵ két dolgot biztosan el lehet mondani. Egy: hogy hozza a megszokott színvonalat; kettő: viszont mást nem (nagyon). Ismét pontosan kidekázott szonettekkel van dolgunk, melyek azért már eltávolodnak a bertóki elharapott sorvégű szonettekktől, ami bizonyos értelemben magával vonja a másik érzékelhető módosulást is az eddigiekhez képest: nyíltabb struktúrák jönnek létre. Ugyanakkor ez nem okvetlen használ a könyvnek, gyakran támadhat az az érzésünk, mintha a szövegek hátat fordítanának az olvasónak.

Pedig az olvasóval (és kedvével meg türelmével) folytatott játék (a hátlapra emelt vers szerint is) az egyik fő csapása a korpusznak. A *napszak* c. vers kiválóan szemlélteti ezt a dilemmát: *ha a csavart nem látod bevéded / ösztönösen csak a zajra futsz*. A kötet versei kiválóan viszik végig az olvasás alapvető anakronizmusát, vagyis hogy mindig valahol mögötte loholunk a jelentésnek. Természetesen ha csupán erről a fajta „szövegiségről” lenne szó, kit érdekelne. A kötet kiválóan építi rá ezt a tapasztalatot az életben való bolyongásaink síkjára. Ennek szövegbeli megfelelője egy újra és újra felbukkanó geológiai metaforika (táj, térkép, nyom, völgy stb.), amely persze jó adag kulturális törmeléket mozgat meg. Ezekből bontakoznak ki, vagy inkább villannak fel minitörténetek, minitörténetek emlékei, helyek, találkozások, s egyáltalán, a lírai én állandó mozgásban levése. Ami olyankor a legélvezetesebb, ha a Parti Nagyéhoz hasonló elégikus modalitás kíséri. Olvasás közben végig az járt a fejemben, Mizser szószerint vette a híres Radnóti-frazémát: „térkép e táj”: a szövegekben feltáruló világ legfőbb feszültségforrása abból az eldönthetetlen-ségből fakad, aminek a táj és térképének fölcserélhetősége a forrása.

Nem csoda, hogy minden mozzanat, út, cselekvés egyszerre hordozza magában végérvényességét, és annak utólagos tudatát, hogy másképp is történhetett volna: *volt és én azt hittem végleges / im-már és abban járunk / egy völgyben egy másik völgy helyett.* A térkép semmire sem garancia.

Mindazonáltal úgy érzem, mintha túl gyakran válna önműködővé e szövegzajlás. S ha az olvasó talál is ezekhez kulcsot, felteheti a kérdést: és akkor mi van? Mintha a szerző a végletekig futtatta volna immár e formakészletet. Mintha *ilyen* könyvet Mizser bármikor letehetne az asztalra. Ha akarna.

Azt hiszem, Juhász R. József nem adhatott volna találhatóbb címet kötetének⁶ (mely szerintem a tavalyi év legjobb könyve, „nálunk” bizonyosan). Imperatívusza egyértelmű olvasási instrukciót közöl, ugyanakkor, mivel semmi másra nem utal, eléggé sokértelmű is marad. A cím egyúttal paradoxon is, hiszen a „szétszedettség” az utána következő szövegek alapvető állapota (persze elképzelhető, hogy mindezt még lehet a szövegek szétolvasásával fokozni). Mindez persze csak az olvasó hathatós közreműködésével válik láthatóvá, a megszólítás aktusával vonja be a szöveg az olvasót saját terébe, arra is figyelmeztetve, hogy a hermeneutikai elvű szövegolvasással itt nem megyünk semmire. Az előrelátható deficitből fakadó „dadaista” élvezeteket ajánlja a könyv címe; amit imádunk – márpedig szétszedni imádunk – azt szokás szétkapni, szétszedni. S ehhez jön még a könyv mint artefaktum, műtárgy, áru, mely ha tetszik a „népnek”, akkor a boltból is szét lesz kapkodva (a cím így reklámszöveggént funkcionál).

(Ezen jelentés-nyomok felbukkanásai a *MoMA te drága szöveg*-versében is megfigyelhetők, amit egy igazán elrugaszkodott olvasás – ezért prezentálom zárójelben – mutathat meg, mely ugyanakkor „kiválóan” hajtja végre a fenti instrukciót a szétszedett továbbbszedésére. A vers hosszú, vízszintes „átjáróján”, „folyosóján”, „polcán” az avantgárd alakjai sorakoznak. Az utolsó – *merz* – azonban kétértelmű: egyrészt egy olasz konceptualista neve, másrészt a „folyosón” is szereplő Kurt Schwitters *Merz*-képeire utalva alkotástechnikai, attitűdbeli önreflexió, hiszen a könyvben is találunk asszamlázsokat, és egyáltalán intermedialis irodalomfelfogásról van szó; vagy ha az elnevezés eredetét nézzük [kommerz], erősen satirikus fényben tűnik fel a MOMA raktárkészlete, a művészipar, s a kézben tartott könyv is, a kritika. No de hagyjuk...)

Ez a fajta írásmód maximálisan él az írás grafikai lehetőségeivel (kis és nagy kezdőbetűk szabálytalan használata, különféle betűtípusok alkalmazása, a tördelés, tördelhetőség nyújtotta lehetőségek), nem beszélve a(z) (litteráris) írás és a kép különféle montázsairól. Ezek az eljárások nem okvetlen újak a szerző pályáján, a kritika további feladata ezek funkcionalitásának megfigyelése lehet. Annyi bizonyosnak tűnik, hogy Rökkő szövegei a jelölő-folyamat azon stádiumát ragadják meg, amiben a jelölők nyitottak még bármiféle kapcso-

6 Juhász R. József: *Szedd szét!*, NAP Kiadó, Dunaszerdahely, 2008.

lódásra (lásd a zárójeles olvasatot), amiben bármiféle gyanakvó attitűdön nyugvó olvasói beavatkozás e nyitottság lefékezésének tűnik. És egy percre sem hisszük, hogy ne szövegekkel lenne dolgunk.

A könyv e humánus dimenziója azt is jelenti, hogy az olvasót a maga komplex mivoltában szólítja meg. A „szét” által jelölt „irányultság” nem csak arra utal, hogy nagyon nehezen találunk a könyvben megnyugtató, „stabil” értelmeket, hanem az olvasás optikai allegóriája is, ami a lineáris olvasás állandó kizökkentéséből eredeztethető. A *MoMA*-ban is látott szövegszerveződés a horizontális és vertikális „szemmozgást” ütközteti, a *Vírusnevelő intézet* már azt is megkövetelheti (kinél hogyan), hogy kezünkkel mozdítsuk el a könyvet, már a szöveg primer befogadásának stádiumában is. A példák sora természetesen bővíthető, a lényeg itt egy bizonyos szempontból az, hogy az így pulzáló szövegdinamika erősen materiális/testi kérdés is, mely nem csak a szöveg testét, hanem az olvasót is jelenti. Az olvasó ilyen bevonása a maga aktuális konkrétságában csak az érem egyik oldala. Ugyanis maguk a szövegek is jelzik, hogy egy konkrét valóság aktuális terében és idejében születtek (találunk itt utalást Slotára, Obamára, intézményekre stb.), a szétszóródás tehát nagyon is életszagú. Természetesen ide tartozik még a szerző/beszélő szimpatikus személyessége is, ennek köszönhető többek közt a kötet humora.

Álljon itt végezetül az utóbbi illusztrálásához az utazó-szerző saját készítésű fotóit és ezekhez fűzött leírásait magába foglaló *kamabodzsasorozatból* egy önironikus mondat, amely ugyanakkor plasztikus tömörséggel beszél a szem „használatáról” a 21. században: *mint akit enyhén megérintett az élet turista oldala*. S hogy mit látunk magán a képen?

Szépítkezés. Csak neked, 2000

TsÚSZÓ SÁNDOR

Szépemlékű drága Kassai Szabó Zsóka...

Szépemlékű drága Kassai Szabó Zsóka,
Én most más világból, messzi félholtak országából,
Pislák kis lámpák gyenge gyatra fénye,
Emlékek melege szikráinál írva,
Meleg szempillantását idézem magam elé.
Lássa, hogy ím a szárnyas idő micsoda tereken át sodort el,
Életem morzsáit tengetem fekete komiszkenyér morzsáin,
Kőkeményre fagyott világ kint és bennem is már
Űrré vált a magácska kacagása, mit nem tudom mikor hallottam már.

De ím látja, itt se feledtem el magát,
Rág a bú és alig bírom már a napok múlását,
Álmatlan vagyok hontalan,
Görcsbe ránduló testemet temeti a Gulág
A messzi Rosztov medencéjében.

Kies ez itt, alig van fa, csak ha van is igen messze,
A hideg mérhetetlen, ránk fagy isten lehelete.
Súgnak messze a hegyeken túl vad szelek,
Síratnak-e otthon talán engemet?
Aki itten tőlük messze halok?!
Isten, te vagy csak tudója ennek!

Sírásson maga legalább drága Zsóka,
Zízenve hull a hó lyukas tetőn át takarómra.
A csajkában valami ócska lé, tetején juhaggyú fagy merevre,
Beteg leszek már, érzem végzetem, visznek a lazaretre.
Ósdi világ volt a miénk, de ez a vörös itt, na ez se jobb!

Ziháló mellemben már a halál sípolva figyel,
Sejti nem bírom már soká, s maga hol lehet?!
Ólthatatlan lángok mardossák halódó szívemet,
Kegyed látni még egyszer s hálnék én meg nyugodtan.
A levél is innen csak ennyi lehet. Hát megy!

*(Kelt a nagy orosz
puszták fagyában
Rosztovnál, hol
írta magában
Tsúszó Sándor, kit
az örök hívtak
Tsuzó Alexander
Alexandrovicsnak,
s ha hihetnők
a napi dátumnak,
van ma 1960.
január 24. napja,
igen hideg.)*

Jegyzetek egy szerelmes vershez és új adalékok Tsúszó Sándor életéhez

Fentebb Tsúszó Sándor legújabb előkerült verse olvasható, amelyet egy Rosztov melletti Gulágon szenvedett néhai kassai magyar polgár hozott haza, s amely csak most, a kassai polgár, Sz. Zoltán halála után bő tíz évvel került elő egy véletlen és egy hirtelen költözökódés folytán. A vers keltezése igen figyelemreméltó. 1960. január 24. Egy nappal később a szovjet-országi kormány külön rendeletben felszámoltatta a Gulágnak nevezett büntetőtáborokat. Érdekes még a keltezés helye, Rosztov, hiszen erről a helyről tudjuk, ide sok magyarországi hadifoglyot, de málenkij robotra elhurcoltat is vittek, hogy a rosztovi bányákban dolgozzanak. Arról egyelőre szinte semmilyen információ nincs, hogyan és mikor került ide Tsúszó Sándor. Hiszen állítólag az 1907-ben született Tsúszó 1941-ben Naszrajon autóbalesetben elhunyt. No de, mint az a fentebbi kéziratból is kiderül – amelynek címzettje Szépmemlékű drága kassai Szabó Zsóka, amit a sorok kezdőbetűi felülről lefelé olvasva is kiadnak –, eszerint Tsúszó Sándor nem halt meg 1941-ben. Sőt! Minden valószínűség szerint a halálát csak megrendezte, hogy mint az akkori ellenállás tagja megszabaduljon a Tiso-féle ludák mozgalom kopóitól és az árulóktól, valamint megtévessze a Gestapo nyomozóit, akik már 1941 januárjától figyelték.

Nagy valószínűséggel Tsúszó a megrendezett naszraji baleset után, az ominózus Good Year háborús beszállító gumigyártó cég segítségével előbb Magyarországon, Szerbián át Triesztig szökött, majd onnan Olaszország érintésével Alexandriába, hogy ott csatlakozhasson az afrikai hadtesthez, amelyet Bernard Montgomery vezetett, mint szláv nyelveken értő és az oroszban és kémkedésben is járatos, de megbízható demokrata. Azt véljük sejteni, Tsúszó a fekete-tengeri szovjet hadiflotta morzejelentéseinek megfejtésén dolgozott, rádiósként egy brit hadrendben mozgó Carro Veloce CV 33 típusú 125 kilométeres akciórádiusszal rendelkező kistank személyzeteként az El Alemein-i csatában is részt vett. Valószínűleg 1942 októberének végén kivonták a harcokból vagy megsebesülhetett, mert egy másik, szintén most előkerült, de még nem közölt versében többször utal a Szaharára és a sebesülésére.

Íme néhány sor, ízelítőnek: „....négy nap zúgtak az ágyúk itt El Alemein felett / úgy zuhan rám az éjszaka, mint aknák a hátam megett..., ...srapnelek vad záporában álltam / óh istenek, mit vétett nektek az emberiség..., ...vékonyka páncél mögött didergek / ne higgye senki, jó lehet / Carro Veloce CV 33 / hej, hogy itt vagyok, már bánom..., ...ne mondd, hogy nincs kosárkád / hogy szemembe homok helyett / belőle rózsaszirmot szórnál / meg sebeimre írnek szépeket...”

Hogy az afrikai hadszíntérről hogyan került Tsúszó Sándor a Rosztov melletti Gulágra, erre még keresni kell a választ. Annyi bizonyos a néhai Sz. Zoltán, kassai lakos hagyatékából előkerült durva papírcsíkra, valószínűleg az akkori, tehát az 1960 januárjában megjelent *Komszomolszkaja Pravda* szélére ceruzával írt vers egy megsárgult borítékban találtatott meg. Aláírva, keltezve, megcímezve így: *Vážená pani Alžbeta Kassai Szabóová, Hrnčiarská 13, Košice, Slovensko*. Tsúszó a címzésben még az 1938 előtti nevén említi Szlovákiát, ebből arra a következtetésre kell jutnunk, hogy szinte semmilyen információja nem volt arról, tulajdonképpen milyen állapotok uralkodtak szeretett Kassáján 1960-ban.

Szászi Zoltán közlése

Flashback

Egyszerűen csak arra volt kíváncsi, merre tart a lány. Egyre gyorsabban ment utána, már-már futott, de a lány is egyre szaporábban szedte a lábait. Kezdtet fáradni, mert annyira gyors volt a tempó. Az egyik pillanatban viszont utolérte és elkapta a haját hátulról.

Felébredt és pokolian fáj a feje. Úgy érezte magát, mint aki az éjjel olcsó bort ivott. Kimászott az ágyból és elindult a konyhába fájdalomcsillapítóért. Mikor odaért, akkor vette észre, hogy egy szál semmiben áll a szekrény előtt. Az anyja, aki éppen reggelizett, furcsállotta ezt, és zavarba is jött a látványtól. A fiú bekapott két erős pirulát, majd mit sem törődve ruhátlanságával, elindult vissza a szobájába.

– Nem kérsz reggelit? – hangzott egy félénk hang az asztal irányából.

– Majd – szolt vissza kurtán.

Bezuhan az ágyába és már nem is tudott a külvilágról; azonnal elnyomta az álom.

Ismét az utcát rőtta a lányt üldözve, aki még mindig sietős léptekkel haladt ismeretlen célja felé. Vagy félt valamitől, vagy egyszerűen csak nem akart elkésni valahonnan. Nem érdekelte, miért e nagy sietség, csak ment utána elszántan. Maga sem tudta, hogy miért követi.

– Ebéd – riasztotta álmából egy ismerős hang.

– Majd – jött ki a száján a rövid válasz.

Ismét a lány után ment az utca homályában. Azaz csak ment volna, ugyanis nem látta sehol a „barnahajút”. Nem tudta, mitévő legyen; futni kezdett, hátha az ismeretlen cél hozzá is éppoly közel van, mint a lányhoz; de tévedett. Hirtelen meg kellett állnia, mert egy szakadék szélén találta magát. Megfordult hát és indult a másik irányba, amerre a lányt sejtette, de nem találta. Biztosan az édesanyja riasztotta el a szépséget.

Ekkor cipőkopogást hallott a távolból és a hang irányába fordította a fejét. Ismét látta a lányt és utána is eredt, de túl távolinak tűnt ahhoz, hogy valaha is utolérje őt. Viszont esze ágában sem volt feladni a hajszát, amit annyi ideje folytatott már. Mióta is? Már maga sem tudta; mintha megszűnt volna számára minden, csak a lányt látta, és semmi mást nem tartott fontosnak.

Eltűnt a jelenség, mintha köddé vált volna. Zokogva kapkodta a levegőt a földön fekve, majd üvölni kezdett, de ismeretlen nyelven ordított. Hirtelen egy hatalmas bevásárlóközpont előtt fetrengett koszos ruhában, emberek mentek el mellette szánakozó tekintetükkel ostromozva őt. Nem értette, mi történik vele, hiszen az előbb még egy szépséges barna lányt üldözött, most pedig fekszik a mocsokban, és senki sem segít rajta.

– A kezelés nagyon hosszú időt vesz majd igénybe – hallotta egy férfi hangját, de semmit sem látott, mert sötét volt mindenütt. Koromsötét.

– Mennyi az a „hosszú idő”, doktor úr? – az édesanyja hangja ütötte meg a fülét.

– Nem tudom előre megmondani, csak annyit mondhatok, hogy...

– Anyaaaaaaa! – üvöltött fel.

– Nővér – ordított az orvos is –, nyugtatót a betegnek, mert eltépi a szíjakat.

Ketten fogták le a kezét, egy aprócska szúrást érzett a karján, majd minden szép lett és a szívérvány színei közt szárnyalt odafent az égben. Édesanyja zokogását hallotta, de már az sem érdekelte, csak a fény, amely felől a lány integetett felé. Elindult, kinyújtotta a kezét, de mielőtt odaért volna hirtelen sötét lett és csend. Még egyetlen apró pillanatra hallott egy könnycseppet a padlóra érkezni, aztán semmi.

sikoly

vakremény: félötös kassai
elzakatol
marad a visszhang
üres
füst
valahol

szürke verebek
káromkodnak
még szürkébb kalauzok
csicseregnek
csontsínnek
mutogatnak

időben végtelen
sikoly

drót

kamerák: szemek drótkocsányon
nézik ahogyan zongorázom
drótujjaim rács táncot járnak
a meggörnyedő drótcsontváznak

Piros és kék

A természet megállíthatatlan körforgásának irányítója, kit mi, földi halandók felekezeti hovatartozásunktól függően (már ha nem a hitetlenek táborát erősítjük) előszeretettel hívunk Istennek, Jehovának, Allahnak vagy éppen kozmikus erőnek, megint szürke, nyirkos őszi leplet borított a városra. A régi bérház kis lakását is teljesen átjárta a bús félhomály, maga alá temetve a bútorokat, tárgyakat, papírdobozokat, faládkákat, ócska piksziseket, majd amikor már elvégezte lélekölő, hangulatromboló munkáját, akkor bebújt a fal repedéseibe, és onnan leste kárörvendve az ágyon fekvő nőt, az egykori Nőt, akinek már csupán a teste volt jelen a földi élet valóságában. Na jó, talán még a lelke is. Foszlányokban, töredékekben, mert az egész hangos csörömpöléssel, darabokban hullott valamikor a közönyös emberek lába elé, hogy azok érzéketlenül megtapossák, majd sáros cipőnyomokat hagyva rajta továbbbléjenek. Nem kellett több hozzá, hogy kítaszítottá, kirekesztetté, erkölcsi halottá tegyék, csak két pecsét. Piros és kék. Ennyi.

A Nőből lett nő kedvetlenül feküdt a tiszta, friss illatot árasztó ágyban, ahol egykor annyiszor lehetősége lett volna átélni az érzéki szerelem minden másztó kéjét, a pillanatnyi nemlét küszöbére taszító mámort, amikor megszűnik a tér, és nem marad semmi más, csak a pusztá eksztatikus gyönyör. De őt mindez elkerülte, mert nem önnön testi vágyának engedelmeskedve adta oda magát minden ellenszolgáltatás nélkül, hanem pusztá alázatból és sajnálatból: „Nem volt szívem nemet mondani nekik. Meg aztán, szeresd felebarátodat. Vagy nem?!” De ez csupán szívtelen jószívűség volt. Tökéletes álcája érzelmi nyomorának, mely meggátolta őt abban, hogy őszintén, mélyen szeressen, és ne csak befogadója, de elfogadója is legyen egy férfinak. Nem akarta az örökkévalóságra magához láncolni őket, mellettük ébredni, megízlelni a csók hevében az ajkukból kiserdülő vérük ízét, érezni testük illatát és izzadságuk szagát, semmit sem akart, és semmit sem várt el tőlük. Fogatlan pogány, hájas istenfélő, nyomorék mazochista, nyápic alkoholista ha bebocsátatást kért ajtaján, üdvözlötetett és üdvözülhetett. Szégyenérzet? Büntudat? Minden ehhez hasonló érzés messze elkerülte a Nőt, hiszen ő hitte, nem azt műveli, amit akar, hanem azt cselekszi, amit gyűlöl. Szegény, szegény Pál apostol! De a férfiakat mindez nem érdekelte. Szerették, és jöttek lelkesen, hogy megjavítsanak csapot, ajtót, ablakot, miközben attól rettegtek, ki ne derüljön, merre járnak, mert akkor nem biztos, hogy a Nő kegyei mellé megkapják még a szocializmus szorgos építőinek járó csillogó kis plecsnit is.

Egyszerre kezdett hanyatlani a Nő és a rendszer. Az addig hűséges hódolók egyik napról a másikra már a sokat látott bécsi örömlányok után ácsingóztak, miközben igyekeztek jó képet vágni a pénztárnál, amikor kifizették, mit életük párja a hirtelen támadt nagy szabadság okozta vásárlási lázban a Mariahilfer Strassén összevásárolt. De egy, az önálló akaratótól még a letűnt rendszerben megfosztott férfi, aki esténként a kiskocsmákban ölte sörbe, borba, pálinkába maradék agysejtjeit és emberi méltóságát, miközben bőszen szidalmazta az új módi szerint teamekbe tömörült egykori munkatársait és hirtelen menedzserré avanszált főnökét, hű maradt hozzá. A Nő, aki ekkor már ismét csak egyszerűen Gizike volt, maradt számára a változó világban az egyetlen biztos pont. Hogy az közben megöregedett, megfonnyadt csodabogárrá vált, már fel sem tűnt neki. Mint ahogyan az sem, hogy mikor ment el a férfi. Mikor? Nem emlékezett rá, de minek is, tudta, addig maradt, míg a számára kiszabott idő tartott. Egy óra, egy éjszaka, egy hét, egy emberöltő, nem érdekes, az ő számára már nem létezett idő. Sem múlt, sem jövő, csak a fájdalmas, szorongásokkal teli jelenlét.

Felkelni vagy nem felkelni? Eldöntendő kérdés. Egyszerű. Talán. De mindenki nem lehet drámai hős. A kérdést végül saját önző teste oldotta meg, mely egyre nyomatókosabban követelte elemi létszükségleteinek kielégítését. Lassú, óvatos mozdulattal vette elő a helyéről a tányért, melynek láthatatlan mintáit sokáig nézegette, majd belülről kifelé haladva körkörös mozdulatokkal többször is végigsimította a belsejét. Szorongása azonban nem csitult, így inkább elmosta azt. Erős mozdulatokkal, hosszasan súrolta a patyolattiszta tányért, majd a késeket, villákat, kanalakat, fazekakat, serpenyőket. Egymás után szedte elő szekrénye szegényes tartalmát, miközben tekintetével folyamatosan a kis szobát pásztázta, nyugtalanul, felkészülve egy valótlanságában is valós támadásra. Mire mindennel végzett, már nem is érezte az imént még oly sürgető szomjúságot, éhséget, csupán a testet-lelket emésztő elemi fáradtságot. Kimerülten rogyott le a kis házi oltár elé, melyet gyönyörűen hímzett, Isten nevében lopott oltárterítő fedett. Áhítattól remegő kézzel gyűjtotta meg a vastag, fehér gyertyákat. Jobbról balra, mert tudta, csak így vár rá igazi megbékélés. Jézus békésen nézett le rá az olajfák tövéből, Szűz Mária feltárta előtte szívét, kicsiben és nagyban, aranykeretes barokk képen és a falinaptáron, egy életemben át tartó gyűjtögetés eredményeként. Isten emberré lett, hogy én Istenné lehessenek – zakatolt agyában, miközben hangosan fohászkodott. Az egykor az irigy nők körében köztutálatnak örvendő szépség ma már puffadt, vonásait veszített arcán, melynek jelenlegi formáját mintha szétázott szappanból formázta volna meg egy ügyetlen kezű szobrásztanonc, végiggurult egy kövér könnycsepp. Nem követte több.

Az áhítatnak álcázott áhítatoskodás végén tömjént gyűjtött, majd megnyugodva levett a polcra egy lakattal gondosan lezárt ládikát. A pici kulcsot egy ideig a tömjénfüst felett tartotta, majd óvatosan beillesztette a zárba. Lopva körülnézett, s miután meggyőződött róla, hogy csak a szellemvilág tagjai vannak jelen, elfordította a kulcsocskát a zárban. A kis lakat most is, mint minden nap, némán adta meg magát. Hm. Egy tökéletes áldozat. A Nő lélegzet-visszafojtva, két kézzel nyúlt be a ládikóba, és kiemelt belőle egy kis fekete dobozt. Ennek tetejét viszont már gyorsan, dinamikus nyitotta fel. Nem, inkább feltépte. Az eljövendő bűnbelen eltöltött percek ígéretétől egyre hevesebben vert a szíve, felgyorsult a légzése, kipirosodott az arca, és szinte elviselhetetlenül feszítette egész bensőjét a rá váró szellemi kielégülés utáni sóvárgás. Hetvennyolc kártya, hetvennyolcféle válasz élete létkérdéseire, sorsára.

Megszokott mozdulatokkal rakosgatta külön kis kupacokba a tarot lapjait. Már éppen húzni akart egyet a kártyalapok közül, visszafojtott lélegzettel, felkészülve mindennemű

cassandrai rosszra és jóra, amikor történt valami, valami, mi külső szemlélő számára, ki az ő misztikus világába beavatatlan, láthatatlan és érzékelhetetlen. Megmerevedve, a pilanat törtrése alatt félbemaradt önnön mozdulatától megrémülve, kétségbeesve, perce-kig kiguvadt szemekkel bámult a szoba azon homályos szegletébe, ahol megkopott, szí-nevesztett, gyűrött és megsárgult dobozok közt szerényen megbújva bóbiskolt az egy-koron oly nagyra becsült, de mára az érdeklődés perifériájára taszított öreg tévé. Meg-látnak! – jajdult fel Gizike, és kapkodó mozdulatokkal letakarta a kémkedéssel gyanúsí-tott elektronikus gonosztevőt egy kikeményített lepedővel, melyre Istenbe vetett hite igazolásaként, nem pedig bűnbocsánatért esedezve, önkezűleg hímezte rá, „Legyetek erősek az Úrban és az ő hatalmas erejében”. Huhh.

Miután elhárította az utolsó akadályt is, nekiállt kirakni az asztal fényes lapjára a kár-tyalapokat. Egy, kettő, három. Az újra és újra rátörő hidegségérzettel, tarkója bizsergé-sével mit sem törődve kezdte el egyenként kisilabizálni a lapokat. Az egykor ígész, csá-bító kék szempár most a hájas, petyhüdt szemhéj alól alig látszott ki, miközben hunyo-rogva próbálta fókuszálni látását. Két kehely, A megoldás, Az uralkodó. Megkönnyebbül-ten sóhajtott fel. Ma nincs veszély, kegyesek a csillagok. Mehet. Izgatottan nyitotta ki szekrénye ajtaját, melyben gondosan kivasalva lógtak a tömjénillatú ruhák és a szépen felfűzött fokhagymafüzérek. Rövid gondolkodás után egy mostanra megfakult, avított piros nadrágkosztümöt vett fel, alá egy fidres-fodros, fekete csipkecsodát, majd egy kis üveg-ből szenteltvizet öntött a csuklójára, fültővére, nyakának egykor oly sokat csókolt hajla-tára. Ragaszkodó természet lévén, nem volt szíve megválni élete előző szerepének kel-lekeitől, így utolsó simításként sikerült személytelenségében is személyes arcot festenie magának.

Jobb lábbal lépett ki az orrfacsaró macskahúgyszagot árasztó, sötét körfolyosóra. Re-mélte, nem találkozik senkivel, nem kell leereszkednie senkihez, de ha igen, az sem baj, elvégre ki lealázkodik, az felmagasztaltatik. A keskeny csigalépcső minden egyes fokánál megtorpant, körülnézett, nem követik-e. Huszonnégyszer. Az utcára kiérve meglepetten vette észre, hogy a reggeli bús sötétség szertefoszlott, és helyet cserélt a gyengélkedő őszi napsütéssel. A táskája mélyéből éppen előhalászta a hetvenes évek divatját idéző napszemüvegét, amikor összetalálkozott a szomszédjával. – Szép jó napot! De csinos ma! – Ne mondjon ilyeneket, még meghallják! – pirított rá a kedvesen mosolygó férfira zavartan. Ő már a rendszerváltás után költözött a házba. „Ez a hülye is minek köszönget, még azt hiszi a szomszédasszony, hogy el akarom csábítani az urát, pedig dehogyis kel-lene nekem egy ilyen semmirekellő fráter, mindenki rajtam röhögne, benne lenne megint a tévében, rádióban, újságokban meg mindenhol, én nem engedhetem meg magamnak ezt a blamát, mit gondolnának odafönn rólam, még megtudná az Úr, csak ez hiányzik, és még vigyorog is a hülye, azt hiszi, akkor nem fog elkárhozni, dehogynem, mindenki el-kárhozik, mert mindenki eredendően bűnös, mindenki, rám pedig ne számítsen, én nem szólok az érdekében egy szót sem, tudom én, protekciót akar az Úrnál, de csak azért sem halok meg.”

Gondolatai teljesen lekötötték, nem észlelte a külvilág zaját, apró részleteit, a parkban hangosan visongó, síró, nyafogó, kacagó ártatlan gyermekek zajongását, a foghíjas macskakövek fájdalmas sóhajait, amint csámpás cipősarkaival beléjük rúgott, csak az agyában zakatoló szöveget hallotta, anélkül hogy felfogta volna, tudatáig eljutott volna elrontott élete drámai végjátékának súlya, fájdalmas valósága. Nem fogta fel, hogyha va-laki azt véli, hogy ő valami, holott semmi, önmagát csalja meg. De Gizike már rég nem volt önmaga, elveszítette a benne élő Nőt, aki képes volt mosolyogni, nevetni, flörtölni,

kacérkodni, sírni, zokogni, ordítani, vetelni, és ezzel együtt élni, élni, élni... Neki nem hiányzott. Másnak sem. Csak Egy ember.

Lépései egyre jobban lelassultak. Elfáradt. Már régen elszokott saját teste súlyának cipelésétől. Minek is rak az Isten ilyen nehéz terhet ránk, mikor előbb-utóbb úgyis elrohad? Már csak pár lépés választotta el céljától, a kerületi rendőrség nem éppen tiszteletet parancsoló roskatag épületétől, amikor hirtelen megtorpant, és fittyet hányva a körülötte el-siető, bámészkodó emberekre, hangos motyogás kíséretében elkezdett kutatni hatalmas vászonszatyra mélyén. „Itt kell lennie, ide raktam, biztosan ellopták, hogy ne legyen szerencsém, igen, amikor átkutatták a lakásomat, hogy aztán terhelő bizonyítékként használhassák fel ellenem, hogy megégyessenek, máglyahalálra küldjenek mint boszorkányt, tudom, hogy ellopták, mert félnek tőlem, ők tudják, hogy ki vagyok, hogy én Valaki vagyok.”

Egyre elkeseredettebben keresgélt, majd leguggolt a kutyagumikkal tarkított keskeny járdára, mélyet sóhajtvá beszívta a nagyváros benzinbűzös levegőjét, és szép sorjában elkezdte kirakni maga mellé kincseit, melyektől soha nem vált meg, mindig mindenhova vitte magával, mint az ember önnön árnyékát. Egy öreg, agyonolvasott Bibliát, egy fehér szalaggal átkötött kopott bugyellárist, egy törött tükröt, egy foghíjas fésűt, egy üveg szenteltvizet, egy rózsaszínű imafüzért, berámázott fiatalkori önarcképét, egy kis ezüstkeresztet, egy hímezett zsebkendőt, egy fej illatos foghagymát, egy zacskó avas tepertőt, egy elgörbült ingát és egy giccses, szárnyaszegett gipszangyalkát. Miután mindent kipakolt, a táska sarkában megbújva meglelte az elveszettnek hitt fehér kis krétadarabot. Óvatosan a tenyerébe vette, mintha csak egy törékeny kismadarat tartott volna, majd hosszasan, átszellemült arccal csodálta. „Hát mégsem veszett el!” Majd miután kiélvezte a megtalálás örömteli pillanatát, kilépett a cipőjéből. Harisnyán keresztül is jól kivethették volna a járókelők a csúf bütykeit, megduzzadt vizenyős bokáját, ha nem tartották volna kevesebbre egy futó pillantásnál, gúnyos mosolynál. Nem nézték meg, nem bámulták, nem csodálkoztak rá. Nem. Elkapták tekintetüket, elfordították a fejüket. De Gizike ügyet sem vetett rájuk, számára csupán egy dolog volt fontos. Tökéletes, szimmetrikus kereszteteket rajzolni a kis krétadarabbal cipője talpára. Így felruházva minden földi és földöntúli ártó szellem ellen, nyugodtan lépett be a rendőrkapitányság kapuján.

Odabent a rend ügyeletes őre éppen ebéd utáni kávéjával próbálta meg felvenni a harcot sztoikus nyugalomnak álcázott közönyével és unalmával szemben. – Jó napot! Azt szeretném megtudni, hogy hol tehetnék bejelentést eltűnési ügyben – érdeklődött Gizike, öntudatlanul is az értelmes állampolgár álcája mögé rejtőzve. – Attól függ, asszonyom, miről van szó pontosan. Eltűnt személyek után csak negyvennyolc óra elteltével adjuk ki a körözést. Ki és mikor tűnt el? – Hát tulajdonképpen a párom, az a részeg disznó, vagyis egy része veszett el. Nyomtalanul! – tette hozzá Gizike, erősen hisztériás hangszíjjal az utolsó szót. A rend őre gondterhelten összeráncolta homlokát, majdnem megvakarta tar üstökét, majd elgondolkodva szemlélni kezdte az előtte álló teremtményt, mint egy absztrakt kiállítási tárgyat, melyről nem tudjuk eldönteni, hogy egy rothadásnak induló pockot vagy bombatámadás áldozatául esett toronyházat ábrázol-e. Szenvedett. Hirtelen nem tudta, valójában melyikük szellemi képességeivel is van gond, de végül ráeszmélt, itt és most, minden körülmény közt csak ő lehet a nyerő, a törvény szigorú szolgálja, ki ráadásul nem holmi közönséges halandó – szerinte, mindennemű übermenschézés nélkül, eredendően több az előtte álló asszonyállatnál – hiszen ő férfiból van. Kihúzta magát, majd rezzenéstelen arccal feltette a nagy kérdést: – Hogy érti, hogy a férje egy része veszett el? – Dehogy a férjem, mit sérteget engem, kinek kellene

az a semmirekellő, még csak az hiányozna. Iszik, mint a gödény, de az az ő baja, mert így nem örökölheti Isten országát. Csak a párom. Néha. De most tényleg bajban van. Ki kell adniuk a körözezt, életbevágó, értse meg, elő kell keríteniük a protézisét. A felsőt, kicsit sárga, és az egyik oldalsó lepörcent, de az övé. – Talán érdeklődjön a talált tárgyak osztályán. Ez nem tartozik a hatáskörünkbe. – Á, ott már voltam, de hiába, elküldtek, de még a mentősök is. Tudtam, hogy nem fog nekem segíteni senki, mert irigykednek rám, utálnak, sunyi módon megkeserítik az életemet, mindenki, mert tudják, én valaki vagyok! Valaki. Tennem kell valamit, mert cselekedetek nélkül holt a hit is! De mit? Mit?! – Sajnálom, de nem tudok tanácsot adni. A viszontlátásra! – zárta le végül a rendőr a beszélgetést, mert már kezdte feszélyezni a másik pusztja jelenléte, a kínos szituáció. Minden másodperc elteltével egyre tehetetlenebbnek érezte magát. Bármennyire igyekezett is, nem bírt visszaemlékezni, vajon kapott-e hasonló esetekre útmutatást, tanácsot, van-e szabály, megoldás, bármi, ami kapaszkodót nyújthatna neki, mit kezdjen ezzel a fura nőszeméllyel, aki szemlátomást nemigen akarja elhagyni az őrszobát.

Gizike, mit sem sejtve a másik lelkében lezajló vívódásról, csak mondta, mondta megállíthatatlanul saját belső monológját, miközben rimázkodott, könyörgött, esdekelt, fohászkodott, majd mikor végre elhallgatott, azt a reményt ébresztve szellemi kínoknak alávetett rendőrünkben, hogy végleg kifogyott a szuszából, egy nagyot sóhajtott, majd mély levegővétel után, ezúttal új, erőnyes hangnemben korholt, vádaskodott, fenyegetett tovább.

Hogy mi volt az utolsó csepp a pohárban? Ki tudja. Talán a hatalmát veszített Lucifer földi galádságaitól, a mennyország őrző-védő szolgálatát ellátó arkangyaloktól, a pokol bugyraiban üvöltöző elevenen elkarhozott rosszfiúk társaságának ígéretétől, a halált hozó Belzebub közeledtétől vagy egyszerűen csak az őt riogató Gizike eszelős tekintetétől ijedt meg a rendőr. – Fogja be a pofáját, és tűnjön a pokolba! – ordított rá a meglepett nőre. Gizike megsemmisülve, némán meredt a férfira, majd lassan curukkolva megindult az ajtó felé.

A forgalmas utcára kiérve hirtelen megtorpant. Merre? Hogyan? Miért? Csak a kérdések maradtak. Pár lépés után lerogyott az utcai virágosláda kőperemére, táskája mélyéről előkutyászta a kis ezüstkeresztet, miközben folyamatosan zsolozsmázta: „Uram, ne fordulj el szótlanul tőlem, halld meg esedezésem, mikor kiáltok hozzád, mikor felemelem kezem az ég felé, ne számlálj engem a hitetlenek, gonosztevők közé, segíts meg, hallgasd meg esedezésem...”

Lassan, észrevétlenül borította gyászfátylát az éj tündére a városra, utcákra, terekre, emberekre, kutyákra, macskákra és Gizikére. Egyre nyirkosabb, hűvösebb lett, de Gizike, elgémberedett tagjairól tudomást sem véve, minden tudatos elhatározás nélkül, hősiesen kitartott őrhelyén, és kiszáradt szájjal kántált. A nap végén a fáradt, elcsigázott rendőr már éppen hazafelé indult, amikor észrevette őt. Káromkodva kotorászta elő telefonját. Megtalálta a megoldást a nő minden bajára. – Halló?! – Felvették. Gizike sorsa megpecsételődött. Személyes végítélet. Nem kellett hozzá több, csak egy hívás és két pecsét. Piros és kék.

„...kép zuhog át a szón...”

Kovács András Ferenc: Sötét tus, néma tinta

Kovács András Ferenc költészetének értelmezhetőségében – kétség-telen – a palimpszesztus, azaz az áthallásos, átírással szöveg poétikája kínál meglehetősen stabil támpontokat. Azonban a 2002 és 2009 között született versekből készült válogatás – vagy ahogyan a *Sötét tus, néma tinta* meghatározása jelzi: *Vázlatkönyv* – a játékosságon és a hagyomány különböző színrevitelein túl más fontos tapasztalatra ugyancsak felhívja a figyelmet: nevezetesen a későmodern költészet szón alapuló esztétikájára.

Természetesen a szó alkotóerején alapuló líra maga is olyan konstrukció, mely lehetőségfeltételeit nem a mimetikus utánképzésben, de nem is a szimpla másolásban, utánpótlásban, idézésben látja (jóllehet mindkettő szuverenitásának illúzióját megteremti), hanem mindenekelőtt abban, hogy a fikatív teret, fikatív világot létrehozó zárt szerkezetekhez képest, illetőleg ezeken belül, a szó „beírásának” mozzanatára helyezi a hangsúlyt. A beírás pedig minden pillanatban tudomásul veszi, hogy az a hely, ahol a szó íródik, olyan tér, melybe már írtak, így az az egyébként önálló, hangja egyediségét megtartó megszólalás, mely a szövegeket építi, akkor is reflexív marad önmagára nézve, amikor a költészet fikcionalitása az olvasás során úgymond „felülkerekedik” a beírás reflexióján. Magyarán, jóllehet Kovács András Ferenc kötetében ezúttal is számos alkotás felhívja a figyelmet a maga alkotás- vagy alkotottság-létére, az a világ, mely a szó által teremthető, szerencsés módon egyre több helyütt hozza nyugvópontra az oscilláló mozgást szöveg és olvasói tekintet között.

Valószínűleg szerepet játszik ebben az is – túl az eddigi életmű hangsúlyaihoz képest történő tudatos vagy tudattalan elmozduláson –, hogy az itt megidézett hagyományok, formák, poétikák és stílusok az antik költészet veretes retorikájától kezdve a reneszánsz ehhez viszonyított újító re-kapitulációján, a romantikus költészet természet- és metafizika-élményén át a modernség több különböző formációjáig, vagy éppen a távol-keleti, mindenekelőtt japán műformák és poétikák termékeny beépítéséig, sok olyan tényezővel szembesítenek, melyek átértelmezhetik a palimpszesztus és a játékosság poétikájáról gondolatokat. Nem volna elégséges tehát, ha az értelmezés megtorpanna pusztán annak megállapításánál, illetve tudomásul vételénél, mint hogy ez a költészet határozottan és magabiztos kézzel gyártja a maszkokat, valamint sajátít át hagyományokat a líra történetéből. Mert

ugyan nyilvánvalóan ezt *is* teszi, ám a még kölcsönvett szó vagy műforma is olyan individuális hangon keresztül szólaltatható meg, mely relativálja e költészet „csupán” játékos jellegét. Ugyanis már a *Vázlatkönyvnek* az első ciklust megelőző, tehát a kötetet tulajdonképpen fölvezető műve, az *Újévi vers, csak ennyi* oly módon tekinthető a játékos-ság, az önreflexió előrebocsátásának, hogy az egyébként nagyon erős szcenikájú költemény fikciójához méri a szó beíródásának reflexív poétikai eseményét: *lelkesült dolog: könnyed, / tömör darabka / égtükör, fölösleges / rész, földi lom, szó, / játszi jégstilánk, pörög.*

A természeti képet teremtő szó jellemzően nominalizáló retorikája egyszerre építi ki a versvilág fikcióját, és ebbe a fikcióba illeszti bele, mintegy kontingens elemként, a szó önreflexióját egyaránt. Ily módon a költemény alaphelyzete, a befagyott folyón odébbbrúgott jégstilánk pörgése, majd megállapodása olvasható erős költői kép-ként, illetve egy fiktív világ fölillantásaként, mely a megszólalás modalitása folytán olyan szubjektív értelemlehetőségek számára ugyancsak könnyedén és nagyon is igenelhető módon utat nyit, mint a melankólia vagy a szomorúság „hangnemének” tettenérése. (Jöllehet ez valóban sugalmazás, semmint a sötét tus vagy a néma tinta, azaz az írás anyagszerűségének sajátja). De olvasható úgy is, mint a szavakból kiépülő világ ön-tettenérése, ahol a szó maga ugyanolyan elem – egy föl sorolás része –, mint a fiktív világot teremtő más szavak.

A kötet eme vonása – tehát, hogy a szó általi világteremtés, illetve az olvasói tekintet mozgása közti oszcillációt finoman nyugvópontonra juttatja, kiegyenlíti – nyitott hatástörténeti helyzetbe hozza a verseket. Hiszen úgy viszonyul a hagyomány alakíthatóságához, hogy a megszólalás egyedisége a reflexiót mindig a versvilág részeként, nem pedig a fölött hozza létre. És bár ez a konstrukció ugyancsak emlékezet-be idézhető, a nyelv itt korántsem az „akart” vagy „csinált” költészet áldozata, hanem ellenkezőleg: maga nyit utat a keletkező mű (tervezhetetlen) kimenetelének. „Innen tekintve nem nehéz belátni – írja Kulcsár Szabó Ernő tanulmánya –, miért van kardinális különbség az olyan vers-értelem vagy -jelentés között, amelyik a valamit már mindig is gondoló nyelv és a kijátszhatatlan költészettörténeti hagyomány erejével való találkozásból *keletkezik*, illetve aközött a – már Babitsnál és Márainál kárhoztatott – nyelvi *trükk* között, amely a nyelv »játékait« működtetni és uralni képes »bűvészműtatvány« illúziójának terméke, tehát inkább »csinálják«, mint keletkezik.” („magát mondja, ami írva van”. Jegyzetek az újabb magyar líráról, *Prae*, 2008/3.)

Roppant istenek
ihletét hullám hozza
sugárhajón – roncs
poéta kopott padon,
parkban sütteti vázát.
Ró a sápadt kéz

a viaszba pár sort... Vár
a költő még, s mosolyint,
ha lányok melle
villan, ring – szerelembe
hulltan szebb a halál is.
(Függelék antik költőkhöz)

És homokdűnék, vádik,
Kiszikkadt vízmosások,
Vad szorosok, szirtfalak,
Tar, meredek tűz

Ragyogása, magasba
Törő láz... Ezt szerettem
Én, a kérlelhetetlen
Lángot a szóban.

(Sivatagok, kőszálak)

Ahogy az antik költészet jellegzetes szcenikáját idéző antikizáló retorika témájává teszi az ihlet „születésének” történetét, majd azt észrevétlenül a vers „testének” anyagává alakítja, mely végül egy hasonlóan ívelő mozgással a költemény „metafizikai” horizontját rajzolja föl, úgy a nominális nyelvhasználat redukált, mégis veretesnek ható formációja is a szó alapú líra világteremtő és megismételhetetlen konstellációját állítja. A *Sötét tus, néma tinta* költeményei éppen ezért úgy képesek utalni a cím szöveget, írást, tehát a betűt, a szót materializáló eseményére, hogy eközben a verset képező szavak nagyon is hatásosan alkotják meg (fiktív) világukat. Amint alighanem a szó képe, illetve a szó anyaga közti feszültség úgyszintén visszaolvasható – méghozzá költészettörténeti értelemben is releváns módon – a kötet szövegeibe. A „metafizikus” sík, valamint a vers keletkezésének anyagszerű eseményei hatásos módon nem hátrálnak meg a szövegvilág fenomenalizálhatósága, a hang átsajátíthatósága, azaz, egyszerűbben szólva, az olvasás „gyönyöre” előtt, de nem is teszik kizárólagossá a „metafizikus” horizontot, hiszen azt a vers rendre visszavonja az egyébként ebbe a síkba beillesztett poétikai–materiális reflexiók által.

A versszövegek „metafizikus” síkja vagy fenomenalizálhatósága az áthallásokon, átjátszásokon túl is a nyelv és a hagyomány találkozásából rajzolódik ki, ami szubjektum- és költészettörténeti következményekkel ugyancsak jár. A szó teremtése és teremtődése ugyanis arra az individuális hangra egyaránt kijátszhatatlan nyomást gyakorol, melyen keresztül maga a versszöveg megszólaltatható. E kötet egyik érdeme, hogy versei mégsem ezeknek a történeteknek, valamint e történetek reflexiójának szimpla rögzítését végzik, vagyis nem meta-versekként vagy meta-reflexiókként létesítik szó és hang találkozását. Sokkal inkább a kijátszhatatlan események ismerőségéből vagy ismeretlenségéből fakadó véletlenszerű verskeletkezést viszik színre úgy, hogy a szcenika hangulati bázisa, tehát a versvilág megalkothatósága, a hang átsajátíthatósága sértetlen marad, az olvasás pedig felismeri az előzetes tudás alapján létrejövő „élményszerűséget” egyaránt.

Sötétedéskor
hűvös fák vagy vadvizek
árnya suhog föl?
Semmi különbség éjbe
enyésző verssorok között.

(Csíkszépvízi vázlatok. – 2004. augusztus 21.)

A fenti szöveg szinesztéziás élménye egyszerre mutatja föl a dolgok, azok képe, illetve *hangja* közti különbséget a beírás által, majd von hasonlóságot a látható verssorok „eltűnésével”. (Mindegyik élmény a sötétedés természeti jelenségének hatására tapasztalható.) Az olvasás tulajdonképpen e ponton azt is tudatosíthatja, hogy a natúra képeinek romantikus átsajátítása a lélekállapot, hangulat, modalitás azonosítására oly módon vesztí el történeti indexeit, hogy a „hűvös fák”, a „vadvizek árnya” suhogásának azonosíthatatlansága a „sötétedés” ugyancsak természeti tapasztalatakor a vers olvashatóságának tapasztalatával kerül egy szintre, s nyer ezáltal új történeti indexet. Persze, amint az olvasás képes megalkotni a már beírt szó fikciós horizontját (a „sötétedést”, a „hűvös fákat” vagy a „vadvizeket”), úgy az értelemképzés vagy a megértés megelőzőttségére szintén ráismerhet: amennyiben igaz az, hogy sohasem tiszta hangokat hallunk, hanem már mindig kocsizörejt vagy éppen kalapács hangját (Heidegger), vagy itt: suhogásként *fák* vagy *vadvizek* (árnyainak) suhogását, annyiban a versvilág képei szintúgy olvashatóvá válnak, miközben a kijelentések éppen a felismerhetetlenséget, az azonosíthatatlanságot, így az ismeretlenséget, a megkülönböztethetlent állítják. Konstatív és performatív retorika ilyen találkozását végül az olvasás és írás aktusának tematikus visszavonása követi, miközben a visszavonás már maga a születő vers részeként íródik.

A természet szó általi megalkotása pedig szubjektumtörténeti tekintetben úgy válhat megkerülhetetlenné, hogy a natúra *részeként*, nem pedig attól függetlenül létező ember azt ismeri föl – a szövegben toposzok, mint az öregedés, elmúlás, belenyugvás igen finom, pátoszmentes beépítésével –, hogy a lélekállapot vagy hangulat, modalitás volta képp független a természet „történeitől”, miközben e történetekhez olyan előzetes tudás tartozik, mely a vers keletkező képeinek olvasását a képek „modalitásának” olvasásához kapcsolja. A legváltozatosabb formák pedig e nyelvi történetet mutatják meg más és más alakban:

Ködözik még a
Cseroldal vágatában
Rozivölgye, száz
év múltán is – nélkülünk
lélegzenek nagy erdők.

(Csíkszépvízi vázlatok. – 2004. augusztus 27.)

elmegyek innen is el
háncskalapom viszi szél
rossz magamat meg a föld
hordja időtlen

(Hét humoros dal, 3.)

Hajtsd le fejed vén
hegy vállára, zokogj, friss,
hajnali felhő!

(Kedveséhez szól)

Akár haikuról, koanról, akár japán népdalformáról, vagy éppen elégia skicceiről legyen szó (esetleg más műformákról – a *Vázlatkönyv* egy helyütt világossá teszi kapcsolódását a *Daloskönyvhöz*, ezzel pedig nem is annyira egy konkrét hagyományhoz irányít, mint inkább hagyomány és innováció tervezhetetlen találkozására utalhat), a naturában megjelenő szubjektum mindvégig olyan elemeknek van kiszolgáltatva, melyek a tőle független létezést állítják. És ugyan a létezés ezen a ponton felmutatható – a versek keletkezése lényegében ennek, ily módon pedig magának az olvasásnak az allegóriája egyben –, a szubjektum számára az ehhez való hozzáférés mindig csak részleges lehet. Ahogyan a hátúszás perspektívájából kirajzolódó kép részlegessége a létezők, illetve a létezés részleges megismerhetősége feletti merengésre nyújt alkalmat, úgy a japán népdal formájában megfogalmazott múltas-tapasztalat hiába vetíti előre a szubjektumot mint kiáramlási pontot („elmegyek innen is el”), a natúra befoghatatlan ereje úgy választja le a hozzá – tehát az emberhez – tartozó darabokat (itt még az olyan egyszerű tárgy, mint a hancskalap, is „metafizikai” létezővé emelkedik), ahogyan ezzel kiasztikus együttállásban a „földnek” kiszolgáltatott ember térben és időben való mozgása, haladása voltaképp rajta túlható történésként a kiinduló pozíciót egyaránt átfogalmazza. Ezzel párhuzamosan, a haikuk többsége – kihasználva a forma nyújtotta lehetőségeket is – a már ember nélküli világot a megszemélyesítésekkel igyekszik emberivé tenni. A szó poétikájának előtérbe kerülése tehát egyszerre nyújtja a „metafizikából” és a modalitásból fakadó élményszerűséget, a szó által beírt képek asszociációjából nyerhető esztétikai tapasztalat lehetőségét, valamint, éppen a beírás által, a szó nem tolakodó, nem keresett, hanem *keletkező* önreflexióját. Az „álmodott dallam”, a „(meg sem) írott versek árnyai” képzelet, fikció, illetve megértés, értelmezés határán léptetnek be a versekkel való lezárhatatlan dialógusba, miközben világ, a szó világa és az olvasás beszédes együttállását mutatják meg, a kortárs magyar költészetben különösen termékeny, s alighanem most már megkerülhetetlen módon.

Mint a világ is –
 Vázlatkönyv, nem Daloskönyv,
 Csak földerengő
 Dallamok, csak álmodott,
 Csak képzelt, meg sem
 Írott versek árnyai
 Gyűlnek a mélyből –
 Mind szikkadt, kedvtelen váz,
 Mind szótlan kérlel:
 Lhasson fénnel ömlő
 Sötét tust, néma tintát.
 (Egy könyv a feledésnek)

Objektívⁿ

Juhász R. József, H. Nagy Péter szerk.: A Kassák-kód.
Szlovákiai Magyar Írók Társasága, Pozsony, 2008. 206 old.

Egyes szerzők a kánon piramisának legtetején pihennek, de nem szól hozzájuk senki. Akadnak aztán kirekesztettek, akiket fokozatosan (újra) felfedeznek. És vannak olyanok, akik koruk nagy nézetkülönbségeit hátrahagyva egyre nagyobb elismertséget kapnak. Ide tartozik Kassák is. Míg a húszas években sokan kétkedve tekintettek alkotásaira, sok művész számára mára már ezek az ellentétes érzelmeket kiváltó művek jelentik az alapot. Már nem az a kérdés, elfogadjuk-e Kassák művészetét, sokkal inkább az, hogyan tudjuk megközelíteni azt. Mindeközben pedig érdemes azt is észrevenni, hogy nem elég a síkban keresgelnünk, a mélység is fontos. Kassák mindehhez egy jó nagy adag, különböző színű és formájú gyurmát hagyott az utókorra (hogy azt a posztmodern kor lehetőségeivel élve mindenki úgy formálja tovább, ahogy akarja, de ugyanakkor valahol mélyen tudatában legyen, kitől kapta az örökséget), valamint a vándorút jó nagy részét, melyet a követők saját belátásuk szerint járhatnak be.

A *Kassák-kód* is valahogy így épül fel: mindenki a neki megfelelő színekkel és formákkal dolgozva alkotta meg a maga részét, mindenki saját tempójában, irányát követve halad(t), és ami nagyszerű, az az, hogy a legtöbben találkoztak is.

Már első pillantásra látható, hogy színvonalas kiadványról van szó, a közelítés során pedig szerencsére nem akadunk belső szépséghibákra. A kötet négy részre tagolódva követi a 2007. március 22–24-e közt Érsekújvárott megrendezésre került, azonos című szimpózium menetét. Az Első közelítést, azaz a kötet első részét (kioszorúzás, Tisztelet Kassáknak című kiállítás megnyitója) képanyag örökíti, a Második közelítés a szimpózium előadásainak írott anyagát tartalmazza, a harmadik részt a Kassák Hommage multimédia-est pillanatképei alkotják (sajnos hanganyag-melléklet nélkül, ami jelentősen növelte volna a szekció multimediális voltának érzékeltetését¹), a Negyedik közelítés pedig a rendezvény harmadik napján elhangzott szövegeket tartalmazza. Így áll össze az a nagyon sokszínű anyag, melyet az érdeklődő olvasó kézbe vehet. Persze nem csupán az egyes blokkok közti színeltérésekről van szó, a változatosság minden közelítésben jelen van.

Kassák nem középpontja, sokkal inkább súlypontja az előadásoknak, személye és alkotása más-más térbe és időbe, különböző kon-

1 A könyvből 450 példány mellett azonban megjelent még 50 számozott példány is, mely színtanyomatokkal és DVD-melléklettel készült, és amely feloldja a multimedialitás érzékeltetésének problémáját.

textusba helyezhető, az így kapott formától függően pedig – ahogy a súlypont általában – mindig máshova tehető, nélküle viszont a koncepció kibillenne az egyensúlyából. Ezen szempontok köré csoportosíthatók tehát a kötet szövegei is.

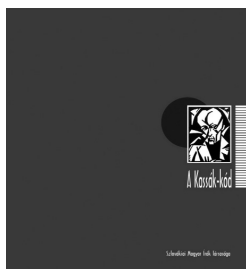
L. Simon László (*A Magyar Műhely és Kassák*) és Papp Tibor (*Kassák párizsi szemmel*) előadása nagyon szépen párhuzamba állítható egymással, mindkettő élvezetes módon szól Kassák párizsi jelenlétéről, a francia és a magyar főváros művészettelfogása közti különbségekről. Majd – Helena Markusová összefoglalásának köszönhetően – térben közelebb kerülve betekintést kapunk az Érsekújvári Művészeti Galéria Kassák-anyagának tartalmába, hogy aztán egészen Indonéziáig repülve eljussunk Jozef Cseres *kassak intermedium* című „ötlet-rohamához”.

Derék Pál *Kassák ünnepei* című szövegében a művész fogadtatását boncolgatja az időben oda-vissza haladva, Peter Weibel *Az idő vasfüggőnye?* c. írása szintén az időt véve alapul alakítja szövegét, témája azonban kitágul: a magyar konstruktivizmus bécsi korszakát (1920-1925) tárja fel. Egy konkrét dátum és esemény – a Kassák-centenárium tiszteletére szervezett mail-art kiállítás kalandos szervezése – köré csoportosul Juhász R. József *Amikor Kassák valaki más* című roppant élvezetes, frappáns története, melynek ellentétéként (még mindig az időt véve alapul) említhető Czeizel Endre kevés tényt és sok találgatást felvonultató írása, a *Kassák Lajos családfájának és betegségeinek értékelése*.

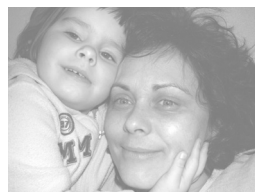
Cseh Zoltán előadása („*Mint ezer wagneri orchester*”) leleményesen zenei kontextusba helyezi Kassák első kötetét, Suhajda Péter (*Kassák tényleges és szimbolikus szabadkőművessége*) pedig a Kassák-művek és a szabadkőművesség közti kapcsolatot elemzi, erőltetett következtetések nélkül.

A lista persze nem teljes, hiszen a kötetben található még írás Kassák önéletírásáról (Mekis D. János), a MADI és Kassák közti kapcsolatról (Szaxon Szász János és Dárdai Zsuzsa), valamint a Kassák-művek intermedialitásáról (L. Varga Péter).

A sokszínűség gyakran vezet diszharmonióhoz, ami viszont csep-
pet sem mondható értéknövelőnek. A *Kassák-kód* esetében erről szó sincs, épp ellenkezőleg. Persze, előfordul, hogy egy „szín” elnyomja a másikat, hogy nem állhat mindenki ugyanazon a lépcsőfokon. Elvégre más-más irányokból érkeznek a résztvevők és a gyurmák is különbözőek.

Varga Emőke

A művészeti kánonok és az aktuális fő csapásvonalak komolyan megkeserítik egy-egy mű értelmezését, egy-egy alkotó művészetének befogadását, annak jelentőségéhez mért értékelését. Főképpen azok esetében, akik nem besorolhatók, akik az elvárttól eltérő, kételyeket ébresztő, a problémákat más szemszögből megközelítő műveket produkálnak. Meglepő és zavaró, de egyben értékes és tiszteleltre méltó magatartás ez olyan évtizedben, amikor a művészet megszabadult korábbi ideológiai és politikai korlátaiktól, amikor a művészek többsége a biztos befutónak vélt utat választja. Ez a bizonytalanság és művészeti másság érvényes Varga Emőke (1965) esetében is, aki több mint másfél évtizede rendszeres szereplője a szlovákiai képzőművészeti életnek, 1997-től pedig a pozsonyi Képzőművészeti Főiskola oktatója. Érzéki konceptualista pozíciót vállalt fel azokban az 1990-es években, amikor egy nő művésztől elsősorban posztfeminizmust vártak el. Varga Emőke ekkor meglepő, olykor rendhagyó, lágy és érzékeny, efemer anyagokból készítette műveit, hagyományos zsánereket értelmezett újra, hogy a kétdimenziós kép struktúráját megbontva képtárgyakat – síkreliefeket – teremtsen. A textilből, áttetsző fóliából rétegzett portrék, naplószerű emlékfoszlányok meghozták az elismerést, elnyerte az év fiatal szlovákiai képzőművésze TONAL díjat (1999). A képsík és tér kapcsolata az új évezredben is fontos témája maradt műveinek. Az ezredforduló évei meghatározók művészete szempontjából, ekkor dolgozik több művészeti problémán és zsánerben párhuzamosan, ekkor közelít az objekthez, majd az installációhoz. A *Felfedők* (2000/2001) használati tárgyakból, ruhákból váltak más funkciót betöltő kiegészítő objektékké, a *Vároteremben* (2000) már installációs elrendezésben tette közszemlére a női lélektan virág-neglizsé olvasatát. Ugyanebbe a gondolatsorba helyezhető egyik leglátványosabb és legtöbbet reprodukált installációja a *Medúza* (2000), bár ennek lámpaformába rendezett különböző méretű melltartói könnyen a feminista kritika felé vezethetnék a befogadót, ám a hozzá szorosan kötődő, performitást is érvényesítő *Szépítkezés* (2000) fotósorozat egy tágabb, konceptes háttérre figyelmeztet. A „lámpás” installáció mérföldkő volt az eddigi életmű szempontjából, a kiállítótér kék akváriumra emlékeztető kifestése (Kassa, Löffler Múzeum) már előjele volt annak az in situ installációsornak, amely ez után következett. A *Csallóköz* (2000) egy fővárosi ingatlan kietlen szobájában idézte meg a termékenységet szimbolizáló földrajzi egységet, ám egyben a térátalakításban rejlő további lehetőségek is tudatosultak. Három évvel később a létező tér fizikai átalakításával, kiegészítésével, részbeni áthelyezésével sokkal határozottabb intervenciót valósított meg a RE : LOCATION kiállításorozat keretében Linzben és Nagyszombatban (*Schöner Wohnen. Bauen+Renovieren*). A koncept következetes megvalósításán túl az esztétikum és a humor sem másodrangú Varga Emőke munkáiban. Az előbbit az O. K. Centrum für Gegenwartkunst falain és padlóján kivitelezett durva beavatkozások dekoratív és fotogén végeredménye is bizonyítja. De érvényes ez a síkreliefekre, a fotóprintekre is, s ugyanúgy a női és férfi ruhákkal felöltöztetett, nemi meghatározásban részesült asztalok és székek esetében is (*Társaság*, 2001). A humor a szellemi és fizikai munkát idéző objektokban és installációkban válik meghatározóvá, *Az agyamon ülsz!* (2001) bútor-objekt a művésztől elfáradt tárlatlátogatók pihenőhelye, a *Fájront* (2007) falban hagyott falfúrójával, és a *Mindjárt jövök!* habarcsba száradt lapátjával akár régióink munkamoráljának emlékművei is lehetnének.

MUNKATÁRSAINK

Angyal Sándor (1984, Dunaszerdahely) a Konstantin Filozófus Egyetem hungarológia szakos hallgatója. Dunaszerdahelyen él.

Ardamica Zorán (1970, Losonc) költő, dalszövegíró, zenész, műfordító, a Bél Mátyás Egyetem oktatója, a Plectrum kiadó vezetője. Legutóbbi könyve *Perspektívaváltás a szlovákiai magyar irodalomban* címmel 2008-ban jelent meg. Losoncon él.

Barcsi Tamás (1978, Pécs) jogász, filozófus, bioetikus, a Pécsi Tudományegyetem oktatója. Könyve *Az ember méltósága* címmel 2005-ben jelent meg. Pécsen él.

Benyovszky Krisztián (1975, Léva) irodalomtörténész, kritikus, a Konstantin Filozófus Egyetem oktatója, a *Partitúra* c. folyóirat főszerkesztője. Legutóbbi tanulmánykötete *Kriptománia* címmel 2008-ban jelent meg. Érsekújváron él.

Csanda Gábor (1963, Pozsony) irodalomkritikus, szerkesztő. Pozsonyban él.

Deisler Szilvia (1984, Érsekújvár) középiskolai tanár. Komáromban él.

Fehér László (1975, Budapest) prózaíró, fordító, publicista, raktáros. Első novelláskötete megjelenés előtt áll. Budapesten él.

Hushegyi Gábor (1959, Pozsony) művészeti író, kurátor, esztéta, a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumának munkatársa. Pozsonyban él.

Jankovič Nóra (1970, Komárom) prózaíró, az *Új Nő* munkatársa. Komáromban él.

Keserű József (1975, Párkány) irodalomteoretikus, kritikus, a Selye János Egyetem oktatója. Tanulmánykötete *Mindez így* címmel 2009-ben jelent meg. Komáromban él.

H. Nagy Péter (1967, Budapest) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, a Selye János Egyetem oktatója. Legutóbbi kötete, *Extrák* című esszé-sorozata 2008-ban jelent meg. Érsekújváron él.

Z. Németh István (1969, Komárom) író, költő, publicista. Legutóbbi, *Kis magyar cyberpunk* című próza-kötete 2007-ben jelent meg. Csicsón él.

Sánta Szilárd (1976, Ipolyság) irodalomtörténész, kritikus, a Bél Mátyás Egyetem doktorandusza, a Selye János Egyetem oktatója. Komáromban él.

Szászl Zoltán (1964, Tornalja) költő, újságíró. Legutóbbi verseskötve *Kamasz* címmel 2009-ben jelent meg. Rimaszombaton él.

Varga Emőke (1965, Dunaszerdahely) képzőművész, a pozsonyi Képzőművészeti Főiskola oktatója. Művei 1993 óta szerepelnek kiállításokon. Pozsonyban él.

L. Varga Péter (1981, Székesfehérvár) irodalomtörténész, kritikus, a *Prae* c. folyóirat szerkesztője. Tanulmánykötete *A metamorfózis retorikái* címmel 2009-ben jelent meg. Budapesten él.

Vida Gergely (1973, Komárom) költő, irodalomtörténész, kritikus, középiskolai tanár. Legutóbbi verseskötete *Rokokó karaoke* címmel 2006-ban jelent meg. Nyáradon él.

Medúza, 2000

OPUS az iskolákban

A folyóirat idei három számát a SZMÍT ajándékba adja a tagságnak, az irodalmi szervezeteknek, a folyóiratszerkesztőségeknek, kétszáz példányt pedig az iskoláknak. Köszönet illeti meg a Szlovákiai Magyar Szülők Szövetségét, hogy saját költségén eljuttatja a lapot az iskoláknak.

